

SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE
DIN ROMÂNIA

STUDII ȘI ARTICOLE
DE
ISTORIE

LIX

(Serie nouă)

1991

BUCUREȘTI

LIX

SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE DIN ROMÂNIA

STUDII ȘI ARTICOLE
DE
ISTORIE

LIX

(Serie nouă)

1992
BUCUREȘTI

COLEGIUL DE REDACȚIE :

N. ADĂNILOAIE și GH. SMARANDACHE (*redactori coordonatori*); V. MANEA (*secretar de redacție*); DAN BERINDEI, I. CHIPER, RADU MANOLESCU, CAMIL MURÈȘAN GH. PLATON, P. D. POPESCU, I. SCURTU, C. ȘERBAN, BOGDAN TEODORESCU (*membri*).

Cuvînt înainte	5
--------------------------	---

SINTEZE, CONTRIBUȚII ȘTIINȚIFICE ȘI DOCUMENTARE

STELIAN BREZEANU, <i>Ideea imperială bizantină și universul politic medieval european</i>	7
MIHAIL M. ANDREESCU, <i>Considerații în legătură cu încercarea de independență a lui Litovoi și întemeierea Țării Românești</i>	14
CONSTANTIN ȘERBAN, <i>Transilvania în epoca Principatului (1541—1691)</i>	21
MIHAI MANEA, <i>Proiectul Regatului Daciei în viziunea diplomației europene în secolul al XVIII-lea</i>	31
CAMIL MUREȘAN, <i>Spiritul național în opera și activitatea Școlii Ardelene</i>	42
ION MORARU, ION BĂLA, <i>Ecoul Unirii și al reformelor lui Cuza în județul Teleorman</i>	52
DAN BERINDEI, <i>Monarhia în istoria modernă a României. Domnia lui Carol I</i>	63
ȘTEFAN PĂUN, <i>Nicolae Droc Barcian, pedagog militant, luptător pentru unitate națională</i>	72
MIRELA PAVEL, <i>Comuna Fundu Moldovei, File de istorie</i>	77
IOAN SCURTU, <i>Evoluția economiei românești în perioada interbelică</i>	85
LOUIS ROMAN, <i>Recensăminte și numărători ale populației în istoria României</i>	93
ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, <i>Nicolae Iorga — efigia savantului</i>	102

METODICA PREDĂRII ISTORIEI

LAURA CĂPIȚA și MONICA PLEȘCIUC, <i>Jurnal de idei cultural-pedagogice și metodice. (Considerații referitoare la manualul de istorie)</i>	110
---	-----

IZVOARE ISTORICE COMENTATE

ADRIAN PASCU, <i>Cultura Tei (Epoca bronzului tracic)</i>	117
BOGDAN TEODORESCU, <i>Tratatetele de alianță inter-românești între 1635—1659</i>	122
OCTAVIAN CRISTESCU, <i>Un aspect al modificării Constituției din 1868 în anul 1884</i>	128

ISTORIA ÎNVĂȚĂMÎNTULUI

N. ADĂNILOAIE, <i>C. Rădulescu Codin, revizor școlar de Muscel</i>	132
--	-----

MISCELANEEA

PETRU DEMETRU POPESCU, <i>Dicționar istoric. Diplomați români în evul mediu</i>	141
GH. SMARANDACHE, <i>Istorie, Cultură</i>	151
ARMAND GOȘU, <i>Notă bibliografică: Ion Nistor, Istoria Basarabiei</i>	154
MIHAI MANEA, <i>Actualități istorice</i>	155

*
* *
*

BOGDAN TEODORESCU, <i>Ion Gh. Șendrulescu</i>	159
---	-----

CUVINT ÎNAINTE

AUREL IORDĂNESCU

Transformările ce au loc în țara noastră, ca rezultat al Revoluției din decembrie 1989, ridică în toată amploarea ei problema restructurării învățămîntului de istorie la toate nivelele. Întrădevăr, restricțiile impuse învățămîntului de istorie în perioada dictaturii comuniste au afectat toate aspectele sale. Astfel, perspectiva istorică a fost falsificată, faptele și procesele esențiale omise, rolul jucat de mari personalități a fost minimizat sau chiar contestat, a fost negat rolul ortodoxiei în menținerea coeziunii neamului românesc, după cum acțiunile pozitive ale monarhiei au fost prezentate într-o lumină defavorabilă. Toate acestea au împiedicat cunoașterea istoriei naționale și universale în adevărata sa lumină, așa cum rezultă din folosirea obiectivă a izvoarelor istorice. Dacă la aceasta mai adăugăm și prezentarea mereu schimbată a aceluiași eveniment istoric, în diferitele ediții ale manualelor școlare, înțelegem starea de confuzie ce domnește în învățămîntul de istorie și nevoia imperioasă de a remedia această stare de lucruri.

Iată de ce conducerea Societății de Științe Istorice, care s-a străduit continuu de a atenua aceste grave deficiențe, a hotărît ca odată cu numărul de față al revistei „Studii și Articole de Istorie” să înceapă o acțiune energetică de înlăturare a acestor neajunsuri și să contribuie la reasezarea învățămîntului de istorie pe făgașul obiectivității științifice, al accesibilității în plan metodic și al eficienței în plan educațional.

De aceea, articolele și, în general, materialele ce vor fi inserate în revista noastră se vor conforma următoarelor premise metodologice :

— reflectarea exactă a realității istorice așa cum rezultă din izvoare și din concluziile general admise ale cercetărilor istorice actuale, cu renunțarea la anumite clișee tradiționale ;

— restabilirea *raportului real* între *acțiunea* marilor personalități ale istoriei și *influența* ei stimulativă asupra rolului maselor ;

— înfățișarea *obiectivă* a rolului jucat de boierime în Evul Mediu, în lupta pentru menținerea ființei de stat, în marile momente de criză străbătute de neamul românesc ;

— reconsiderarea nepărtinitoare a rolului ortodoxiei și a bisericii unite în păstrarea identității noastre naționale ;

— formularea unor judecăți echitabile asupra rolului *monarhiei constituționale* în *consolidarea* statului național român ;

— recunoașterea clară și fără rezerve a rolului *pozitiv* jucat de minoritățile naționale în anumite momente ale istoriei ;

— reliefarea legăturilor dintre români și popoarele vecine în toate mo-

mentale de interferență materială și spirituală ;

— renunțarea la aspectul *pur declarativ* al prezentării faptelor și proceselor istorice și înlocuirea lui cu cel *explicativ* care antrenează convingerea și determină adeziunea ;

— expuneri bine documentate și obiectiv înfățișate cu privire la toate provinciile românești, precum și la romanitatea balcanică și la viața românilor din diasporă.

În același timp, revista își propune continuarea inserării de materiale cu caracter metodic, adresate mai ales tinerilor profesori, în vederea sprijinirii activității de la catedră. Astfel, vor fi publicate planuri de lecții și izvoare istorice comentate, cu specificarea modalităților optime de folosire a acestora. În paginile revistei își vor găsi locul discuții cu cititorii asupra necesității, valabilității și limitelor de utilizare a unor procedee didactice, dezbateri asupra manualelor școlare, îndrumări pentru candidații la concursul de admitere în facultățile de profil, informații bibliografice însoțite de scurte aprecieri din perspectiva folosirii unor lucrări în activitatea la catedră.

Ne exprimăm convingerea că pornită pe un drum nou, cu sprijinul nemijlocit al tuturor slujitorilor muzei Clio, revista va deveni un instrument important în activitatea metodică și științifică în învățământul de istorie.

Sinteze, contribuții științifice și documentare

IDEEA IMPERIALĂ BIZANTINĂ ȘI UNIVERSUL POLITIC MEDIEVAL EUROPEAN

STELIAN BREZEANU

Ideologia politică bizantină a constituit, pentru istoricii epocii luminilor, unul dintre argumentele de bază ale imaginii statice pe care au dezvoltat-o asupra istoriei bizantine. Pentru ei, ca și pentru mulți specialiști din generațiile următoare, ideologia bizantină ne înfățișează incapacitatea Noului Rome de a fi originală ori de a se acomoda la realitățile în permanență schimbare ale lumii medievale europene. Cercețările din ultima jumătate de secol, inaugurate de monografia lui Otto Treitinger, au dezvăluit originalitatea ideologiei politice bizantine, evoluția ei plină de dinamism ca rezultat al presiunii evenimentelor.

Înainte de a analiza principalele etape ale evoluției ideii imperiale, se impun două observații preliminare indispensabile analizei de față. Mai întâi, analiza unei teorii sau a unui concept politic nu se poate realiza în abstract, fără raportare la realitatea concretă asupra căreia își exercită influența. Orice teorie politică medievală are la origine un număr de axiome filosofice sau teologice; ea însă evoluează sub înruierea faptelor, făcându-se ecoul, într-un domeniu particular, al mutațiilor economice, conflictelor sociale și politice ori al realizărilor politice. În consecință, în cele ce urmează ne preocupă modul în care teoria politică se adaptează, se modelează la realitatea în neconținută schimbare — și tocmai raporturile Noului Rome cu lumea înconjurătoare este domeniul în care ideologia politică bizantină își dezvăluie această dimensiune — dar, totodată, să surprindem capacitatea teoriei de a depăși planul reflexiei pentru a comanda sau a contribui la formarea unor structuri politice în numele unui ideal politic. În al doilea rând, trebuie să distingem între existența palpabilă a unei stăpîniri limitată geografic asupra mai multor țări și popoare și ideea, proprie nu numai veacului de mijloc, că divinitatea își întemeiază pacea și ordinea pe o stăpînire dreaptă și tocmai această ordine, imagine a ordinii cerești, reprezintă *de jure* lumea. Această ultimă idee constituie pentru cei mulți — într-o societate în care flagelul războiului făcea din pace un imperativ al vieții sociale — „un vis colectiv, o aspirație către o stare ideală de lucruri“, identificată de masele populare cu imperiul, iar pentru factorii politici constituind un program de acțiune. Prin urmare, un imperiu este universal nu în realitatea sa teritorială, ci virtual și în raport cu un ideal de unitate și de civilizație.

Imperiul aparține lui Dumnezeu și împăratul îl administrează. Christos este adevăratul întemeietor al imperiului — nu August — și,

la sfârșitul zilelor, va continua ca împărăție universală în regatul divin al lui Christos. Acestea sînt ideile centrale ce se degajă din imnurile cu care poporul din Constantinopol, vreme de 1000 de ani, îl întâmpina pe împărat în fiecare luni a Paștelui, cîtece lăsate posterității de Constantin Porphyrogenetul în acel 'monument de ideologie politică bizantină care este lucrarea *De ceremoniis*. Aceste idei pot fi rezumate în formula eternitate și universalitate. Cele două concepte sînt complementare, întrucît, cum scria Virgilius, „imperiul este fără hotare“ (*imperium sine fine*); infinitatea spațială se asociază aici infinității temporale. Eternitatea și, mai cu seamă, universalitatea s-au născut pe plan ideologic-politic și s-au construit istoric. Ele presupun, pe plan teoretic, unitatea genului uman și, pe plan concret, aspirația spre unificare politică a lumii locuite (*oikoumene*). Ele apar întîia oară în lumea elenistică, a cărei comunitate de cultură, care teoretic trebuia să atingă limitele universului (*cosmos*), își află cadrul său logic în *monarhia* — luată în sensul etimologic al termenului — a lui Alexandru cel Mare. În viziunea stoicilor, teoreticienii noii formule de organizare a lumii, monarhului îi revine misiunea de a modela ordinea politică pe aceea cosmică. Cîteva secole mai tîrziu, noua ordine (*Pax Romana*) avea să-și afle tot între stoici cei mai buni teoreticieni și, după uzura filosofiei stoice, între filosofi neoplatonicieni. Este locul să subliniem aici funcția realizărilor politice ale cetății de pe Tibru în nașterea ideii de universalitate în ideologia romană. Așa cum s-a demonstrat cu pertinența încă de J. Vogt, aspirația Romei spre un *orbis Romanus*, spre universalitate, este produsul istoric al acelei *Weltherrschaft*, cucerită de romani pe ruinele lumii elenistice mediteraneene în cadrul principatului lui August.

Crearea monarhiei creștine de către Constantin și succesorii săi, cel mai important eveniment din istoria romană după actul lui August, stă la originea ideologiei politice bizantine. Fondatorul ei și, cu siguranță, cel mai de seamă teoretician al ei este Eusebiu din Cezareea. Textul fundamental al genialei sale construcții teoretice este *Triakontacterikôs*, scris în 336, cu ocazia sărbătoririi a trei decenii de domnie a lui Constantin și a inaugurării Bisericii Sf. Mormînt din Ierusalim. Unele idei ale discursului apar și în alte lucrări ale episcopului din Cezareea (*Praeparatio* și *Demonstratio evangelica* și în *Vita Constantini*). Tezele centrale ale lui Eusebiu, de natură teologico-filosofică, sînt: 1. *cosmos-ul* ca *basileia* și *monarchia*; 2. *mimesis* a „marelui basileus“ < Dumnezeu > condiție a armoniei cosmice și sursă a *basileei* terestre. Cu alte cuvinte, ordinea terestră o imită pe aceea cosmică. Așa cum este o unică împărțire în ceruri și o singură lege, tot așa este un singur împărat și o unică lege pe pămînt. În viziunea marelui episcop asupra fondării imperiului creștin, ideea de *mimesis* este fundamentală pentru înțelegerea în toate articulațiile a teoriei sale politice, numită, rînd pe rînd, „filosofie politică“ (Carl Schmidt, Fr. Dvornik), „religie imperială“ (L. Bréhier) ori, cu mai multă îndreptățire, „teologie politică“ (E. Peterson). În această viziune, împăratul ca *hyparchos* („regent“, „locoțenent“), al „marelui rege“ pe pămînt, este garantul armoniei terestre și asigură armonia cosmică. Împăratul trebuie să conducă în întregul

regat terestru; el este „cîrmaciul navei universale“, „părintele și stăpînul universului“ (*pater et dominus terrae*). Această idee, dezvoltată de teoreticienii secolelor V—VI, se traduce în termeni concreți într-un adevărat program de acțiune politică pentru împărații Noii Rome, a căror misiune este aceea de a propaga tuturor popoarelor credința într-un Dumnezeu — mîntuitor. Misiune ce are pentru imperiu o latură internă, și anume aceea de a converti la creștinism toate neamurile (*gentes*) sale. Dar odată încheiată această misiune în interior, ea trebuie să fie continuată la neamurile barbare, extinzînd astfel hotarele credinței lui Christos și ale Imperiului roman. Granițele imperiului sînt concepute, în această viziune, ca granițe ale creștinătății, orice extindere a imperiului este și o nouă cucerire pentru credință, după cum orice expansiune a bisericii este, potențial, și o nouă achiziție a Imperiului roman. Împăratul este primul misionar al credinței lui Christos. *Pax Romana* fuziona astfel cu *pax christiana* într-o concepție profund originală, *pax Byzantina*. Constantin și succesorii săi devin în acest chip purtătorii ideii de monarhie divină, acțiunea lor politică este deopotrivă o acțiune de misionar. Imperiul și împăratul sînt investiți în acest chip cu funcții apostolice și harismatice.

*
* *

Aceste idei domină gîndirea politică bizantină vreme de unsprezece secole. Dar, în practică, ele au cunoscut realizări și adaptări în funcție de posibilitățile reale ale imperiului. Aceleași posibilități au condiționat și ecourile ideologiei bizantine dincolo de fruntăriile sale. Din perspectiva realizărilor politice ale ideologiei bizantine și a influențelor ei asupra lumii înconjurătoare distingem mai multe etape în evoluția ideologiei imperiale.

1. Prima etapă acoperă cele trei veacuri ce separă fondarea monarhiei creștine de către Constantin de expansiunea arabă, ce a redus imperiul la placa sa turnantă, Asia Mică. Este perioada în care se pun bazele ideologiei imperiale bizantine, la care au contribuit actul lui Constantin, cu toate implicațiile sale teoretice, la care am făcut referire, dar, în plan concret istoric, și marea încercare de restaurare a vechiului *orbis romanus* de către Justinian.

În planul politicii reale, cele două acte au avut un sens profund ofensiv. Actul lui Constantin a fost urmat de intrarea în orbita influenței culturale și politice bizantine, rînd pe rînd, a regiunii nord-dunărene cuprinsă în Gothia, a Etiopiei, Armeniei, Georgiei și a nord-estului Peninsulei Arabia în urma succesului operei misionare dusă de biserică. Pretutindeni, misionarismul creștin a mers mină în mină cu politica imperială, atît ca motivație a propagării credinței, cît și ca rezultate. La rîndul ei, opera lui Justinian a fost dictată de considerente de ordin politic. Dar ea reprezenta și un beneficiu pentru ortodoxie, care recupera teritorii luate în stăpînire de erezia ariană. În acest fel, scria un reprezentant al bisericii din Constantinopol, ortodoxia restitua pacea și înțelegerea între credincioși.

Ce ecouri a găsit această lume de idei dincolo de hotarele bizantine? Regatele barbare, apărute pe teritoriul vechiului imperiu, se simteau, fără excepție, membri ai comunității romane atotcuprinzătoare. Într-un plan superior, regii barbari își legitimau puterea invocând apartenența la lumea civilizată a Noii Rome. Ei erau considerați și se considerau, chiar dacă luăm în seamă și reacțiile antibizantine, reprezentanți ai imperiului în teritoriile luate în stăpânire. Demnități și însemne ale puterii de origine romană, conferite de Noua Romă, se întâlnesc de la un capăt la altul al lumii barbare. Ele sînt prezente nu numai în regatele germanice mediteraneene, ce au format ținta reconquistei iustinianee, ci și la regii franci, burgunzi și chiar la regii anglo-saxonilor insulari. Ele apar la regii creștini din Caucaz ori în regatul etiopian Axum. Niciodată hegemonia mondială a Noii Rome, ca stăpânire politică efectivă și ca influență economică, culturală și ideologică, nu a fost mai reală.

2. Următoarele două secole, cuprinse între cucerirea islamică și mijlocul veacului al IX-lea, constituie o perioadă defensivă în politica imperiului, constrins să se apere la toate frontierele și să cedeze cea mai mare parte a provinciilor sale. În noile condiții, teza vocației universale și a hegemoniei mondiale nu mai găsește susținători. Noile valori ale ideologiei politice bizantine, ce animă populațiile rurale de pe platourile microasiatice, populații cărora Constantinopolul le datorează salvarea în cursul crizei veacului al VII-lea, sînt „patria” și „ortodoxia”. Noua Romă, redusă la nucleul ei de populație greacă, devine acum un imperiu „național” grec, iar ortodoxia o religie națională. De o politică ofensivă nu mai putea fi vorba acum. Numai față de comunitățile slave instalate în Macedonia meridională și în Grecia, Constantinopolul duce o politică ofensivă și încearcă să le integreze în sistemul său politic și cultural. Ca *foederati* ai imperiului, triburile slave sînt supuse unui proces de lentă asimilare, nu înainte însă de a fi convertite la creștinism.

3. Perioada cuprinsă între victoria cultului icoanelor (843) și cruciada a IV-a (1204) formează din punctul de vedere al evoluției ideologiei bizantine o etapă distinctă. Este o epocă de expansiune teritorială, ce culminează cu „epopeea bizantină” de la cumpăna secolelor X—XI. Această dimensiune ofensivă a politicii externe este legitimată în plan ideologic de teza unicității și universalității imperiului Noii Rome, teză readusă în actualitate. Dar peisajul politic din Europa se modificase considerabil în cursul eclipsei puterii bizantine din secolele VII—IX. În Occident, apăruse mai multe regate creștine precum și Imperiul carolingian sau și mai apoi ottonian. În Europa sud-estică și răsăriteană s-au constituit sau erau în curs de constituire statele slave și regatul maghiar. De aceea, ideologia politică bizantină, făcînd dovada unei admirabile capacități de adaptare, nu mai revendică supremația universală în termenii concepției politice a lui Constantin și Justinian, ci în numele unei doctrine profund originale, care asigură Noii Rome hegemonia în lumea creștină și rolul Constantinopolului de factor de legitimare în lumea politică a timpului. Este vorba de doctrina „fami-

iei de regi“, potrivit căreia principii creștine formează o familie spirituală, în frunte cu împăratul din Constantinopol, a cărui autoritate este, potrivit patriarhului Nicolae Misticul, „deasupra oricărei puteri erestre și unica putere instituită pe pământ de stăpînul ceresc“. În consecință, basileul este „părinte spiritual“ al tuturor principilor creștini, în vreme ce aceștia sînt, față de el „frați“ sau „supuși“ (douloi). În întreg ceremonial, descris pînă în cele mai mici detalii de Constantin Porphyrogenetul, a fost elaborat pentru primirea solilor străini la Constantinopol, ceremonial în care era respectat cu strictețe locul rezervat la Noua Romă fiecărui stat în fictiva ei ierarhie politică. Mijloacele prin care Bizanțul impune recunoașterea poziției sale supreme în lumea creștină sînt aceleași ca și în epoca lui Constantin și Justinian. Cel mai frecvent și, în orice caz, cel mai fructuos mijloc îl constituie impunerea creștinării statelor în rit ortodox, uzînd, la nevoie, de forță. Astfel, rînd pe rînd, s-au așezat în ceea ce Obolensky a numit cu o formulă fericită *commonwealth*-ul bizantin, țaratul bulgar, principatele sîrbești și marele nezat al Kievului. Alteori, Constantinopolul acorda principilor creștini semne ale puterii, cum este cazul faimoasei coroane a regilor maghiari în secolul XI. În sfîrșit, cînd mijloacele materiale i-au îngăduit, sub macedoneni, a trecut la cucerirea Peninsulei Balcanice, politică prezentată în numele aceleiași doctrine ca un act de „reintegrare“ la imperiul roman a unor teritorii smulse prin violență de barbari.

Într-o primă etapă, noua doctrină, cu toate implicațiile ei politice, are să fie acceptată în lumea creștină. Cea mai puternică confirmare vine din partea surselor relative la începuturile imperiului carolingian. Iată că papa Leon III a gîndit imperiul din Aachen ca un „contraimperiul“ roman, doctrina francă, așa cum ni se înfățișează ea sub pana lui Eginard, revendică un imperiu franc local, Carol cel Mare așezîndu-se aminte în „familia de principii“ a Constantinopolului cu rangul de „rate“. Un secol și jumătate mai tîrziu, Otto cel Mare nu rivnește un atut diferit pentru imperiul său. Țarul bulgar Boris, intrat în aceeași familie de regi“ în urma creștinării sale, primește rangul de „fiu prea iubit“. Același rang îl au și regii creștini din Armenia secolelor IX—XI. Dogii Veneției și principii sîrbi acceptă predicatul de *douloi* imperiali. Într-o altă etapă însă, poziția supremă a Bizanțului în lumea creștină este contestată sau devine chiar obiect de rivalitate. Primele contestații apar în Occident din partea urmașilor lui Carol cel Mare, care, aderînd programul pontifical de imperiu, anexează, titlul de „împărați ai romanilor“ și-l contestă pe acela al basileilor bizantini. Dar aceste contestații au fost lipsite de importanță practică, dată fiind slăbiciunile politice ale ultimilor carolingieni. Mult mai gravă a fost contestația lui Simeon, care, și el, anexează titlul de „împărat al romanilor“. Încearcă să se substituie, prin forță, basileului din Constantinopol. Dar cea mai amplă încercare de a crea un imperiu de rivalitate se înstrează în veacul al XII-lea în Occident, cînd Barbarossa, în contact cu reșterul roman renăscut, revendică pentru sine întreaga moștenire romană și contestă titlul de „împărați romani“ rivalilor lor de pe Bosfor, cărora rezervă titlul de „regi ai grecilor“. Mai mult, Barbarossa și, mai apoi,

fiul său, Henric VI au fost la un pas de a pune în aplicare planul cuceririi și anexării Imperiului bizantin.

Cum nu interesează problema de față decât în mică măsură, nu ne vom opri decât sumar asupra pandantului intern al imperialismului macedonean. În interiorul imperiului, în această perioadă se naște un șovinism grecesc sui-generis, ce se traduce în ura și disprețul față de populațiile negrești din Balcani și din Asia. Acest complex de superioritate al grecului față de populațiile negrești crește pe măsură ce se afirmă mișcarea de emancipare a acestora din urmă. Orice revoltă față de împărat este prezentată ca o stare de „rebeliune” față de „ordine cosmică” reprezentată de Constantinopol. Este și imaginea pe care sursel bizantine ale veacului al XII-lea ne-a lăsat-o asupra mișcărilor de emancipare ale slavilor și vlahilor din Balcani împotriva unui edificiu politic profund anacronic în noile împrejurări istorice.

4. În sfârșit, cele două secole și jumătate ce separă cruciada a IV-de cucerirea otomană a Constantinopolului la 1453 formează ultimă etapă din evoluția ideologiei imperiale bizantine. Este o perioadă dominată, într-o primă fază, de o politică ofensivă pentru recucerirea teritoriilor grecești ocupate de latini la 1204 și, într-o altă fază, de o politică defensivă pentru supraviețuire în fața unor adversari redutabili. În aceste noi condiții istorice, teza unicității și hegemoniei mondiale este definitiv abandonată. Dar tocmai acum, ideologia politică bizantină face dovada marii ei capacități de a se acomoda realităților politice. Formulă de organizare a lumii grecești după 1204 ne oferă cel mai important argument în această privință. La începutul secolului al XIII-lea, când imperiul se fărâmțează în mai multe principate iar la Constantinopol se instalează un stat latin, Theodor I Lascaris anunța din Niceea programul său de reconstituire a vechii unități imperiale prin formula „să fie din nou o turmă și un păstor”. Acest program de restaurare a monarhiei în expresia ei greacă, renunțând la teritoriile slave din Balcani domină acțiunea politică a împăraților lascarizi și a lui Mihail Paleologul. Dar și acest program minimal depășește puterile lor. De aceea pentru a salva ideea unității imperiale, ia naștere formula familiei de state grecești, în frunte cu Imperiul Paleologilor de la Constantinopol. Nu mai puțin semnificativă pentru a ilustra suplețea ideologiei politice bizantine este încercarea șefilor bisericii bizantine din secolul al XIV-lea de a salva poziția conducătorilor temporali ai Noii Rome în lumea ortodoxă prin autoritatea de care patriarhia Constantinopolului continua să se bucure în creștinătatea orientală. Este suficient să amintim aici faimoasa scrisoare a patriarhului Antonie către cneazul moscovit Vasile I. Acesta din urmă îi scrisese șefului bisericii bizantine că recunoaște autoritatea patriarhului, dar nu și pe aceea a împăratului. Replica lui Antonie în scrisoarea de răspuns nu a întârziat să vină: „nu se poate să recunoști pe patriarh, fără a recunoaște pe împărat”. Idealul de civilizație, simbolizat de ortodoxie și de structurile ei instituționale, era invocat pentru a menține în viață un ideal de unitate politică afla în agonie.

În afara imperiului, statele din Europa sud-estică nu mai sînt menținute de acesta. Mai mult ca oricînd, ele anexează funcții și lemnități din ierarhia bizantină, însemne ale puterii și calitative imperiale. Între acestea din urmă, cel mai important este, negreșit, cel al *autocrator*, echivalent cu formula apuseană „rex est imperator in regno suo“. El apare prima oară la țarii bulgari sub forma „samodîrjeț“ (trad. „singur stăpînitor“), apoi la regii sîrbi, pentru a fi anexat în cele din urmă de principii români și de cnezii moscoviți. Dar este de făcut precizarea în legătură cu aceste împrumuturi din lumea ideologică a bizanțului. Dacă pentru Bulgaria, Serbia și mai tirziu cnezatul Moscovei, ele legitimau un stat de rivalitate cu Imperiul bizantin, în lumea politică românească ele susțineau aspirațiile spre emancipare ale unor formațiuni politice „naționale“, locale, în direcția în care se angajase deja lumea statelor occidentale.

Literatură selectivă

surse

- Constantinus Porphyrogenitus, *Le livre de cérémonies*, ed. A. Vogt, I—II, Paris, 1935—1940.
 Eusebios, *Triakontaeterikos* în *Eusebios' Werke*, ed. Ivar H. Heikel, I, Leipzig, 1903, p. 195—223.

ucrări de specialitate

- Ahrweiler, *L'idéologie politique de l'Empire byzantin*, Paris, 1975.
 Bréhier, *Les institutions de l'Empire byzantine*, Paris, 1949.
 Brezeanu, *Ideea de imperiu în Occidentul medieval în lumina cercetărilor din ultimele decenii*, „Revista de istorie“, 31, 1978, nr. 2, p. 273—298.
 Brezeanu, *La fonction de l'idée d'„imperium uncium“ chez les Byzantins de la première moitié du XIII-e siècle*, „Revue des études Sud-Est européennes“, XVI, 1978, nr. 1, p. 57—64.
 Dölger, *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Ettal, 1953.
 al. Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980.
 Grabar, *God and the „Family of Princes“, presided over by the byzantine Emperor*, „Harvard Slavic Studies“, II, 1959, p. 117—123.
 Lehner, *Hellenen und Barbaren im Weltbild der Byzantiner*, München, 1954.
 Ostrogorsky, *Die byzantinische Staatenhierarchie*, „Seminarium Kondakovianum“, VIII, 1936, p. 41—61.
 Treitinger, *Die oströmische Kaiser — und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell*, Darmstadt, 1956.
 Vogt, *Orbis Romanus. Ein Beitrag zum Sprachgebrauch und zur Vorstellungswelt des römischen Imperialismus*, München, 1929.

CONSIDERAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU ÎNCERCAREA DE INDEPENDENȚĂ A LUI LITVOI ȘI ÎNTEMEIEREA ȚĂRII ROMÂNEȘTI

MIHAIL M. ANDREESCU*

Evenimentele politice din timpul domniei lui Ladislau al IV-lea „Cumanul” (1272—1290), care au depășit cu mult granițele regatului maghiar, implicând populații și state vecine acestuia, prezintă importanță și în ce privește procesul de întemeiere al Țării Românești, istoricii români analizându-le pe larg.

Știrile, cu privire la români, sînt conținute în două documente maghiare din 1285¹ și 1288², care menționează că, în timpul cît Ladislau era încă minor și numeroși nobili ai regatului se răsculasera, voievodul Litvoi — aflat la Sud de Carpați — a refuzat să mai plătească tribut regelui, ocupînd chiar teritorii ale regatului, motiv pentru care a fost înfrînt în luptă și ucis, iar fratele său, Bărbat, a fost nevoit să se răscumpere pentru o mare sumă de bani.

Aceste știri, referitoare la românii de la Sud de Carpați, după 1247, au fost interpretate de istoriografia noastră ca un moment hotărîtor pe calea întemeierii statului românesc, diferențe de păreri apărînd în momentul stabilirii semnificației actului lui Litvoi și al datei exacte cînd s-a produs.

Astfel, Ștefan Ștefănescu pune încercarea lui Litvoi, pe la 1279, ca pornind din Oltenia și extinzîndu-se la Est de Olt, în ținuturile aflate sub stăpînire tătară, asupra cărora regii maghiari emiteau pretenții de stăpînire³. La rîndul său, Radu Popa stabilește acțiunea lui Litvoi pe la 1275—1276, arătînd că acesta ar putea fi fiul sau nepotul celui pomenit în Diploma de la 1247⁴. Șerban Papacostea pune răscoala lui Litvoi la începutul domniei lui Ladislau, prezentîndu-l pe voievodul

¹ Diploma lui Ladislau, din 8 ianuarie 1285, acordată magistrului Gheorghe, pentru faptele sale de arme, în *Documente privind Istoria României. C. Transilvania, veac XIII*, vol. II (1251—1300), Editura Academiei, București, 1952, p. 271—273. (În continuare se va cita: *DIR. C. Transilvania*).

² Actul din 6 octombrie 1288, acordat de magistrul Gheorghe comitelui Petru, pentru slujbele sale, în *Documenta Romaniae Historica. D. Relații între țările române*, vol. I (1222—1456), Editura Academiei, București, 1977, p. 34—35.

³ Ștefan Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” pînă la Mihai Viteazul*, Editura Academiei, București, 1970, p. 27—30. Ideea este reluată de autor în *Tradiția daco-română în formarea statelor românești de sine stătătoare*, p. 22, în *Constituirea statelor feudale românești*, Editura Academiei, București, 1980, p. 9—24.

⁴ Radu Popa, *Premisele cristalizării vieții statale românești*, p. 35—36, în *lucr. cit.*, p. 25—40. O discuție mai largă și argumentele aduse în sprijinul aceleiași date (1275—1276), vezi, de același, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p. 276—279.

nunteam stăpînind în Oltenia — supusă, pe atunci, regalității maghiare —, marcînd independența acestuia față de coroana maghiară a 1291 cînd încetează existența banilor de Severin⁵. Dimitrie Onciul, lasînd momentul Litovoi la 1279, îl menționează pe Bărbat drept unicul teritoriilor românești de la Sud de Carpați, căruia îi urmează, a 1290, Tihomir sau Tugomir, tatăl viitorului Bașarab I⁶. Petre P. Panaitescu pune momentul lui Litovoi, — de la 1273, urmată de dispariția banilor de Severin, la 1282, — în strînsă legătură cu o revigorare stăpînirii tătare extinsă asupra Vidinului și Krajinei și care va fi urât pînă după moartea lui Noquai (1299)⁷. După ce face critica documentelor și a ipotezelor emise anterior, Sergiu Iosipescu plasează și el acțiunea lui Litovoi la 1275—1276, arătînd că Bărbat ar fi fost primul stăpînitor al Țării Românești⁸. Ștefan Pascu, la rîndu-i, stabilea încercarea lui Litovoi la 1277, simultană cu o puternică răscoală a sașilor, înd apoi ca sigură existența unui voievod român din Făgăraș care, la 1290, trece la Sud de Carpați⁹. Nicolae Stoicescu pune întregul proces de întemeiere a statului românesc, deci și momentul Litovoi, în strînsă legătură cu emigrările românești din Transilvania, care au grăbit astfel procesul intern¹⁰. Subliniind puterea economică a voievodatului condus de Litovoi și apoi de Bărbat, Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu plasează încercarea acestora în intervalul 1273—1277, fără a aduce alte argumente¹¹. Nicolae Iorga, după ce stabilește acțiunea lui Litovoi, urînd după 1272, subliniază că Bașarab va fi primit stăpînirea din Ținurile lui Bărbat, voievodul ce conducea Oltenia, după moartea fratelui său¹².

Din analiza studiilor menționate se desprind mai multe ipoteze :

a) acțiunea lui Litovoi, același sau un altul față de cel menționat la 1247, este plasată în perioada 1272—1279 ;

⁵ Șerban Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*. Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1988, p. 26—27.

⁶ Dimitrie Onciul, *Radu Negru și originile principatului Țării Românești și rîginile principatelor române*, în *Scrieri istorice*, vol. I, ediție Aurelian Sacerdoteanu, Editura Științifică, București, 1968, p. 328—428 ; 560—673.

⁷ Petre P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, Editura Științifică, București, 1969, p. 304—314.

⁸ Sergiu Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos, de invazia mongolă (1241—1243) pînă la consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cotorpirii ungare*, p. 47—55, în *Constituirea statelor feudale românești*, p. 41—96.

⁹ Ștefan Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Cluj, 1944, p. 82 ; *Răscoale țărănești Transilvania. I. Epoca voievodatului*, Cluj, 1947, p. 36—37 ; *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, ediția a II-a, Cluj, 1972, p. 97—164.

¹⁰ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor, vol. I (Din le mai vechi timpuri pînă la întemeierea statelor românești)*, Editura Științifică Enciclopedică, București, 1975, p. 233. În continuare, autorii exclud vreo legătură între Litovoi și Banatul Severinului, din lipsa știrilor pînă la 1324, cînd statul era întemeiat, *ibidem*, p. 261—263.

¹¹ *DIR. C. Transilvania*, veac. XIII, vol. II (1251—1300), p. 272.

¹² *Ibidem*, p. 152.

b) procesul de întemeiere a statului s-a desfășurat cu sprijinul unor elemente românești din Ardeal ;

c) procesul de întemeiere a fost unul intern desfășurat în Oltenia și la Est de Olt ;

d) evoluția sa a fost strâns legată de stăpânirea românilor asupra Banatului de Severin ;

e) acțiunea lui Litovoi a fost favorizată de tătari ;

f) momentul Litovoi — Bărbat reprezintă un prim pas în direcția întemeierii statului, acțiune reluată după 1290 de Basarab sau Tihomir, prin „descălecat“.

Față de această diversitate de păreri existentă și astăzi în istoriografie se impune reluarea discuției, atât în ce privește momentul acțiunii lui Litovoi — Bărbat, cât și cu privire la semnificația și consecințele ei. Vom începe, cum este și firesc, de la Diploma acordată de Ladislau, în 1285, magistrului Gheorghe, unde se arată că : „Și, în sfârșit *cînd începusem noi a domni, fiind încă copil, după moartea preaiubitului nostru tată, iar voievodul Litovoi, împreună cu frații săi, în necredința sa, cuprinse pe seama sa o parte din regatul nostru, aflătoare dincolo de Carpați*, (sublinierea noastră — Mihail Andreescu), și, cu toate îndemnulurile noastre, nu s-a îngrijit să ne plătească veniturile ce ni se cuveneau din acea parte, l-am trimis împotriva lui pe des numitul magistru Gheorghe care, luptînd împotriva aceluia cu cea mai mare credință, l-a ucis pe el, iar pe fratele lui, cu numele Bărbat, l-a luat în prinsoare și ni l-a adus nouă. Pentru răscumpărarea acestuia noi am stors o sumă de bani foarte mare și astfel, prin slujbele celui magistru Gheorghe, s-a așezat iar tributul ce ni se datora din acele părți. Tot așa în expediția pe care am făcut-o împotriva cumanilor noștri răsculați, numitul magistru Gheorghe, chiar în fața ochilor noștri, s-a năpustit asupra lor ca un leu năpraznic, și, căzîndu-i calul sub dînsul, s-a războit pe cîmpul de luptă cu cea mai mare înverșunare și a căpătat acolo mai multe răni de săgeți și de lănci.

Pe urmă, cînd ne-am dus la Dorman, în chip pașnic, pentru o întîlnire,...“¹³.

Din contextul faptelor menționate în diplomă, momentul luptelor cu Litovoi, este așezat de Ladislau, după răscoala lui Roland, fiul lui Marcu, și a fratelui său Grigore, evenimente petrecute la finele lui 1272 și în primele luni ale anului 1273, după cum o atestă diplomele acordate de Ladislau la 1 decembrie 1272¹⁴ și 23 mai 1273¹⁵. De asemenea, lupta cu Litovoi și Bărbat este pusă înaintea răscoalei cumanilor, pomenită în acte începînd din 1278¹⁶. Rămîne, astfel, posibil ca data luptei să fie stabilită în intervalul 23 mai 1273 — 19 iunie 1278.

¹³ *Ibidem*, p. 158—162.

¹⁴ Vezi actele din 19 iunie 1278, 7 octombrie 1278, 23 mai, 13 și 22 iunie 1279, *ibidem*, p. 193—195 ; 197 ; 205—208 ; 209—211.

¹⁵ *Ibidem*, p. 152.

¹⁶ *Ibidem*, p. 172.

Diploma din 1285, menționează că evenimentele s-au petrecut la scurt timp după urcarea pe tron a lui Ladislau, în contextul unor frământări generale care cuprinseseră regatul. Încercînd să stabilim cît mai exact data răscoalei lui Litovoi am urmărit evoluția dregătorilor din Banatul Severinului, aflat în imediata vecinătate a voievodatului acestuia, și, deci, în strînsă legătură cu evenimentele. Analiza martorilor ne-a permis să stabilim că de la 1 decembrie 1272¹⁷ și pînă la 8 septembrie 1274¹⁸, ban de Severin a fost Pavel sau Paul, înlocuit apoi de Ugrinus care, în actul din 23 mai 1273 este menționat ca mare paharnic și comite de Kewe și Caraș¹⁹. La 10 februarie 1275, ban al Severinului era, însă, Mykud, iar Ugrinus voievod al Transilvaniei²⁰, pentru ca la 3 aprilie, același an, din nou Ugrinus să fie menționat ca ban²¹, dar la 11 august 1275, să-l regăsim pe Paul, ban de Severin²².

În trei acte datate în 1275, Ugrinus este menționat odată ca ban de Severin²³ și odată ca judecător al curții regale²⁴, pentru ca în alte două acte, din acest timp, să nu mai apară demnitatea de ban²⁵. În actele emise de Ladislau, în 1276, doar într-unul, sînt menționați: Ugrinus, voievod al Transilvaniei, Mykud, banul Severinului și Petru, comitele Hațegului²⁶, după care demnitatea de ban dispare, pînă la 1277²⁷; în schimb, este amintit, la 25 noiembrie 1276, în actul capitoliului bisericii Sfîntul Mihail, comitatul Hunedoarei²⁸, care nu va mai fi menționat ulterior.

Toate aceste schimbări de demnitari, precum și apariția unor noi funcții — comitatele de Hațeg și Hunedoara —, ca și dispariția temporară a demnității de ban al Severinului, ne duc la concluzia că luptele lui Litovoi și Bărbat cu ungurii trebuiesc plasate în cursul anului 1275. Nu poate fi vorba de fixarea evenimentelor în cursul anului 1276, deoarece înființarea celor două comitate, de Hațeg și Hunedoara, le considerăm o consecință a evenimentelor anterioare. Este și firesc, avînd în vedere că, deși Litovoi fusese ucis, iar Bărbat, după ce se răscumpăraseră, era liber, diploma din 1285 nu menționează decît o acceptare a plății tributului, fără să se specifice recunoașterea suzeranității, ori ocuparea voievodatului care, în caz contrar ar fi putut fi pus sub conducerea unor nobili maghiari. Considerăm însă că, în contextul frămîn-

¹⁷ *Ibidem*, p. 162.

¹⁸ *Ibidem*, p. 175.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, p. 177.

²¹ *Ibidem*, p. 173.

²² *Ibidem*, p. 175.

²³ *Ibidem*, p. 174—175.

²⁴ *Ibidem*, p. 179.

²⁵ *Ibidem*, p. 188.

²⁶ *Ibidem*, p. 184.

²⁷ *Ibidem*, p. 188.

²⁸ Demnitatea apare în actele din 1278, 30 ianuarie, 13 martie și 11 mai 1279, *ibidem*, p. 193; 201—204. Se pare însă că Paul, deși se intitula ban de Severin, nu stăpînea în realitate, întărind o danie a ocnelor de sare de la Turda, care nu era în presupusa lui stăpînire.

tărilor din regatul maghiar, al expansiunii tătare, din această perioadă, și a dezvoltării economice a voievodatului românesc, Ladislau se va fi mulțumit doar cu rezultatele de moment, obținute de magistrul Gheorghe, după care se va fi grăbit să înființeze cele două comitate de graniță. Cert este că, după 1275, regalitatea maghiară și-a impus stăpînirea asupra Hațegului, pe care l-a organizat în comitatele amintite, ce aveau — evident — rolul de a preîntîmpina un atac al lui Bărbat asupra Transilvaniei.

Împrejurările favorabile, cum se poate deduce din documente, au permis lui Bărbat sau fraților săi — știrile tac, în acest sens —, să-și îndrepte atenția spre Banatul Severinului. Considerăm că în acest fel ar putea fi interpretată lipsa banilor de Severin dintre martorii documentelor lui Ladislau, în 1276—1277. După documentul menționat²⁹, demnitatea de ban al Severinului mai apare sporadic³⁰, ceea ce duce la concluzia că lupta dintre români și unguri, pentru stăpînirea Severinului, a continuat, la 11 mai 1279 avînd ultima mențiune cu privire la această demnitate³¹.

Nu trebuie să ne inducă în eroare diplomele din 29 iunie și 8 iulie 1279, acordate banului Mykud³². Acesta, fost ban al Severinului, chiar dacă este amintit cu calitatea de ban, nu se specifică stăpînirea, care i-ar întări demnitatea, iar daniile primite sînt situate fie în Vestul Ungariei, fie în Transilvania centrală și de Nord. Nici din scrisoarea pe care Mykud a dat-o la 27 martie 1288, din Alba Iulia, nu reiese că el ar fi în funcție, deși se intitulează ban³³. Această situație demonstrează că acțiunea lui Litovoi nu viza stînga Oltului, cum s-a crezut, și unde stăpîneau tătarii, care, poate, l-au și sprijinit, ci, viza, dincolo de obținerea independenței, ocuparea Hațegului și a Severinului. Dacă în prima fază a luptelor, Litovoi este ucis și maghiarii ocupă Hațegul, din 1276 pînă în 1279, atenția lui Bărbat, ori a fraților săi, se va concentra asupra Banatului Severinului, locuit de români care, firesc, ca și cei din Transilvania, vor fi sprijinit eforturile de întemeiere a unui stat românesc la Sud de Carpați. Încetarea existenței Banatului Severinului, după 1280, în forma de organizare dată de unguri, la 1260—1264, a fost pusă în evidență, după o laborioasă cercetare, de Maria Holban, care subliniază doar acest aspect important, fără a trage toate concluziile care se impun³⁴.

Evenimentele petrecute între 1275—1279 la Sud de Carpați, ar constitui, după părerea noastră, momentul în care apare primul stat al românilor, proiectat a cuprinde Oltenia, Hațegul și Banatul Severinului, redus apoi la Oltenia și Banatul Severinului, după semieșecul românilor,

²⁹ *Ibidem*, p. 204.

³⁰ *Ibidem*, p. 211—215.

³¹ *Ibidem*, p. 294—296.

³² Maria Holban, *Din cronică relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, Editura Academiei, București, 1981, p. 49—89.

³³ *Documente privind Istoria României. C. Transilvania, veac. XIII, vol. II* (1251—1300), p. 11.

³⁴ *Ibidem*, p. 302.

din 1275. În acest sens, dispunem și de o atestare indirectă, din partea papalității, din care reiese că, la 1288, exista un stat românesc încheiat, cu toate atributele specifice evului mediu.

Să ne explicăm. Diploma de la 1247 înfățișează o serie de formațiuni românești la Sud de Carpați — două cnezate și două voievodate, — dar nici unul din ele neîntrunind calitățile unui stat care să merite a fi menționat de Biserica Catolică. Că lucrurile stau așa, ne-o demonstrează scrisoarea Papei Inocențiu, din 23 iulie 1253, Assisi, adresată fraților predicatori trimiși în țările: „Saracinilor, păgînilor, grecilor, bulgarilor, cumenilor, etiopienilor, sirienilor, iberilor, slavilor, cazarilor, catharilor, tătarilor, zichirilor, rutenilor, iacobiților, nubienilor, nestorienilor, georgienilor, armenilor, inzilor, mosceliților, ungurilor din Ungaria Mare, creștinilor robi la tătari și în țările altor popoare necredincioase din răsărit sau din oricare alte părți”³⁵. Se observă că românii nu sînt menționați, deși existau forme de organizare politică și militară a lor. Nu aceeași este situația, treizeci și cinci de ani mai tîrziu, după cum se poate vedea din scrisoarea Papei Nicolae al IV-lea, din 3 septembrie 1288 adresată „...fraților ordinului Predicatorilor care pornesc spre țările saracenilor, păgînilor, grecilor, indienilor, cumenilor, *românilor oriunde s-ar afla*, ale etiopienilor, sirienilor, tătarilor, zicilor, rutenilor, iacobiților, nubienilor, nestorienilor, georgienilor, armenilor, mosceliților, ungurilor din Ungaria Mare, creștinilor robiți de tătari și ale altor neamuri necredincioase din răsărit...”³⁶. Se poate ușor remarca asemănarea celor două scrisori, cea din 1253 și cea din 1288, cu deosebire că, în ultima, românii sînt menționați, ceea ce atestă existența unui stat al lor, bine definit, chiar dacă nu este numit explicit de papă.

Întrebarea care se impune este de a recunoaște motivele care au determinat papalitatea să nu-i recunoască pe români la 1247, dar aceștia să fie amintiți la 1288. Credem că răspunsul ar putea fi găsit în împrejurările din regatul maghiar, la cele două date. Astfel, în 1247, o recunoaștere a formațiunilor românești ar fi putut supăra pe Bela al IV-lea, într-un moment cînd unitatea Europei se cerea menținută, avînd în vedere pericolul tătar. La 1288 însă, Ladislau abandonase religia creștină trecînd la păgînism, situație în care erau amenințate pozițiile papalității, dar și ale bisericii, în general, în Europa Centrală și de Răsărit, motiv pentru care o recunoaștere a românilor și implicit a statului lor tindea să pondereze și să anihileze chiar atitudinea lui Ladislau. Iată de ce credem că motive politice și religioase determinate de împrejurările amintite, au putut conduce la o recunoaștere indirectă a statului românesc, de către papă. Foarte curînd, la 1290, sau scurt timp după, urmașii lui Litovoi și Bărbat vor fi fost înlocuiți de Tugomir și apoi de Basarab, aceștia avînd sarcina să mărească statul deja existent și, mai ales, să-i cucerească deplina independență.

³⁵ *Ibidem*, p. 11.

³⁶ *Ibidem*, p. 302.

*
* *

În concluzie, ținem să subliniem importanța deosebită a acțiunii lui Litovoi, începută la 1275 și continuată de fratele său, Bărbat, prin includerea, în granițele voievodatului său, a Banatului Severinului, realizând, către 1280, prima formă a statului Țara Românească. Nu putem ști dacă acest stat cuprindea întreaga Oltenie, dar el putea fi destul de mare și de puternic, spre a fi menționat de papă și inclus în preocupările sale.

O analiză atentă a documentelor papale, de la finele secolului al XIII-lea, în special rapoartele ordinului Predicatorilor și ale ordinelor călugărești din Balcani, ca și o cercetare a actelor bizantine, din aceeași perioadă, vor putea aduce noi dovezi privind întemeierea și evoluția statului Țara Românească.

TRANSILVANIA ÎN EPOCA PRINCIPATULUI (1541—1691)

CONSTANTIN ȘERBAN

1. Întemeierea Principatului. După dezastruoasa înfrângere a armatei Ungariei de către otomani la Mohaci (29 august 1526) și moartea regelui Ludovic al II-lea Jagello pe câmpul de luptă în această țară s-a declanșat o criză politică de mari proporții. Pentru ocuparea tronului vacant — regele defunct neavînd urmași s-au prezentat doi candidați: Ferdinand de Austria, fratele lui Carol al V-lea, împăratul Germaniei și cumnat al fostului rege și Ioan Zapolya, voievodul Transilvaniei (din 1510), primul fiind exponent al mării nobilimi ungare, al doilea al nobilimii mijlocii și mici naționaliste, fiecare din pretendenți asigurîndu-și și sprijinul unor mari puteri vecine, primul al Austriei, al doilea al Imperiului otoman. Mai mult, Ioan Zapolya după ce a ocupat tronul Ungariei (1526) a încheiat o alianță în 1528 cu otomanii. Luptele pentru tronul Ungariei dintre cei doi pretendenți s-au desfășurat nu numai în Ungaria dar și pe teritoriul Transilvaniei pe care Habsburgii urmăreau s-o ocupe pentru bogățiile ei naturale dar mai ales pentru poziția ei strategică în cadrul sistemului politic-european. De reținut că în această competiție au fost atrași și unii domni ai Principatelor române respectiv Petru Rareș, domnul Moldovei pe de o parte și succesiv Moise vodă, Vlad Înecatul și Vlad Vintilă, domni ai Țării Românești. După aproape un deceniu de confruntări militare între Ferdinand de Austria și Ioan Zapolya a intervenit o înțelegere întărită printr-un tratat încheiat la Oradea (1538) potrivit căruia Ungaria (inclusiv voievodatul Transilvaniei) stăpînită de Ioan Zapolya, urma să revină Austriei după moartea acestuia. După aceea, în același an, Ioan Zapolya a recunoscut suzeranitatea Imperiului otoman obligîndu-se să plătească un tribut anual.

La moartea lui Ioan Zapolya (iulie 1540) cînd înțelegerea acestuia cu Habsburgii urma să intre în vigoare, sultanul Soliman cel Mare a recunoscut și a susținut ca succesor la tronul Ungariei pe Ioan Sigismund, fiul nevîrstnic (de numai cîteva zile) al defunctului rege. Drept urmare a izbucnit un nou război între Austria și Imperiul otoman în urma căruia Ungaria a fost împărțită în trei părți: partea ei apuseană aflată la vest de Dunăre a intrat în stăpînirea Austriei, partea centrală cu capitala la Buda a devenit pašalic turcesc, iar partea ei răsăriteană alcătuită din Transilvania, Banat și o parte din nordul Ungariei (sub numele de Partium) s-a constituit într-un principat autonom sub suzeranitatea otomană (ca și Moldova și Țara Românească) condus de Ioan Sigismund sub regența mamei sale Isabela în baza hotărîrii dietei de la Debrețin (18 oct. 1541). În cadrul altor două diete, una la Tg. Mureș (20 ian. 1542) și alta la Medias (22 martie 1542) s-au pus bazele organizării politice și administrative ale noului stat, Principatul Transilvaniei, care avea să dureze un secol și jumătate adică pînă în 1691.

2. Hotarele Principatului. Vecinii Transilvaniei au fost : la răsărit Moldova, la sud Țara Românească iar la vest pašalicul de la Buda. De reținut că la început din principat mai făceau parte : Banatul, Crișana, Maramureș, Comitatul Satu Mare și Solnocul de mijloc. Dar în 1552 o foarte mare parte din Banat a fost ocupată de turci care au format din ea pašalicul de la Timișoara ; în 1565 o parte din Partium a trecut în stăpânirea Austriei. Tot așa în secolul al XVII-lea mai precis în 1658 în stăpânirea Austriei. Ineul au fost alipite pašalicului de la Timișoara, după cum în 1660 o mare parte a comitatului Bihor a fost ocupată de turci care au format din ea pašalicul de la Oradea (existent până în 1687). În fine între 1646 și 1687 hotarele Principatului s-au extins spre nord-vest până dincolo de Debrețin, Muncaci și Ujgorod.

3. Conducerea Principatului. Funcția supremă politică în noul stat a revenit unui principe provenit dintr-o familie nobiliară, recunoscut de obicei pentru talentul său diplomatic și militar. Ales în dieta țării și încoronat la Alba Iulia, capitala țării, principele, ca vasal al Înaltei Porți trebuia totodată să aibe și consimțământul acesteia pentru a putea domni. De altfel, în actul de suzeranitate (athnamé) acordat de sultanul Soliman cel Mare lui Ioan Sigismund în 1566 se afirma următoarele : „În ceea ce privește libertățile voastre, te voi păstra în ele, te voi apăra de-a pururea, principe țara își va alege pe cine va dori, liberă fiind în aceasta și *cercetîndu-ne și pe noi* (sublinierea noastră C.S.) pentru a-l împodobi, voi trimite calul meu bun prevăzut cu toate (însemnele) buzduganul, steagul, sabia mea împreună cu coiful împănăt pentru întărirea lui“¹

La conducerea statului, principele dispunea de largi prerogative. Astfel, în politica internă el era comandantul suprem al armatei, șeful suprem în administrație, judecătorul suprem, șeful suprem al bisericii, dispunea așadar de puteri nelimitate asupra supușilor săi, plasîndu-se deasupra tuturor claselor sociale, tinzînd către o domnie absolută ca în unele țări europene la acea vreme. În politica externă el stabilea direcția acesteia, putea declara război și încheia pace, numea pe trimișii săi în misiuni diplomatice în diferite țări europene inclusiv la Constantinopol, primea pe diplomații străini în trecere prin țara sa.

Principele conducea țara cu sprijinul unor colaboratori apropiați care alcătuiau *Consiliul princiar*, în număr de 12, fiecare avînd anumite atribuțiuni, ca și boierii din sfatul domnesc din Moldova și Țara Românească. Aceștia erau : *Majordomul* sau prefectul curții princiare ; *Comandantul gărzii curții* princiare ; *Cancelarul*, adică șeful cancelariei princiare ; *Vistierul* ; *Camerierul*, considerat și sfetnicul de taină al principelui ; *Bucătarul* ; *Judecătorul* ; *Pivnicerul* ; *Grăjdarul* ; *Intendentul* ; *Căpitanul de aprozi* ce avea în grije pe fiii de nobili de la curtea principelui ; în fine *Șeful serviciului poștal*.

Tot la conducerea statului principele era ajutat de *dieta țării*, o adunare a stărilor. Aceasta existase în perioada anterioară apariției Principatului, ea fiind alcătuită din nobilii națiunilor privilegiate (un-

¹ Șt. Pascu, V. Hanga, *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dregului din R.P.R.*, București, 1958, II, p. 422.

guri, sași și secui) ca și membrii Consiliului dar și din unii reprezentanți ai celor patru religii oficiale (catolică, luterană, calvină și unitariană), din reprezentanți ai cetăților și orașelor precum și din reprezentanți personali ai principelui. Membrii dietei erau aleși de nobilii din comitate, de fruntașii din fiecare scaun săsesc și secuiesc, de patriciatul orășenesc, de pîrcălabii cetăților regale. Astfel, numărul membrilor din dietă se ridica la 150 de deputați. Conduasă de un președinte numit de principe, aceasta era convocată de două ori pe an; ulterior, dieta a fost convocată anual sau în caz de nevoie, la cererea principelui. Ținînd seama de componența dietei, rezultă că aceasta reprezenta numai interesele claselor privilegiate (marii posesori de bunuri funciare, de bunuri materiale în orașe). Locul unde se întrunea dieta era de obicei la Alba Iulia, dar principele putea fixa și alt loc în orașe ca: Tg. Mureș, Cluj, Sighișoara, Brașov, Sibiu, Mediaș, Bistrița, Turda, Făgăraș, etc. unde principele se deplasa cu întreaga sa curte (este perioada numitei domnii itinerante). De remarcat faptul că odată întrunită dieta într-un oraș, conducerea acestuia suporta toate cheltuielile membrilor dietei și a curții princiare. Hotărîrile dietei erau consemnate într-un registru de proto-coale în care erau incluse deseori și discuțiile purtate pe marginea problemei ridicate în adunare. În dietă, deputații prezentau memorii cuprinzînd doleanțe sau plîngeri ale supușilor țării, proiecte de legi cu caracter administrativ și politic, care erau rezolvate sau puse în aplicare numai după ce erau sancționate de principe. Așadar, dieta dispunea de puterea legislativă iar principele de puterea executivă.

• 4. **Bugetul principatului** era alcătuit din venituri și cheltuieli, venitul provenind din: impozitul anual plătit de țărani iobagi, nobilimea mică și orășeni, în bani și în produse agricole și animale. Se estimează că 2/3 din acest venit îl reprezenta darea oilor plătită de țărani iobagi. De asemenea, la venitul visteriei princiare se adăugau cel rezultat din exploatarea ocnelor de sare, minelor de aur și argint, din taxele vamale (tricesima), din contribuția negustorilor. Cît privește cheltuielile, în ele erau cuprinse: haraciul plătit la Înalta Poartă anual (în 1541 fiind de 10 000 florini iar în 1661 de 80 000 florini) la care se adăugau darurile făcute sultanului și înalților dregători avînd o valoare similară; urmau apoi întreținerea armatei în timp de pace și de război care în timp de pace se ridica la circa 6000 ostași (infanterie și cavalerie inclusiv mercenarii), în timp de război fiind cu mult mai mare deoarece pe lîngă nobili, mai erau orășenii și iobagii. Din visteria principatului mai erau întreținuți cei de la curtea principelui și reprezentanții diplomați ai țării aflați la Înalta Poartă.

5. **Viața economică.** Din punct de vedere economic principatul Transilvaniei, în comparație cu Țara Românească și Moldova, se afla într-un stadiu mai avansat de dezvoltare atît din punctul de vedere al bogățiilor subsolului și solului dar și al primelor forme de industrializare ale acestor bogății, la nivelul tehnic medieval. Ne gîndim la atelierul meșteșugăresc și la mica întreprindere de tipul cooperăției capitaliste simple cunoscut sub numele de manufacturi, particularitate atestată în numeroase rînduri de observatori contemporani în special

călătorii străini care au străbătut spațiul carpato-danubian-pontic. În domeniul bogățiilor subsolului pe primul loc se află sarea exploatată încă din antichitate, multe din localități purtând numele exploatării de ex. Ocna Dej, Ocna Sibiu, Satu Mare (Satmar provenit din entime Zentmark=tîrgul sării), valea Slatina (Maramureș), Sarata, Saratel (Bistrița). Dintr-un raport al lui G. Werner, comisar imperial, din 1552, rezultă că în acea vreme sarea era exploatată în ocnele de la Turda, Cojocna, Sibiu, Dej, Sic (lingă Gherla), că aceasta era transportată de la ocna Turda pe Mureș cu luntrile pînă la Lipova, Canad și Seghedin, de la ocna Dej pe Someș pînă la Satu Mare, Tokay și Solnoc iar de la ocna Sibiu sarea era transportată cu carele la Caransebeș, Timișoara și Vințul de Jos. Cît privește tehnica extragerii sării aceasta era rudimentară, la tăierea bolovanilor folosindu-se ciocane și dălți, iar scoaterea lor din adîncuri făcîndu-se cu ajutorul scripetelui în burdufuri de piele. Cei care lucrau în ocne erau de obicei oameni liberi plătiți în bani și în natură (alimente, sare, postav) dar și țărani iobagi, care prestau munca în contul obligațiilor lor feudale.

Pe locul următor se aflau aurul și argintul extras în zona munților Apuseni și în Maramureș, la Abrud, Zlatna, Rodna, Baia de Criș, Baia de Arieș, Baia Mare dar și din nisipul rîurilor cu izvoarele lor în Munții Apuseni. (Arieșul, Crișurile). În 1686 producția de aur și argint a adus principatului un venit de 50 000 florini folosită în special la baterea monedelor în monetăria din Sibiu dar și la confecționarea obiectelor de preț, podoabe, etc.

Alte metale extrase din subsolul principatului erau arama (la Abrud, Zlatna, Dognecea,) fierul (la Hunedoara, Ghelar, Teliuc, Rimetea, Abrud) topitorii de fier aflîndu-se numai pe domeniul Hunedoara, (venitul anual fiind în 1609 de 4000 florini,) mercurul (la Zlatna, venitul anual fiind de 4000 florini). În privința forței de muncă, la exploatarea minereurilor, provenea din rîndul localnicilor (oameni liberi și țărani iobagi) dar și din străini aduși din Germania și Slovacia.

În domeniul bogățiilor solului principala ramură economică a principatului era agricultura. Călătorii străini și documentele interne atestă cultura cerealelor (grîul, orzul, secara, ovăzul, meiul, hrișca, porumbul — fiind atestat numai din 1611 după unii sau din 1639 după alții —). În acea vreme productivitatea acestei culturi era încă mică (se obținea cel mult de 20 ori sîmînța) iar tehnica relativ rudimentară, în unele locuri practicîndu-se asolamentul dublu. Cantitatea de cereale produsă era destinată cu prioritate consumului intern și în mod excepțional se trimitea în cantități mici în Principatele române în anii de secetă din aceste țări. Cu cerealele mai alternau culturi de plante industriale (în, cînepă), livezi de meri, peri, nuci, pruni, cultura viței de vie.

Tot atît de importantă ca și agricultura era creșterea vitelor folosite la munci agricole, pentru producția de carne, de lapte, brînzeturi dar și pentru piei, a cailor destinați transportului, armatei și deseori exportului, a oilor pentru producția de unt, lapte, lînă dar și apicultura producătoare de mari cantități de miere și ceară destinate pieței interne și externe.

În privința micii industrii atelierul meșteșugăresc din sate, de pe domenii și din orașe producea mărfuri de larg consum, la comandă și pentru piață. În linii mari principalele meșteșuguri din Transilvania în epoca principatului au cunoscut unele progrese în comparație cu epoca anterioară din punct de vedere tehnic dar și organizatoric (de ex. evoluția regimului de breaslă). Morile și pivele, dîrstele s-au înmulțit în secolul al XVII-lea pe măsura creșterii nevoilor populației în continua sporire, așa de ex. dîrstele prezente inițial numai în mediul rural apar și în cel urban (de ex. la Brașov). De asemenea meșteșugurile practicate în orașe încep să suplinească unele nevoi ale populației rurale prin intensificarea schimburilor dintre sat și oraș cu produse meșteșugărești. La orașe încep să se producă și mărfuri meșteșugărești de calitate superioară de ex. piine de lux, simbla, franzele; berea produsă în unele orașe este exportată în Principatele române, ca și postavurile fine produse la Brașov și Sibiu. Se mai remarcă obiectele lucrate din aur și argint în atelierele din Alba Iulia, Sibiu, Brașov, Sighișoara, Cluj, Tg. Mureș care sînt foarte mult apreciate nu numai în Transilvania dar și în Moldova și Țara Românească la curțile domnești și boierești. Datorită măiestriei multor meșteșugari din principat se constată numeroase cereri de meșteri brutari, berari, în 1559 pentru curtea domnească din Iași, de argintari, de zidari, tîmplari pentru curtea lui Vasile Lupu. Meșteșugurile din principatul Transilvaniei cunosc în secolele XVI și XVII o etapă superioară în sporirea numărului de bresle în orașe și țirguri, de ex. au fost consemnate la Cluj 30 de bresle, la Sibiu 29, la Brașov 30, la Tg. Mureș 16 și la Sighișoara 14, Bistrița 13 ca și la Mediaș, precum și la Orăștie, Deva, Hunedoara, Hațeg, Sebeș în număr destul de mare. În cursul secolului al XVII-lea unele bresle se mențin, altele însă încep să decadă și pentru a se menține sînt obligate să colaboreze între ele în special cele care prelucrau aceeași materie primă, de ex. măcelarii cu pielarii și blănarii, cizmarii cu pantofarii. Fiecare breaslă avea un imobil propriu al cărui inventar consta din: mobilier, veselă, steagul, luminarea festivă, lada în care se păstrau documentele cu privilegiile obținute, statutul și sigiliul breslei. Pînă azi s-au păstrat nu numai lăzi de breaslă, dar și sigiliile lor, ca de ex. al croitorilor din Cluj (1548), al curelarilor din acelaș oraș (1627) ca și al olarilor (1637) și al tîmplarilor (1656), al croitorilor din Baia Mare (1545), dar și al blănarilor (1577), al cismarilor din Dej (1613), al cismarilor și tăbăcarilor din Tg. Mureș (1623), etc.

În epoca principatului, în Transilvania este atestată documentar crearea de manufacturi, întreprinderi bazate pe diviziunea muncii în procesul de producție, ca de ex. de hîrtie la Brașov (1546), la Sibiu (1573) și la Cluj (1587), de tunuri la Alba Iulia (1645—1646), de luminări și de sticlă la Porumbacu (1680), de clopote la Brașov și Miercurea Ciuc. Manufacturile acestea folosind forță de muncă locală dar și străină, au produs mărfuri mai ales pentru consumul intern; uneori însă aceste produse ca hîrtia și sticla se exportau în Moldova și Țara Românească, ca și clopotele, cele din urmă însă numai la cererea clientului.

În privința comerțului față de perioada anterioară a voievodatului în epoca principatului se remarcă o serie de măsuri privind prosperitatea acestuia. Pe de o parte ele erau menite să intensifice circulația mărfurilor pe piața internă și extinderea ariei celei externe, pe de altă parte să introducă în țară sistemul mercantilist (dezvoltarea producției industriale și exportul de produse industriale în scopul sporirii tezaurului principatului). Cu toate acestea dezvoltarea comerțului, de natură capitalistă a înaintat destul de greu fiind frânat de menținerea privilegiului de depozit în marile orașe ca Brașov, Sibiu, Sighișoara, Medias; de fapt este vorba de menținerea unui privilegiu drept monopol asupra comerțului intern și extern în favoarea negustorilor din principat, aceștia fiind ocrotiți și sprijiniți de hotărârile dietei țării de ex. cele din anii 1577 și 1578, care obligau pe negustorii străini (greci, armeni, evrei) să facă comerț liber în sensul că aceștia erau obligați să-și desfășoare mărfurile numai în orașele fixate de dietă; cît privește prevederile dietei din 1581 obligau pe negustorii greci să facă comerț numai cu marfă adusă din Imperiul otoman. O altă hotărîre a dietei din 1600 interzicea negustorilor străini (greci, raguzani, armeni, etc.) să pătrundă în interiorul țării cu excepția orașelor. Dar din 1623 dieta principatului acorda dreptul de a face comerț liber pentru negustorii evrei iar cel din 1627 pentru negustorii greci. Mai mult, dieta din 1636 a hotărît că negustorii greci să dispună de privilegiul propriu pentru vinderea mărfurilor lor în cadrul unei companii, dar treptat, mai întîi la Sibiu apoi la Brașov, Orăștie, Făgăraș, Cluj, Hunedoara ca și cei evrei la Albuluș și cei armeni la Gherla, bineînțeles plătind o taxă la visteria principatului. În 1672 era creată *Compania orientală* a acestor negustori străini. Din aceste motive legăturile comerciale ale țării cu Occidentul Europei au fost în secolul al XVI-lea mult reduse. O reactivare a comerțului s-a făcut însă la începutul secolului următor pe timpul domniei lui Gabriel Bethlen (1613—1629), cînd atît la Viena cît și la Veneția încep să fie exportate produse din Transilvania destinate pieței. Tot din această vreme sînt create monopolurile de export pe seama statului (1629) prin instaurarea unui control asupra prețurilor de desfacere al mărfurilor.

Pe baza tarifelor vamale — cel mai vechi păstrat fiind din 1552 — se constată nu numai felul mărfurilor importate și exportate dar și piața externă a principatului, a cărei arie cuprinde aproape tot continentul nostru, în nord Polonia, țările scandinave, în vest, Ungaria, Austria, Cehia, Germania, în sud-vest teritoriile limitrofe mării Adriatice (Ragusa, Italia), în sud Imperiul otoman cît era el de întins în Orientul mijlociu și nordul Africii. În unele tarife vamale de ex. cel din 1675/1676 sînt prevăzute taxele plătite de negustori pentru mărfurile lor: 140 bani l o povară (c. 125 ocale) de bumbac, 333 bani o povară de piper, 80 bani o povară de orez, apoi pentru smochine, lămîi; tot așa se plătea 166 bani pentru o povară de mărfuri aduse din Persia, 250 bani pentru altă marfă adusă din Adrianopol. Din tariful vamal din 1552 aflăm taxele pentru mărfurile aduse în principat din Țara Românească de ex. pentru vin, porci, pește. Din alt tarif vamal de la sfîrșitul secolului al XVII-lea

constatăm aducerea de cereale, brânzeturi, miere, piei tăbăcite, ulei, piei de animale sălbatice, tot din sudul Carpaților. Cît privește mărfurile exportate din principat ele erau în general mărfuri industriale : postav, unelte de fier, arme, ceramică, vase din metal, obiecte de podoabă. De asemenea, în registrele de vamă ale magistratului din unele orașe din principat, ca de ex. din Brașov, Sibiu, Sighișoara, Bistrița se menționează pe ani cantitățile de mărfuri, prețurile acestora și cuantumul taxei vamale percepute. Astfel în 1542 s-au importat în țară din Țara Românească 1046,5 poveri de crap în valoare de 125580 aspri, 1099 boi în valoare de 109900 aspri, 390 poveri piei în valoare de 5650 aspri, etc. iar în 1545 s-a importat marfă la Brașov în valoare de 1421 fl. și 37 aspri și s-a exportat marfă în valoare de 736 fl. și 28 aspri. Un secol mai târziu vama percepută la Bran aducea un venit anual principatului de 4000 taleri drept urmare a traficului intens comercial. Încă din secolul al XVI-lea numeroasele piețe locale din principat și mai ales strînsele legături dintre ele au contribuit la cristalizarea pieței unice a țării și chiar a țărilor române în centrul ei aflîndu-se orașul Brașov, considerat de unii contemporani (Reichersdorffer, Giovanandrea Gromo, Giovanni Magni) drept emporiul întregii Transilvanii și al părților învecinate unde se întilneau negustori români cu cei greci, armeni, italieni, poloni, turci și arabi.

6. **Împărțirea administrativă.** Moștenite din epoca voievodatului, unitățile mari teritoriale din principat purtau numele de : comitate, scaune și districte. Comitatele : Alba, Cluj, Dobica, Solnocul de jos, Turda, Tîrnava, Hunedoara se aflau în vechiul voievodat, iar Satu Mare, Crasnă, Solnocul de mijloc, Solnocul de sus, Bihorul, Zarandul, Aradul și Maramureșul în partea de nord și de vest a fostului voievodat, cele din urmă formau așa numitul Partium. Scaunele grupau populația sășească și săcuiești în general. Cele săcuiești din partea de est a principatului erau : Odorhei, Trei scaune, Ciuc, Mureș, Arieș, iar cele sășești din partea de sud a țării erau : Sibiu, Sebeș, Sighișoara, Orăștie, Vințul, Mediaș, Altina (Nocrich). În afară de acestea erau districtele : Făgăraș, Brașov, Bistrița la care se adaugă și Chioar. În timp ce comitatele erau subordonate direct principelui, scaunele sășești și săcuiești precum și districtele se bucurau de o oarecare autonomie administrativă. În partea de vest și de sud-vest a principatului ocupate de otomani au existat pašalicuri : cel de la Oradea și cel de la Timișoara ultimul avînd 6 sandgeacuri (Gyula, Ineu, Lipova, Cenad, Timișoara, Moldova) ca unități administrative subordonate.

7. **Populația principatului.** Izvoarele istorice cunoscute pînă acum privind această problemă nu sînt concludente de vreme ce sînt mult controversate. După unii contemporani în prima jumătate a secolului al XVI-lea s-ar fi aflat 1.250.000 locuitori în principat, iar într-o lucrare monografică consacrată acestei țări de către Michel Lebrecht, cu date de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, se precizează că populația aceleiași țări era de 1.458.559 locuitori, date care ni se par aproape de realitate. Mai precise sînt însă datele privind componența etnică a acestei populații și mai ales preponderența românilor în raport cu celelalte etnii

(sași, secui, unguri). Așa de ex. în 1550 geograful Reichersdorffer afirmă că pe lângă sași, secui și unguri, românii locuiesc pe toate moșiile și în toate satele răspândiți peste tot în principat. Tot așa și călătorul Giovanni Andrea Gromo nota în 1564 că a treia națiune din Transilvania era cea română răspândită în toate părțile acestei țări. În sprijinul acestor afirmații reținem părerea călătorului suedez Hildebrand din 1656—1657 potrivit căreia românii erau atunci în număr atât de mare că aproape covârșea numărul ungarilor și al nemților luați împreună. Cîțiva ani mai trîziu în 1660, cronicarul sas J. Tröster susținea în lucrarea sa *Die Alt-und Neue Teutsche Dacia*. (Nuremberg, 1666) că românii din această țară (Transilvania) întrec prin numărul lor pe celelalte popoare, unguri și sași. Explicația ne-o dă însăși Mihai Apafi, principele țării (1664—1690), care într-o scrisoare adresată bistrițenilor afirma „românimea este o națiune de tot spornică iar ungurimea și sășimea din zi în zi se împuținează, nu sporesc, nici nu se întăresc, ci mai mult descresc fiind amestecați tare cu românii mai cu seamă prin mutarea românilor pe moșiile locuite de unguri în jurul bisericii”². În afară de aceste etnogeneze mai erau întilniți în principat: ruteni, bulgari, sîrbi, greci, poloni, armeni, evrei.

8. Politica externă a principatului. Ca vasali ai Înaltei Porți, principii Transilvaniei s-au aflat întotdeauna în situația de a opta între protecția acesteia și o alianță antiotomană încheiată cu Austria și Polonia precum și cu Principatele române, Moldova și Țara Românească. În primul deceniu de existență, politica externă a principatului a fost dominată de G. Martinuzzi, cardinal de Oradea, care ocupa funcția de regent împreună cu nobilul Petrovici și Isabela, văduva lui Ioan Zapolya. Acesta a promovat o politică duplicitară, pe de o parte convingea pe sultan de fidelitatea sa iar pe de alta întreținea legături politice secrete cu Habsburgii. În 1551 el a trecut fățiș de partea imperialilor, a demisionat pe Ioan Sigismund și a permis austrieilor să ocupe țara, în schimb unei mari sume de bani (100 000 florini) și a funcției de arhiepiscop de Estergom. Dar G. Martinuzzi reluînd relațiile cu otomanii a fost ucis de imperiali. Ocupația austriacă în principat a durat cîțiva ani (1551—1556) timp în care contribuabilii au fost supuși la o fiscalitate excesivă la multe abuzuri și jafuri, fapt care a determinat dieta să rechemeze pe tron pe Ioan Sigismund iar cu sprijinul otomanilor și al domnilor din Principatele române să izgonească din țară pe imperiali. După moartea lui Ioan Sigismund (1571), urmașul său Ștefan Bathory (1571—1573) după ce și-a consolidat domnia luptînd împotriva unui pretendent a lui, a luat măsuri să neutralizeze presiunea exercitată de Habsburgi printr-o uniune politică cu Polonia, realizată în 1575. Dar preferînd să rămînă rege al Poloniei (1575—1586), a cedat tronul Transilvaniei fratelui său Cristofor, care s-a dovedit un vasal credincios al Înaltei Porți, pînă la moarte. Fiul său Sigismund, care i-a urmat la tron după ce a ajuns la vîrsta majoratului, a imprimat politicii externe a principatului o altă direcție și anume, urmărind să neutralizeze presiunea otomană, a pro-

² Documente Hurmuzaki, vol. XV, partea 2, p. 1363.

conizat o apropiere față de Austria și realizarea unui stat confederativ în spațiul carpato-dunărean printr-o uniune politică cu Moldova și Țara Românească, păstrându-și rolul de hegemon.

Momentul prielnic a fost ales în 1593 când s-a constituit liga creștină cu caracter antiotoman inițiată de papa Clement al VIII-lea și sprijinită de Rudolf al II-lea, împăratul Austriei. În acel moment, nobilimea din principat era grupată în două partide: pro și antiotoman, primul susținut de Balthazar Bathory, vărul principelui, al doilea de însăși Sigismund Bathory. Un an mai târziu partida antiotomană a reușit să atragă de partea ei întreaga nobilime și Transilvania a trecut fățiș de partea imperialilor. Cu Austria s-a mai aliat în 1594 Moldova iar în 1595 prin intermediul principelui Transilvaniei și Țara Românească condusă atunci de Mihai Viteazul. La începutul campaniei antiotomane desfășurate în Țara Românească, Dobrogea și pe malul drept al Dunării, principele Transilvaniei s-a impus ca hegemon față de domnii Principatelor române, dar după ce în 1595 Moldova a intrat în sfera de influență a Poloniei, aliata tradițională a otomanilor, iar în 1599 s-a impus în Transilvania partida nobilimii filootomane, Mihai Viteazul a efectuat două campanii militare cu caracter antiotoman, una în Transilvania în 1599 și alta în Moldova în 1600, la capătul cărora a unit sub o singură conducere cele trei țări românești. Scurt timp după ce Transilvania a intrat în sfera de influență a Austriei nobilimea instigată de generalul G. Basta, aflat în slujba imperialilor, s-a răsculat împotriva lui Mihai Viteazul. A urmat bătălia de la Miraslău pierdută de marele domn român odată cu Transilvania rămasă la discreția trupelor de ocupație austriace pînă în 1606, cînd s-a încheiat pacea de la Zsitvatorok între Habsburgi și otomani; în același an tratatul de la Viena consfințea independența principatului sub conducerea lui Ștefan Bocskay (1605—1606).

În secolul al XVII-lea politica externă a principatului aflat din nou sub dubla presiune austro-otomană s-a desfășurat în direcția realizării unei uniuni politice cu Principatele române pe baza unor alianțe cu caracter confederativ, de ex. în 1605 cu Țara Românească, în 1608 cu Moldova și Țara Românească. După o încercare de uniune politică cu Țara Românească în 1611 pe cale militară nereușită, inițiată de principele Gabriel Bathory (1608—1613), în 1619 se încheie un tratat de bună vecinătate cu Țara Românească. Gabriel Bethlen ca principe al Transilvaniei (1613—1629), care a întreținut relații pașnice cu Austria și Imperiul otoman, spre sfîrșitul vieții a sfătuit pe urmașii săi să țină seama întotdeauna de alianța cu otomanii „pentru ca țara să rămînă în liniște și pace”,³ de vreme ce ajutorul Austriei la nevoie era prea departe. Mai mult, același principe a proiectat în 1627 realizarea unei uniuni politice a Transilvaniei cu Principatele române sub numele de „Dacia” cu consimțămîntul Înaltei Porți dar fără succes. În aceeași vreme, principatul a fost implicat și într-un conflict militar european, cunoscut sub numele de Războiul de 30 de ani, ca aliat al adversarilor Habsburgilor între 1619—1626, cînd după unele victorii obținute a be-

³ G. Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608—1665*, București, 1965, p. 66.

neficiat de o compensație teritorială (7 comitate din Ungaria superioară printre care și Satu Mare) prin pacea de la Mikulov. În mod spectaculos proiectul de confederație a Principatului cu Țara Românească și Moldova sub hegemonia Transilvaniei se realizează pe timpul domniilor lui Gheorghe I Rakoczi (1630—1648) și Gheorghe II Rakoczi (1648—1660), începând din 1635 în baza tratatului de alianță încheiat cu Matei Basarab, domnul Țării Românești (1632—1654) reînnoit de mai multe ori (1638, 1640, 1650, 1651) și cu Vasile Lupu, domnul Moldovei (1634—1653) reînnoit în 1640. Ca și predecesorul său Gabriel Bethlen, Gheorghe I Rakoczi participă la Războiul de 30 de ani în 1643—1644 contra imperialilor, împreună cu aliații săi români, campanie încheiată cu pacea de la Linz (1645). Tot în scopul micșorării presiunii austro-otomane asupra Transilvaniei a determinat pe Gheorghe II Rakoczi să realizeze o uniune politică cu Polonia în 1657 cu sprijinul domnilor Principatelor române, dar eșecul acestui proiect a dus la pierderea tronului și la infeudarea tot mai mult a principatului față de Înalta Poartă.

Ultimul principe al Transilvaniei, Mihail Apafi (1661—1688), a fost urmărit de ideea să devină rege al Ungariei ca odinioară Ioan Zapolya cu sprijinul otomanilor. În acest scop el a încurajat răscoala nobilimii din Ungaria de vest ocupată de Austria timp de câțiva ani, acțiuni care până la urmă a generat izbucnirea unui nou război austro-otoman în 1683 în timpul căruia Viena a fost asediată de oștile marelui vizir Kara Mustafa, asediu la care au luat parte și domnii Țărilor române. Prezența otomanilor în centrul Europei a determinat crearea unei ligi anti-otomane — Liga sfântă — la care au luat parte Austria, Polonia și unele state germane. Victoria acestei ligi contra otomanilor la despresurarea Vienei s-a continuat în anii următori prin victorii succesive în cursul cărora a fost desființat pașalicul de la Buda (1686) și acela al Oradiei (1687) iar Transilvania a intrat definitiv în sfera de influență a Austriei. În baza tratatelor de la Viena (1686) și de la Blaj (1687) principele Mihai Apafi a acceptat prezența imperialilor în țara sa punându-le la dispoziție 12 cetăți și provizii pentru armată. Un an mai târziu principele a trecut sub protecția Habsburgilor iar după moartea sa (1690) această protecție a fost înlocuită cu stăpânirea directă, în baza Diplomei leopoldine din 4 decembrie 1690, care a însemnat de fapt desființarea Principatului ca formă de stat în Transilvania. *

Bibliografie

- M. LEBRECHT, *Versuch eines Erdbeschreibung des Grossfürstenthums Siebenbürgen...*, Hermannstadt, 1789.
C. DAICOVICIU, ȘT. PASCU, V. CHERESTEȘIU, T. MORARIU, *Din istoria Transilvaniei*, I, București, 1960.

* *, *Istoria României*, vol. II, III, București, 1962, 1964.

- ȘT. PASCU, *Transilvania în epoca principatului. Timpul suzeranității turcești, 1541—1691*, București, 1948.

* Aspectele sociale și culturale ale Principatului Transilvaniei vor face obiectul unui alt studiu.

PROIECTUL REGATULUI DACIEI ÎN VIZIUNEA DIPLOMAȚIEI EUROPENE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

MIHAI MANEA

„Problema orientală“ s-a dezvăluit în secolul al XVIII-lea în toată complexitatea sa marcînd în mod decisiv desfășurarea relațiilor internaționale¹, cel puțin în estul și sud-estul Europei. În cadrul său, în conformitate cu statutul particular de care se bucurau, Principatele au jucat un rol esențial². Într-o perioadă, de afirmare clară a aspirațiilor către emancipare social-politică și națională, teritoriul românesc a desemnat o entitate unică cu o conștiință în plin proces de formare. Proiectele de reorganizare a Principatelor sub egida mării boierimi au vizat pe această direcție înlăturarea suzeranității otomane și înlocuirea ei cu un regim de protectorat mai favorabil intereselor clasei cu rol de hegemon politic³. Dar cum o atare ipoteză putea genera numeroase primejdii, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea proiectele și închinările boierimii române față de Rusia au avut doar o semnificație pravoslavnică în virtutea confesiunii ortodoxe și nu au angajat cu nimic factorul național. Interesul marilor puteri pentru Principate a derivat primordial din poziția lor strategică de zonă obligatorie de trecere către Dunăre și Peninsula Balcanică. Totodată ele au reprezentat un obstacol în calea tendințelor de expansiune ale Rusiei și Habsburgilor către sud-estul Europei, areal predilect de impact al acestora. Exprîmînd o preocupare majoră în acest spațiu geopolitic, puterile europene au înființat consulate la București și Iași : 1792 — Rusia, 1783 — Austria, 1785 — Prusia, 1798 — Franța, 1803, Anglia⁴.

În 1771, 1782, 1790—1791, 1807 proiectul Daciei dezbătut în mod aprins în cancelariile europene a reținut masiv atenția contemporanilor. Expresie a unității specifice istoriei naționale⁵, termenul de *DACIA* a

¹ T. G. Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie*, Paris, 1914, p. 262—266 ; M. S. Anderson, *The Eastern Question, 1774—1923*, New York, 1963 ; Christian Wûrm, *Diplomatische Geschichte der orientalischen Frage*, Leipzig, 1858.

² Albert Sorel, *La question d'Orient au XVIII-e siècle*, Paris, 1889, p. 55, 121, 136, 152—156 ; Constantin I. Andreescu, *Die Pläne zur Teilung der Rumänischen Fürstentümer in der zweiten Hälfte des achtzehnten und der ersten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts*, în „Revue historique de sud-est européen“, XIX, nr. 2, 1942, p. 453 și urm.

³ A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci și înrîurirea lor asupra țărilor române*, vol. 1, Jassy, 1880, p. 80—89 ; *România în relațiile internaționale 1699—1939*, Coordonatori L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon, Ed. Junimea, Iași, 1980, p. 15—54.

⁴ Leonid Boicu, *Geneza „chestiunii române“ ca problemă internațională*, Ed. Junimea, Iași, 1975, p. 31.

⁵ Vezi pe larg Nicolae Stoicescu, *Age-old factors of Romanian unity*, București, 1986.

fost utilizat de savanți și oameni politici, precum : Flavio Biondo, Poggio Braccioloni, Enea Sylvio Piccolomini, Rafaello Maffei (Volterrano), Antonius Bonfinus, Georg Reichsdorfer, Christina Scause, Laurentius Toppeltinus, Johann Tröster desemnând spațiul de manifestare al românilor⁶. Pentru aceștia spațiul carpato-dunărean a constituit o unitate aparte, bază a unor viitoare acțiuni antiotomane. Invocînd aceasta s-au alcătuit numeroase planuri de reorganizare a Principatelor, multe sub egida unor puteri străine și care au prefătat proiectul dadic⁷. În 1454 în *Türken-Kalender* a fost folosit termenul de „regele Daciei”. Denumirea a fost uzitată și în *Viața lui Maxim Branković* în 1507 și în harta, ce a însoțit *Cosmographia* din 1542 a lui Johannes Honterus⁸. Dar actul unional cu profunde valențe de simbol a lui Mihai Viteazul a consacrat terminologia⁹. Galeria autorilor de proiecte de statuare a Principatelor în secolele XVI—XVII cuprinde distinse nume. În 1532 Aloisio Gritti, diplomat venețian favorabil Porții, a încercat să alcătuiască „o Dacie” bazată pe relații clientelare cu Imperiul Otoman, ceea ce însă Nicolae Stoicescu respinge într-o lucrare relativ recentă¹⁰. I-a urmat în 1561—1563 încercarea lui Despot Vodă. În 1616 episcopul polonez Valerian Lubieniecki a sugerat crearea „regatului Daciei” prin legarea Moldovei, Transilvaniei și Țării Românești¹¹. S-au pronunțat în același sens în a două jumătate a secolului al XVIII-lea și Matei Basarab, Gabriel Bethlen, Henri Turenne, generalul lui Ludovic al XIV-lea¹². Intenția Regelui Soare a fost de fapt să căsătorească pe fiul lui Jan Sobieski, regele Poloniei cu o prințesă din casa regală franceză și să-i încredințeze stăpînirea asupra Moldovei și Țării Românești ce „ar ușura cuceririle polonezilor”¹³. Printr-o diplomă din 1688 Leopold I de Habsburg a oferit casei Cantacuzino domnia în Muntenia și Moldova¹⁴. La începutul secolului al XVIII-lea un plan a urmărit numirea ducelui Leopold de Lorena drept principe al Țărilor Române¹⁵.

Nu a lipsit nici ideea statului-tampon, edificat în Principate, a cărei origini scoboară pînă în perioada domniei lui Mihai Viteazul, cînd gruparea nobiliară de la Cracovia favorabilă controlului polonez în

⁶ Vezi V. A. Urechia, *L'idée latine chez les Roumains*, Alais, 1900 ; Ioan Lupaș, *Istoria unirii românilor*, București, 1937 ; Gh. Brătianu, *Formarea unității românești. Factorii istorici*, București, 1940 ; Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972 ; vezi și St. Andreescu, *Restitutio Daciae*, 2 vol., București, 1980—1989.

⁷ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, vol. 1, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 203.

⁸ *Ibidem* ; Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor din Evul Mediu*, Ed. Academiei, București, 1983, p. 143—144.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor*, p. 142.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ Nicolae Iorga, *Histoire des Roumains et de la Romanité orientale*, vol. VI, *Les Monarques*, 1940, p. 491—496.

¹⁴ Nicolae Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, București, 1902, p. 219.

¹⁵ Nicolae Iorga, *Histoire des Roumains*, vol. VI, p. 508 ; vezi și Nicolae Ciorănescu, *Un prince de Lorraine dans les pays roumains*, în „Revue historique du sud-est européen”, 1936, p. 334—341.

spațiul românesc a inițiat o propunere ca atare către cancelarul Zamoyiski¹⁶. Ea a fost reluată de diplomația polono-saxonă la Karlowitz¹⁷ și în proiectul nobilului maghiar Disloway din prima jumătate a secolului al XVIII-lea¹⁸. În iunie 1711, Petru I a promis lui Francisc Rackozi conducerea Transilvaniei, dar și a Moldovei și Munteniei¹⁹. În anii 1736—1737 unele planuri au prevăzut împărțirea Țărilor Române între Polonia și Habsburgi, cedarea lor către curtea de la Viena în schimbul teritoriilor otomane ocupate de austrieci, ocuparea lor de Polonia sub granița Rusiei, recunoașterea independenței Munteniei și Moldovei sub garanțiile Petersburgului²⁰. În 1745 diplomatul rus Vesniakov, în misiune la Constantinopole, a imaginat un mare stat creștin în Balcani, ce includea și teritoriile românești²¹. Dacia a simbolizat cu tărie în secolul al XVIII-lea lupta pentru independență a românilor. Majoritatea liderilor politici au avut în vedere *Dacia romană*, o nouă reafirmare a latinității românilor nu doar în cercurile savante, ci și în rîndul maselor²².

Cu toate că a fost o formulă de acțiune politică concertată, dar pusă în slujba unei puteri străine, proiectul Daciei a dat expresie unității de teritoriu și habitat, dorinței de unitate politică a românilor²³. Astfel o corespondență din Alba Iulia inserată în ziarul „Journal Politique de Bruxelles” a anunțat la 25 decembrie 1784 că Horea dorea „să restaureze regatul Daciei”²⁴. Ion I. Nistor apreciază chiar că acțiunea lui Horea a redeschis pentru cabinetele de la Viena și Petersburg dezbaterile în jurul proiectului dacic²⁵. Rusia a întrevăzut o autonomie a Principatelor în folosul său, iar Habsburgii au insistat pentru trecerea lor sub o altă suzeranitate, neexceptînd chiar și pe cea a Vienei²⁶. Rusia a crezut cu obstinație în apropiatul sfîrșit al Imperiului Otoman, dar evident a greșit²⁷. Țarina Ecaterina a II-a s-a pronunțat pentru un

¹⁶ Ilie Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, București, 1937, p. 79.

¹⁷ *România în relațiile internaționale*, p. 16.

¹⁸ Eudoxiu Hurmuzki, *Documente privitoare la istoria românilor*, (în continuare, Hurmuzaki, *Documente*), II, Ed. Grigore Tocilescu, București, 1886, p. 483 ; Germaine Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes*, (*Du XVI-e siècle à la chute de Napoleon I-er*), PUF, Paris, 1955, p. 47—48.

¹⁹ Nicolae Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria Românilor*, (în continuare, Nicolae Iorga, *Acte și fragmente*), vol. I, Impr. Statului, București, 1895, p. 317.

²⁰ Leonid Boicu, *Geneza...*, p. 23—24.

²¹ Nicolae Iorga, *Acte și fragmente*, vol. I, p. 349.

²² Adolf Armbruster, *Evoluția sensului denumirii de Dacia*, în „Studii” XXII, nr. 3, Martie 1969, p. 442—444.

²³ Ion Toderășcu, *Unitatea românească medievală*, vol. I, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p. 183.

²⁴ Ion I. Nistor, *Restaurarea Daciei în sintezele diplomației europene*, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice”, S. III, T. XXI, Mem. 13, București, 1939, p. 338.

²⁵ *Ibidem*, p. 339 ; Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor*, p. 145.

²⁶ Ștefana Simionescu, *Moldova și Țara Românească în politica habsburgică între anii 1716—1774*, în „Revista de Istorie”, Tomul 31, Nr. 9, Sept. 1978, p. 1607.

²⁷ Vezi pe larg, F. H. Geffken, *Katharina II, die Pforte und Europa*, în „Deutsche Rundschau”, XV, 1878, p. 86 și urm. ; Hans Ubersberger, *Russlands Orientpolitik in den letzten Zwei Jahrhunderte*, 2 vol., Stuttgart, 1913.

război victorios în vederea consolidării situației interne și în acest sens a scris în 1770 lui Voltaire²⁸. Ea a dorit o participare activă a sa la împărțirea moștenirii otomane alături de Viena și a nădăjduit să controleze Crimeea cu Oceakovul, zona dintre Bug și Nistru și unele insule în Marea Egee. Pe teritoriul rămas ea a inspirat edificarea Imperiului Grecesc cu capitala la Constantinopole și succesor al Bizanțului²⁹ și a regatului Daciei din Moldova, Muntenia și teritoriul dintre Prut și Nistru³⁰. Dar Petersburgul a sesizat că proiectele sale nu puteau fi îndeplinite în condițiile rivalității cu Prusia decât printr-o apropiere de Habsburgi.

Războaiele ruso-austro-turce din 1768—1774 și 1787—1792 au prilejuit o vastă confruntare de idei în jurul reconstituirii Daciei. În 1768 Consiliul Imperial de la Petersburg a discutat problema independenței Principatelor³¹, complicată în anii următori ai conflictului prin pătrunderea trupelor austriece în Muntenia și ocuparea Olteniei în urma tratatului secret între Viena și Poartă și a nemulțumirilor cabinetului austriac în fața înțelegerii între Petersburg și Berlin. În ședința din 16 septembrie 1770 Consiliul a renunțat însă la ideea anexării Țărilor Române, ceea ce ar fi modificat echilibrul de forțe³². Prințul Emmanuel Giani, diplomat prusian la Petersburg a declarat în 1770 că țarina nu intenționa „să facă din Moldova și Valahia provincii ruse”³³, ci poate doar „o putere intermediară”³⁴. În iulie 1770 von Solms scria lui Frederic al II-lea despre gândurile bine disimulate ale Ecaterinei vis-à-vis de Principate. „Cred că pot să vă asigur că Împărăteasa nu intenționează să facă din Moldova și Valahia provincii rusești; dacă ea vrea să le sustragă dominației turcești, va fi în intenția sa de a le transforma într-un fel de putere intermediară”³⁵. În același sens s-a exprimat în august 1770 și Frederic al II-lea către ambasadorul său la Poartă, von Zegelin³⁶. Ambasadorul habsburg la Petersburg, von Lobkowitz a propus în 1770 ca conducător al Principatelor pe prințul Henric, fratele regelui Prusiei³⁷. Alte izvoare diplomatice au consemnat candidatura prințului

²⁸ Veniamin Ciobanu, *La granița a trei imperii*, Ed. Junimea, Iași, 1985, p. 12; Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale. Secolul al XVIII-lea*, Ed. Junimea, Iași, 1986, p. 244.

²⁹ Vezi și Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI—XVIII*, Ed. Academiei, București, 1983, p. 96—99.

³⁰ Hans Ubersberger, *op. cit.*, vol. 1, p. 360 și urm.

³¹ E. I. Drujina, *Kuciuk-Kainargirski Mir 1774 goda*, Moskva, 1955, p. 138—139.

³² *România în relațiile internaționale*, p. 37—38.

³³ Nicolae Iorga, *Histoire des Roumains*, vol. VII, *Les Réformateurs*, București, 1940, p. 329.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Jean-C. Filitti, *Rôle diplomatique des Phanariotes de 1700 à 1821*, Larose, Paris, 1901, p. 95—96.

³⁶ Nicolae Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, București, 1902, p. 29—30, 33, 43; Veniamin Ciobanu, *La granița*, p. 18.

³⁷ Nicolae Iorga, *Histoire des Roumains*, vol. VII, p. 333.

Albert de Saxa-Teschen, fiul lui August al III-lea, elector al Saxoniei și rege al Polonilor³⁸.

Următorii doi ani au fost foarte bogați în evenimente. În 1771, cancelarul rus Panin și Lobkowitz au întocmit un proiect de plan privind Țările Române, dar Rusia a cerut o ocupație militară în aceste zone timp de 25 de ani, pentru a compensa cheltuielile de război, ceea ce era de fapt o cale indirectă de control politic³⁹. Un memoriu al lui Iosif al II-lea către Lobkowitz din 14 decembrie 1771 a recunoscut că Principatele erau „o barieră” între Habsburgi și Poartă, dar că ocupația militară rusă ar fi născut dificultăți pentru securitatea Austriei⁴⁰. În 1772 o schemă de împărțire a Imperiului Otoman a acordat Rusiei, Moldova, Țara Românească, Rumelia, Tracia cu Constantinopolul și strimtoarea Dardanele, iar Austriei, Serbia, Herțegovina, Bosnia, Albania, Macedonia. Franța urma să preia Egiptul⁴¹. Dreptul de „protecție” obținut de Rusia în 1774 a fost interpretat drept o cale de penetrare în sud-estul Europei, încât odată cu pacea de la Kuciuk-Kainargi s-a ascuțit rivalitatea ruso-austro-prusiană pe tema Poloniei și a Peninsulei Balcanice⁴². Aceasta a determinat un interes sporit pentru organizarea Moldovei și a Țării Românești. Erau vehiculate soluția independenței, anexării, protectoratului, regimul asemănător Ragusei sau Curlandei, statului-tampon pe fondul opoziției deschise a Porții și a mai puțin disimulate a Habsburgilor, perfect îngrijorați pentru direcția lor de expansiune către gurile Dunării, a dominației lor în Transilvania și Ungaria⁴³. La Berlin planurile ruse au stîrnit, de asemenea neliniște, încît chiar declarația lui Kaunitz la întrevvederea lui Iosif al II-lea cu regele Prusiei la Neustadt în august 1770, cum că Viena nu era de acord cu un control rusesc la gurile Dunării, nu a fost recepționată cu totală satisfacție⁴⁴. Anexarea Bucovinei în 1775, despre care o scrisoare a lui Iosif către fratele său Leopold, din anul anterior, recunoștea că: „În partea Moldovei am împins frontierele noastre... pînă la pădurile Bucovina, pentru a demonstra că ele fac parte din Pocuția și aceasta ne dă avantaje imense”⁴⁵, s-a desfășurat sub presiunea Rusiei asupra Porții,

³⁸ *Ibidem*, p. 354; Petre P. Panaitescu, *Unificarea politică a Țărilor Române în epoca feudală*, în *Studii privind Unirea Principatelor*. Coordonatori A. Oțetea, N. Adăniloiaie, D. Berindei, C. Bodea, Al. Vianu, Ed. Academiei, București, 1980, p. 85.

³⁹ Nicolae Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 42—44, 45—46.

⁴⁰ Leonid Boicu, *Geneza...*, p. 39—40.

⁴¹ *La France et la politique orientale de Catherine II, D'après les rapports des ambassadeurs français à St. Pétersbourg (1775—1792)*, Extrait des „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France”, IX, 1929, Vălenii de Munte, 1930, p. 156, subsol, nota 102; Edouard Driault, *La question d'Orient depuis ses origines jusqu'à nos jours*, Paris, 1893, p. 56.

⁴² Albert Sorel, *op. cit.*, p. 275; Veniamin Ciobanu, *Relațiile politice româno-polone 1699—1848*, Edit. Academiei, București, 1980, p. 130.

⁴³ Leonid Boicu, *Considérations portant sur la reconstitution de la Dacie dans des projets européens du XVIII-e siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, Tome XX, Nr. 4, Octobrie-Décembre 1981, p. 700; Veniamin Ciobanu, *La granița*, p. 17—18; vezi și Adolf Beer, *Die orientalische Politik Österreichs seit 1774*, Prag, Wien, 1883.

⁴⁴ Ubersberger, *op. cit.*, vol. 1, p. 354—355.

⁴⁵ Jean-C. Filitti, *op. cit.*, p. 107—108.

dar și a dezacordului Franței⁴⁶. Aceasta a facilitat o tacită apropiere austro-rusă, mult vizibilă după pacea de la Teschen din 1779, când Habsburgii obsedați de necesitatea despărțirii Rusiei de Prusia, de a asceda la hegemonia în lumea germană, mai ales că Panin era adeptul alianței cu Berlinul, au înțeles că ar fi pierdut prin izolare o șansă de a-și rotunji posesiunile pe seama Porții⁴⁷. De acum, între anii 1776—1778, la Viena au fost analizate diverse modalități de a se împărți Imperiul Otoman, în ciuda opoziției Mariei Tereza. În memoriul întocmit de Cobentzl în 1778 s-au dezvoltat proiectele Habsburgilor în legătură cu Imperiul Otoman. S-a recomandat fie o sciziune a posesiunilor otomane de-a lungul unei linii, ce trecea din Transilvania pe Olt către Grecia — Austria ar fi luat Bosnia, Serbia, Moreea, Albania, Grecia continentală, Rumelia, Oltenia, iar restul Rusia, fie alungarea turcilor din Europa în Asia, iar teritoriile erau împărțite astfel: Viena prelua Bosnia, Moldova și controla Dunărea pînă la vărsarea în Marea Neagră, Rusia provinciile europene ale Porții, Constantinopolul era proclamat oraș liber, zonele asiatice urmau să fie conduse de un principe european, iar Egiptul cedat ordinului de Malta⁴⁸.

Calculule Ecaterinei privind împărțirea Turciei au fost dezvoltate în întrevvedere pe care a avut-o în iunie 1780 cu Iosif al II-lea la Moghilev pe Nipru⁴⁹. Cei doi monarhi au decis cu acest prilej să nu încheie alianțe unilaterale cu Poarta și să își garanteze reciproc cuceririle în Bucovina și pe Nipru⁵⁰. Tratatul privind proiectul Daciei au fost continuate printr-un schimb de scrisori la 21, 24 mai 1781, 10 septembrie, 21 noiembrie 1782, 4 ianuarie 1783⁵¹. Scrisoarea din Smolensk a lui Iosif către Maria Tereza din 14 iunie 1780 conține în detaliu propunerile ruse. Ecaterina a dorit teritoriul între Bug și Nistru, Oceakovul, realizarea unui stat-tampon din Moldova, Muntenia și zona dintre Prut și Nistru, refacerea Imperiului Bizantin cu capitala la Constantinopol și sub sceptrul marelui duce Constantin. Austria trebuia să controleze Oltenia, Vidinul, Orșova, Belgradul, o parte din Serbia, Muntenegru, Bosnia, Hertegovina, Franța, Egiptul, iar Veneția urma să fie compensată pentru pierderile din Dalmația⁵². Inițiativa a aparținut țarinei care își adjudeca cea mai mare parte din teritoriu în conformitate cu interesele sale particulare. La sfîrșitul lui 1780 Frederic al II-lea a descifrat

⁴⁶ Al. Grigorovici, *Criza orientală din 1783 și politica Franței*, Extras din „Revista istorică”, Anul XXIV, N-le 10—12, 1938, p. 3.

⁴⁷ Adolf Beer, *Die orientalische Politik*, p. 30—31.

⁴⁸ Adolf Beer, *Die erste Theilung Polens*, vol. II, Wien, 1873, p. 40—41.

⁴⁹ Oceaki istorii SSSR, *Rossia v vtori polovine XVIII veka*, Moskva, 1956, p. 592—596.

⁵⁰ Andrei Oțetea, *Contribuție la chestiunea orientală*, în *Scrieri istorice alese*, Ed. de Florin Constantiniu și Șerban Papacostea, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, p. 125; Alfred von Arneth, *Joseph II und Katharina von Russland, Ihr Briefwechsel*, Wien, 1869, p. 72—79.

⁵¹ Alfred von Arneth, *op. cit.*, p. 72, 78, 81, 83, 143, 169, 178, 193.

⁵² Alfred von Arneth, *Maria Theresia und Joseph II, Ihre Correspondenz sammt Briefen Joseph's an seinen Bruder Leopold*, vol. 1, Wien, 1867, p. 169 și urm.

intențiile țariste și le-a comunicat lui Ludovic al XV-lea, iar acesta la rândul său Porții⁵³. Totodată spectrul apropierii între Rusia și Austria a îngrijorat Franța, deși în război cu Marea Britanie și în special Prusia, al cărui reprezentant pe malurile Nevei, baronul Görtz a menționat despre „această primejdioasă alianță”⁵⁴. Planul dacic a revenit în 1782, când din ordinul țarinei secretarul de stat, Aleksandr Bezbordko a întocmit un memoriu privind poziția Rusiei în problema orientală⁵⁵, a căror idei au fost reluate în scrisoarea din 10 septembrie 1782 a Ecaterinei către Iosif al II-lea. Petersburgul a cerut Crimeea, Cubanul, regiunea între Bug și Nistru, insule în Marea Egee. Vienei i s-a oferit Belgradul, o parte din Serbia și Bosnia, Oltenia. Între Nistru, Carpați, Olt și Dunăre trebuia încropit regatul Daciei „sub un suveran de religie creștină” cu o domnie autoritară⁵⁶, „un stat vasal supus protecției rusești pentru a se opune unor eventuale pretenții austriece asupra Principatelor”⁵⁷. În Balcani se refăcea Imperiul Bizantin pe teritoriul cuprins între Dunăre Marea Neagră, Marea Egee și o linie între Belgrad și Salonic, după cum a reieșit dintr-o hartă publicată ulterior⁵⁸. Răspunsul lui Iosif al II-lea a sosit la 13 noiembrie 1782. Viena a reafirmat acordul său de principiu la cererile ruse, în fața amenințărilor Berlinului și a complicațiilor din Bavaria și Țările de Jos, dar a dorit în mod imperios teritoriul Moldovei între Prut și Siret, Hotinul, Oltenia, controlul asupra ambelor maluri ale Dunării și libera navigație pe fluviu⁵⁹. În principiu Iosif nu a ridicat obiecții, dar a cerut răspicat o reîmpărțire a teritoriilor Porții în favoarea sa, pentru o comunicație sigură cu Marea Mediterană, încît Rusia s-a angajat într-o prudentă expectativă⁶⁰. La 7 aprilie 1783 țarina scria lui Iosif că : „Situația generală a Europei nemaifiind la fel de favorabilă cum era acum un an, pentru executarea marilor proiecte pe care le propusesem atunci Maiestății Voastre Imperiale... prudența pare să le mărginească în prezent la un plan mai puțin amplu, și, în consecință, mai puțin susceptibil de a stîrni gelozia și activitatea vecinilor noștri respectivi”⁶¹. În același an, împăratul habsburg a declarat că nu renunță la planurile sale și a presat la Constantinopole pentru a anexa Orșova, Oltenia și chiar întreaga Moldovă⁶². Teama Rusiei în

⁵³ Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 343.

⁵⁴ Al. Grigorovici, *op. cit.*, p. 6—7.

⁵⁵ Alfred von Arneth, *Joseph II und Katharina*, p. 143, 153—154.

⁵⁶ Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 344—345 ; *România în relațiile internaționale*, p. 46 ; D. A. Sturdza, A. Colescu-Vartic, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. 1, 1391—1841, București, 1900, p. 388 ; Hurmuzaki, *Documente*, I, p. 196—197.

⁵⁷ Al. Grigorovici, *op. cit.*, p. 8 ; E. Reimann, *Neure Geschichte des preussischen Staates*, vol. II, Gotha, 1888, p. 327—328.

⁵⁸ Constantin I. Andreescu, *La France et la politique...*, p. 168, subsol, nota 128.

⁵⁹ *România în relațiile internaționale*, p. 49 ; Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 347 ; Constantin I. Andreescu, *La France et la politique...*, p. 218—219 ; E. Winter, *Grundrissen der österreichischen Russlandspolitik am Ende des 18. Jahrhunderts*, în „Zeitschrift für Slawistik”, IV, 1959.

⁶⁰ Andrei Oțetea, *op. cit.*, p. 126.

⁶¹ Alfred von Arneth, *Joseph II und Katharina*, p. 197.

⁶² Nicolae Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 177—184, 191—193.

fața poftelor de cucerire ale Habsburgilor este ilustrată și de scrisorile diplomatului prusian, baronul von Görtz. La 25 noiembrie 1783 el a însemnat că „după părerea unui om obișnuit cu problemele, cele două Curți Imperiale vor cere independența Moldovei și Valahiei pentru ca odată obținută, Împăratul să poată în cițiva ani să rezerve acestor provincii soarta Crimei...”⁶³. Pentru a contrabalansa primejdia în 1783 țarina a vizitat Taurida, iar trei ani mai târziu a semnat un acord comercial cu Franța⁶⁴. Însă în 1787 Ecaterina a izbutit să-l atragă de partea sa pe Iosif în întrevvedere de la Kerson⁶⁵. Cabinetul de la Viena și-a manifestat însă și după Kerson ostilitatea față de ambițiile ruse în Balcani și la Constantinopole, unde, cum a mărturisit Iosif ministrului francez Ségur, dorea să vadă mai mult turbanul turcesc decît căciula rusească⁶⁶.

Invocînd pretențiile ruse asupra Georgiei, Poarta a declarat război țarinei la 24 august 1787, dar la 9 februarie 1788, Austria s-a alăturat inamicilor săi⁶⁷. În scurt timp Moldova a fost împărțită între Austria — care a ocupat județele Suceava, Dorohoi, Botoșani, Neamț, Roman, Bacău — și Rusia. La 13 decembrie 1788, intrat în Iași, principele rus Potemkin, căruia i se făcuse o ofertă în acest sens⁷⁰. Petersburgul a nească urmau să fie declarate independente⁶⁸. În aceeași lună, prințul de Ligne a reflectat asupra constituirii unui stat în Moldova și Muntenia, unite sub conducerea „unui principe puternic”⁶⁹, foarte probabil Potemkin, căruia i se făcuse o ofertă în acest sens⁷⁰. Petersburgul a reactualizat în 1790 proiectul Daciei în ciuda reținerilor Austriei și Prusiei. La 8 ianuarie 1790 Ecaterina spunea într-o scrisoare către Viena că ar saluta „dacă se poate conveni la pace ca toate țările așezate între Nistru, coastele Mării Negre, Dunăre, Olt, hotarele austriece... Moldova și Țara Românească să poată forma de acum înainte un stat liber și independent, guvernat de un prinț de religia dominantă a țării și care să nu poată fi niciodată supus vreunei alte Puteri, ci să servească totdeauna de barieră vecinilor săi...”⁷¹. În martie 1790 Rusia a insistat ca proiectul dacic să fie o condiție absolută pentru încheierea păcii⁷². Înfrîngerile provocate otomanilor la Focșani și Mărtinești au deschis însă trupelor habsburgice drumul spre capitala munteană. Dar, la 20 martie

⁶³ Nicolae Iorga, *Histoire des relations russo-roumaines*, Jassy, 1917, p. 196.

⁶⁴ *Istoria Diplomației*, vol. I, Ed. Științifică, București, 1962, p. 319.

⁶⁵ Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 348.

⁶⁶ *Ibidem*; Leonid Boicu, *Principatele Române*, p. 246.

⁶⁷ Nicolae Iorga, *Ceva despre ocupația austriacă în anii 1789—1791*, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice”, Seria II, Tom XXXXIII, 1911, p. 216—218.

⁶⁸ Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 350.

⁶⁹ Nicolae Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 210.

⁷⁰ Veniamin Ciobanu, *La granița*, p. 176.

⁷¹ Hurmuzaki, *Documente*. Supliment I, 1781—1814, ed. A. Odobescu, București, 1885, documentul nr. CXXVIII, p. 73; Nicolae Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 292—293; idem, *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor, Lecții ținute la Universitatea din București*, Ed. Casei Școalelor, București, 1915, p. 34.

⁷² *România în relațiile internaționale*, p. 52—53; Nicolae Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 292.

1790, murind Iosif al II-lea, succesorul său, Leopold al II-lea, s-a grăbit să încheie pacea de la Șiștov. Rușii au desfășurat în continuare ostilitățile cu Poarta. Pacea de la Iași din 1792 a provocat eșecul final al planului dacic al țarinei⁷³.

Investigația în jurul persoanei principelui Grigori Alexandrovici Potemkin, fost favorit al Ecaterinei a II-a și destinat să conducă ipoteticul regat al Daciei, a stîrnit numeroase confruntări de idei⁷⁴. La începutul anului 1783 în cercurile diplomatice europene zvonul a circulat și s-a răspîndit repede. El a reapărut cu prilejul războiului din 1787—1792⁷⁵. În același an, cancelarul Cobentzl a fost chiar autorizat să felicite pe Potemkin. La 17 ianuarie 1783 ambasadorul prusian la Petersburg a încunostiințat Berlinul că „Moldova și Muntenia unite... și declarate independente vor fi pentru principele Potemkin”⁷⁶. Același declara că Potemkin își vinduse bunurile din Rusia și era gata să plece în sud⁷⁷. În 1788 prințul de Ligne descria o conversație cu Potemkin. „Am spus principelui Potemkin că dacă ar voi să meargă pe malurile Mării Negre pînă la Dunăre și să-l determine pe Rumianțev să meargă la București, aș izbuti să-l fac Domn al Moldovei și Țării Românești. Ce-mi pasă de astea toate, mi-a spus el : pun rămășag că aș fi rege al Poloniei dacă aș voi ; am refuzat să fiu duce al Curlandei. Sînt mai presus decît toate acestea. Măcar, i-am răspuns că aceste două țări (Moldova și Muntenia) independente de turci, la pace. Faceți să fie guvernate de boierii lor supt protecția celor două Imperii. El mi-a zis : să vedem”⁷⁸. Ministrul de externe prusian, Hertzberg afirma în 1789 că „am aflat că prințul Potemkin aspiră să devină suveranul Moldovei și Valahiei, ceea ce nu convine nici unei puteri, ci doar lui. El nu va fi susținut de nimeni”⁷⁹. Candidatura lui Potemkin a determinat curtea prusacă să spere în 1789 că acesta s-ar fi mulțumit doar cu Moldova, unde Frederic Wilhelm al II-lea i-a atribuit și unii simpatizanți⁸⁰. Dar în loc de rege al Daciei, Potemkin a fost investit cu conducerea supremă a trupelor ruse pe frontul dunărean, iar la 10 ianuarie 1790, „mare hatman al trupelor căzăcești de la Ecaterinoslav și Marea Neagră”⁸¹. El nu s-a dat în lături nici de a obține sprijinul Porții, fiind gata să se recunoască vasal al turcilor⁸². Veniamin Ciobanu aduce în discuție și

⁷³ R. Howard Lord, *The Second Partition of Poland*, Cambridge, 1915, p. 185—188.

⁷⁴ Vezi pe larg *Vie du prince Potemkin*, Paris, 1808 ; Veniamin Ciobanu, *Jurnal ieșean la sfîrșit de veac (1775—1800)*, Ed. Junimea, Iași, 1980, p. 86 și urm ; Gheorghe Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 209.

⁷⁵ L. W. Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reichs in Europa*, vol. VI, Gotha, 1859, p. 351.

⁷⁶ Nicolae Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 165.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 168, 173 și urm.

⁷⁸ Nicolae Iorga, *Dezvoltarea ideii unității*, p. 33.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 34.

⁸⁰ Leonid Boicu, *Geneza...*, p. 49 ; Nicolae Iorga, *Histoire des Roumains*, vol. VIII, *Les Révolutionnaires*, București, 1944, p. 81.

⁸¹ *Ibidem*, p. 82 ; Veniamin Ciobanu, *La granița*, p. 93.

⁸² Veniamin Ciobanu, *La granița*, p. 95.

stema din gazeta ieșeană „Courrier de Moldavie“ din 1790, ca un argument al numeroaselor încercări ale lui Potemkin de a-și atrage simpatia boierimii locale în fața contracandidatului său, marele boier Ion Cantacuzino, care de pe poziții net antiotomane, i-a înaintat în 1790 un proiect pentru edificarea unui stat „creștin, mare și puternic“ în Țările Române⁸³. Însă în 1791, după ce a părăsit Iașul în drum spre Rusia, a murit la Talpa, lângă Razina⁸⁴.

Poziția principalelor state europene față de regatul Daciei a vizat „problema orientală“ în ansamblu⁸⁵. Franța a susținut menținerea integrității Imperiului Otoman, deoarece a crezut că dezmembrarea sa s-ar fi efectuat în defavoarea sa. În același mod a privit și proiectul Daciei, care odată înfăptuit ar fi amenințat deopotrivă și Prusia, Polonia și chiar statele germane, fiind o bază de acțiune a Rusiei⁸⁶. În 1783 Leopold II îi transmitea lui Iosif al II-lea că „piedica mai mare e Franța și Prusia... Niciodată nu vor admite împărțirea Imperiului Otoman...“⁸⁷. La fel a fost interpretată la Paris tendința Habsburgilor de penetrare în bazinul Dunării⁸⁸. În ianuarie 1783 Vergennes a prezentat un memoriu privind necesitatea menținerii Porții pentru salvagardarea intereselor comerciale ale Franței în Orient, iar în vara aceluiași an, contele Esterno, ambasadorul francez la Berlin, a împărtășit contelui Finkelstein nemulțumirea Franței față de ocuparea Crimeii și apropierea ruso-austriacă⁸⁹. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, Anglia și-a precizat în mod treptat, poziția privind sud-estul Europei. Acordul comercial franco-rus din 1787 a îndemnat-o să sugereze Petersburgului o departajare a sferelor de influență în Balcani și Orient. Respinsă, s-a alăturat Prusiei și Olandei. Criza Oceaikovului a impus în 1791 intervenția deschisă a cabinetului britanic în „problema orientală“, lordul Auckland criticând dorința Rusiei de a ajunge la Nistru și chiar la Dunăre⁹⁰. Diplomația prusiană a promovat în locul regatului Daciei, în care a întrevăzut „un vasal al Rusiei, un șef militar temut, cu care Rusia ar începe, peste câțiva ani, un nou război și va merge la Constantinopol“⁹¹, planul Hertzberg, după numele șefului diplomației sale⁹². Prusia urma să ocupe Polonia Mare cu orașele Gdansk și Torun, Viena, Moldova și Țara Românească, dar renunța la

⁸³ *Ibidem*, p. 178, 180—181; vezi și I. C. Bulat, *Politica lui Ludovic al XVI-lea și Radu Cantacuzino, pretendent domnesc*, în „Revista istorică“, VIII, 1920, p. 229—235; Raoul V. Bossy, *Candidați străini la tronurile române în secolele XVII și XIX*, în „Convorbiri Literare“, tomul 57, 1925, p. 833—847.

⁸⁴ Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 350.

⁸⁵ *România în relațiile internaționale*, p. 50—51.

⁸⁶ Vezi și Constantin I. Andreescu, *La France et la politique...; Vasile Mihoșdea, Politica orientală franceză și Țările Române în secolul al XVIII-lea 1749—1760. După corespondența agenților de la „Secret du Roi“*, București, 1937.

⁸⁷ E. Reimann, *op. cit.*, p. 331—332.

⁸⁸ Hurmuzaki, *Documente*, vol. III, Ed. C. Esarcu, București, 1897, p. 34—35.

⁸⁹ Al. Grigorovici, *op. cit.*, p. 9, 21—22.

⁹⁰ Nicolae Iorga, *Histoire des Roumains*, vol. VIII, p. 81, nota 5.

⁹¹ Nicolae Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 293.

⁹² Vezi și R. Krarel, *Graf Hertzberg als Minister Friedrich Wilhelm II*, Berlin, 1899.

Galiția. Prusia alături de Franța și Anglia garantau integritatea Porții între Dunăre și riul Unna. O variantă a sa a prevăzut că Poarta urma să fie convinsă să renunțe la Crimeea, să cedeze Rusiei Ocașul, iar zona dintre Prut și Nistru trebuia acordată Poloniei sau Habsburgilor⁹³. Pedalind pe menținerea Porții ca factor politic în concertul european, cabinetul de la Berlin a vrut să realizeze un factor de diversiune în fața Rusiei și Austriei⁹⁴. Polonia a revendicat Rusiei o alianță și în același timp spațiul dintre Siret și Nistru⁹⁵.

Una din problemele larg dezbătute pe plan științific este astăzi menirea proiectului dacic, cu precădere afirmația după care el a fost doar o manevră diplomatică pentru a i se recunoaște Petersburgului anexarea Crimeii⁹⁶. Leonid Boicu se pronunță în sensul că prin intermediul Daciei, Rusia și-a dezvoltat planul în „problema orientală” prin realizarea de formațiuni cvasi independente⁹⁷. Mai mult, candidatura lui Potemkin este apreciată drept un zvon rezultat al luptelor de culise între 1787—1790. Veniamin Ciobanu optează pentru ideea formulei mascate de anexare a Principatelor de către Rusia, dar care a catalizat lupta pentru reînnoirea societății românești⁹⁸. Cu siguranță interesul în jurul regatului Daciei a pus problema caracterului său, a conjuncturii istorice în care proiectele au fost întocmite. Ele au luat în vedere doar Moldova și Muntenia și nu și Transilvania, deoarece Habsburgii au fost parte a negocierilor, iar autorii proiectelor, adepți ai practicilor diplomatice învechite și străini de conceptele politicii moderne⁹⁹. Realizarea lor a fost foarte dificilă la confluența intereselor de cele mai multe ori divergente ale puterilor. Ele au privit nu atât poporul român, ci „locuitorii creștini”, ceea ce se traducea prin utilizarea sentimentelor populației locale în favoarea marilor imperii vecine, după cum formațiunea politică urma să fie una hibridă, manevrată de la Viena sau Petersburg, parte componentă a planurilor de expansiune ale Rusiei și Austriei. Pe fondul contradicțiilor europene românii nu erau luați în vedere decât în măsura în care au servit țelurilor expansioniste ale vecinilor. Dar neînțelegerile între puteri au salvat practic Principatele și au demonstrat necesitatea unirii și independenței lor. Chiar dacă nu a fost o soluție viabilă, lupta în jurul proiectului dacic, a intensificat ritmul făuririi unei noi conștiințe într-o epocă de prefaceri structurale.

⁹³ Nicolae Iorga, *Histoire des relations*, p. 202; Constantin I. Andreescu, *La France et la politique...* p. 239—245; Veniamin Ciobanu, *Relațiile politice*, p. 131; *România în relațiile internaționale*, p. 51.

⁹⁴ Leonid Boicu, *Geneza...*, p. 36.

⁹⁵ *România în relațiile internaționale*, p. 51.

⁹⁶ A. F. Miller, *Mustafa Pasa Baraiktar*, Moskva, 1947, p. 66, 67; O. P. Markova, *O proishozhdenii tak neazivaemego greceskogo proiekta (80-e gody XVIII v.)*, în „Istoria SSSR”, nr. 4, 1958, p. 52—78; S. Vianu, *Note privitoare la participarea voluntarilor români la războiul ruso-turc 1787—1792*, în *Analele Româno-Sovietice*, Seria Istorie, Nr. 3, 1956, p. 97—98.

⁹⁷ Leonid Boicu, *Considérations*, p. 701.

⁹⁸ Veniamin Ciobanu, *La granița*, p. 181.

⁹⁹ Leonid Boicu, *Principatele Române*, p. 242.

SPIRITUL NAȚIONAL ÎN OPERA ȘI ACTIVITATEA ȘCOLII ARDELENE

CAMIL MUREȘAN

Faptul că în cultura noastră Școala Ardeleană reprezintă marele curent de idei al Luminismului este astăzi unanim acceptat. Demult intuit și afirmat, el a trebuit, spre a se impune definitiv, să triumfe asupra contradicției aparente dintre conținutul principal de idei al Luminismului occidental și cel al curentelor de reînnoire națională din Europa centrală și sud-estică, între care se înscrie Școala Ardeleană.

Luminismul occidental, în primul rând cel francez, considerat ca etalon, era raționalist, deci antidogmatic și anticlerical, cosmopolit și elitist. Era stăpinit de eroarea — de altminteri fecundă — de a crede că rațiunea, ideea, convingerea sînt agenții capabili să schimbe structura și cursul societății și al istoriei, să determine acțiunile oamenilor.

Ca depozitară a adevărului și ca unică facultate umană capabilă să-l descopere, rațiunea — acest idol grandios și necruțat al veacului al XVIII-lea — era, în concepția luministă clasică, o categorie mentală coerentă și unitară, adecvată astfel produsului ei, adevărul care la rîndu-i, pentru a fi evident și incontestabil, trebuia, prin definiție, să fie unic atît în esența lui ultimă, la supremul grad de generalitate, cît și pe orice treaptă a pluralității ipostazelor sale particulare.

Fiind singura ființă înzestrată cu rațiune, omul se definea, în conștiință, prin note identice cu ale acestei calități dominante. Adică era văzut ca unitar în esență, în ansamblu, la nivelul speciei. Fapt ce postula ideea egalității fundamentale a oamenilor, toți fiind beneficiari potențiali ai instrumentului de cunoaștere și de acțiune care era socotită a fi rațiunea. Deosebiri aparente dintre oameni nu erau de ordin calitativ; ele se datorau doar treptelor diferite de dezvoltare și îmbogățire a rațiunii, cu alte cuvinte unui factor cantitativ, rațiunea rămînînd însă susceptibilă, în toți oamenii, de progres indefinit, dacă dispunea de condițiile necesare.

De aici decurgea o altă eroare productivă a Luminismului — sistem de gîndire căruia nu-i lipsește mult spre a-l putea numi „un agregat de erori geniale“. Era aceea de a privi omul ca pe o entitate spirituală abstractă, peren identică în timp și spațiu, dominîndu-și superb atributele particulare, ca pe niște elemente accidentale și nesemnificative, ba chiar oarecum culpabile de disarmonie în viziunea unei geometrice raționalități a existenței.

Pentru Luminismul occidental existență prioritară avea universalul. În ordinea social-politică el se adresa umanității, totalității oamenilor, ca produși echidistanți ai creațiunii (În secolul al XVIII-lea predomină concepția deistă, în cadrul căreia termenul de „creațiune” mai este vehiculat frecvent).

Subdiviziunile omenirii determinate biologic (rasa), ori istoric (națiunea sau alte grupuri sociale) nu constituiau, în interpretarea dată de obicei concepției Luminismului clasic, tipare determinante ale existenței individuale. *Cetățeni ai lumii*, iar nu componenți ai vreuneia din articulațiile ei, era titlul pe care și-l revendicau cu ostentație exponenții cei mai ortodoksi ai Luminismului occidental.

O asemenea concepție, militantă întru fericirea și libertatea omului, presupunea în chip necesar atingerea acestor țeluri pe etape: trebuia dobândită mai întâi libertatea spiritului, ceea ce înseamnă ridicarea lui la trepte superioare de cunoaștere, de cultură, el devenind astfel apt să conducă procesul instaurării și în practică a unei noi ordini politice raționale, care să consacre — după libertatea spirituală — pe cea reală, a omului și a cetățeanului, în sistemul de relații obiective al existenței sociale.

Astfel se înscriu în Luminismul apusean, cu consecvență logică, trăsăturile cosmopolite și elitare menționate. În viziunea sa, transformarea societății avea să se petreacă treptat, „de sus în jos”, — operă a unei păтури superioare intelectualicește, care o va înfăptui *pentru* popor, dar *nu prin* popor.

În alt mod s-au pus însă accentele în Luminismul românesc, identificat în însemnată măsură cu Șcala Ardeleană și cu reverberațiile ei transcarpatine. Acest Luminism a stat în serviciul idealului național, la a cărui fundamentare a contribuit hotărîtor, prin demersul la istorie — la istoria limbii și a poporului. De asemenea, deși cu evidente deschideri spre raționalism, polemismului său îi va lipsi vehemența antireligioasă și anticlericală a Luminismului occidental. Trebuie respinsă impresia că această corijare a imaginii tradiționale a Luminismului ar deriva din efortul istoricilor centro-europeni, în speță români, de a integra neapărat, din eventuale motive de orgoliu, un curent cultural local într-o prestigioasă mișcare de idei a veacului și a continentului. Mai înainte ca acreditarea viziunii mai largi asupra Luminismului ca teritoriu spiritual de coexistență a universalului și a naționalului să fi fost întreprinsă de istoriografia din această parte a lumii, ea este limpede conturată, în perioada interbelică, într-una din lucrările lui Paul Hazard. „Desigur — scria remarcabilul savant francez — principiul naționalităților se proclamă în secolul al XIX-lea, și tot atunci se afirmă naționalismele, dar ele se prepară în secolul precedent. Sentimentul obscur care devansează ideea este profund și viguros, abil în a discerne, printre influențele străine, elementele care îi sînt utile și pe care le va păstra, precum și elementele nespecifice, de care va ști să se distanțeze. S-ar spune că fiecare țară e un organism persistent în ființa sa, și care sfîrșește invariabil în a-și urma legea proprie. Nu există nici una care să nu fi voit mai întâi să-și asigure existența individuală; niciuna care

să nu fi considerat adiuvantul gândirii și formei franceze astfel decît ca pe un mijloc de care avea să se servească provizoriu, pentru a deveni mai intens ea însăși ; nici una care să se fi supus unei hegemonii intelectuale cu altă intenție decît aceea de a se elibera de ea"¹.

În Franța — arată același Paul Hazard — în plină afirmare a concepțiilor luminate, există totuși un puternic sentiment național ; el e activ în straturi sociale mai puțin rafinate cultural, dar mai largi decît ale elitei „filozofilor“. În 1765, dramaturgul Dormont de Belloy își reprezintă la Paris piesa *Aseidiul orașului Calais*, inspirată dintr-un notoriu episod al războiului de o sută de ani — sacrificiul voluntar al cîtorva cetățeni, spre a-i salva astfel pe locuitori de răzbușnarea crudă cu care îi amenința regele Angliei. Discutabilă sub raport estetic, piesa a stîrnit entuziasm prin acest mesaj patriotic. Publicul a aplaudat, a plîns, a proclamat nașterea unei capodopere, vibrînd la asemenea versuri :

„Urăsc inimile înghețate și moarte pentru țara lor

Care contemplîndu-i nenorocirile fără un cuvînt,

Se ornează cu marele nume de cetățean al lumii...“²

Așadar, publicul parizian e cel puțin la fel de sensibil, dacă nu mai mult, la o tiradă patriotică și anticospopolită, cît la manifestele filozofico-politice numite „Contractul Social“ sau „Enciclopedia“.

În Italia, divizată și slăbită, disputată de peste două secole între cîteva mari puteri, scriitorii reiau și acum, ca pe vremea lui Dante, laitmotivul decadenței prezentului, în comparație cu strălucirea Romei antice. Este evocarea unui titlu de noblețe permanent valabil, promisiune și credit pentru viitor.

Se poate pune întrebarea dacă tinerii români ardeleni care au studiat la Roma pe la 1770—1780 n-au perceput cumva, de dîncolo de zidurile colegiilor teologice, acest spirit politic, întemeiat pe apelul la trecut, prin care literatura își îndeplinea și acolo misiunea de antemer-gătoare redeșteptării naționale ?³ „N-ar fi exact să atribuim filosofiei Luminilor în Italia — mai constată Paul Hazard — planuri precise de unitate națională. Trebuie însă recunoscută prezența unui viu sentiment de *italienitate* care stă la originea redeșteptării politice ulterioare ; Risorgimento-ul începe, în acest sens, în secolul al XVIII-lea“⁴.

Regele Prusiei, Friedrich al II-lea, personalitate în care s-au întîlnit preocupări și talente politico-militare, filozofice, literare și artistice, a publicat în 1779 o broșură intitulată *Scrisori asupra iubirii de patrie*. În acest opuscul era dezvoltată ideea că iubirea de patrie nu

¹ Paul Hazard, *La pensée européenne au XVIIIe siècle*, de Montesquieu à Lessing, Paris, 1963, p. 438.

² *Ibidem*, p. 440.

³ Între 1775—1780, cînd Gheorghe Șincai și Petru Maior se aflau la Roma, în Italia se reprezentau cu mare succes primele piese ale lui Vittorio Alfieri, creatorul tragediei moderne în literatura italiană, patriot ardent, mergînd pînă la xenofobie. În vreme ce Șincai se bucura, în cercetările sale, de sprijinul eruditului cardinal Stefano Borgia, poetul Vincenzo Monti era chemat, în 1778, la Vatican, de cardinalul Scipione Borghese, desfășurîndu-și activitatea, în următorii ani, în același mediu cărturăresc.

⁴ Paul Hazard, *Op. cit.*, p. 441.

este o normă etică și civică abstractă, prescrisă de vreun legislator, ci o trăire profundă și spontană, irațională și misterios acaparatoare. „Sinteti așa de puternic legați de patrie, fără a o ști, încit nu vă puteți nici izola, nici separa de ea, fără a vă resimți de consecințele acestei greșeli... Iubirea de patrie nu este o plăsmuire a rațiunii, ci o realitate vie”⁵.

În 1771, în Austria, cunoscutul „cameralist” Sonnenfels, reprezentant al Luminismului iozefin, publicase o broșură cu titlu aproape identic celui de mai sus, — *Cu privire la iubirea de patrie*, — în care se plîngea că „inimile noastre rămîn reci la numele de patrie... În urechile noastre acest cuvînt e un sunet fără înțeles, pe cînd grecilor sau românilor le suna ca numele unei iubite”.

Nu reproșul retoric al lui Sonnenfels reține atenția în acest text, ci conexiunea sa inversă, elogiul iubirii de patrie, pledoaria pentru solidaritatea „națională” a cetățenilor statului.

Sonnenfels pășea pe urmele ideilor dezvoltate de publicistul și omul politic sud-german Friedrich Karl von Moser, autor al unui eseu intitulat *Despre spiritul național german*, care-l situează pe acesta printre precursorii generației intelectuale dintre 1807—1813, făuritoare a temeliilor spirituale ale națiunii germane moderne⁶.

Se demonstrează astfel, prin analogii socotite multă vreme imposibile, între sfera culturii central-europene și a celei apusene, că nu este reală, și cu atît mai puțin absolută, acea incompatibilitate între concepția filozofico-politică universalistă și emergența sentimentului național. Sînt fenomene sincrone, între care respingerile și afinitățile alternează, în funcție de condițiile concrete ale diferitelor structuri socio-politice și ale tradițiilor cultural-istorice specifice.

Pe cît de firească și de logică îi era Luminismului occidental accentuarea valorilor general-umane, tot pe atît îi erau celui românesc apelul la valorile și categoriile naționalului. El se dezvoltă într-o societate structurată rigid în grupuri închise, pe baza privilegiilor de origine feudală, ce se proclamau ca legitime nu doar din punct de vedere istoric, ci și juridic, prin legi și instituții consacrate. Propunîndu-și, la fel cu Luminismul din apusul continentului, ameliorarea condiției umane, Luminismul românesc, în lupta pentru acest scop era obligat să folosească terenul și armele celor ce i se împotriveau. Va recurge, la rîndul său, la argumente istorice în favoarea unor revendicări politice ale poporului român și va căuta să integreze comunitatea în numele căreia își înălța glasul într-un corp politic cu drepturi recunoscute, care să formeze un cadru ocrotitor al posibilităților de dezvoltare individuală a omului și cetățeanului. În situația de atunci a românilor ardeleni, individul izolat n-ar fi avut șanse de emancipare politică: ar fi fost prea nepregătit în lupta cu corpurile social-politice bine organizate și net ostile, care de secole îl dominau și-l asupreau.

⁵ *Ibidem*, p. 445.

⁶ Hans Kohn, *The Idea of Nationalism. A Study in its Origins and Background*, New York, 1969, p. 376.

Strălucit a surprins Nicolae Iorga, într-unul din momentele sale caracteristice de inspirație și de intuiție a realităților revoluate, această conjunctură a dezvoltării curentului ardelean. „...[Era] născut pe un pământ de suferință — scria marele istoric — în mijlocul unui popor supus, umilit și batjocorit de toate celelalte, în mijlocul unui popor de țărani iobagi și de preoți pe jumătate eliberați numai din iobăgie, unui popor ce n-avea organizarea sa politică deosebită, care nu mai trăia, de un timp, nici în formă religioasă particulară, și-și răzima întreaga sa existență națională pe limba și pe trecutul său. Acolo fiecare cuvânt românesc era o amintire, o afirmare și o protestatie, și în fiecare cuvânt care răsuna latin se auzea o mîngiere pentru trecutul nenorocit și pentru viitorul închis. Neamurile conlocuitoare ale provinciei aveau banul, aveau școala, aveau puterea ; erau cei bogați, luminați, stăpînii ; nimic din toate acestea nu le avea opincarul valah. Dar limba lui, a bietului păstor de munte, a lucrătorului de pământ strein, limba aceea-l înălța cu mult mai sus decît toți acești venetici ajutați de noroc, decît acești barbari biruitori. Roma murise, dar murise împărătește, uimind lumea prin căderea, ca și prin mărirea și supremația sa ; și fiicea rătăcite prin locuri îndepărtate îi lăsase mama imperială, pentru a-și aduce aminte și a se mîndri în timpurile cele, o nestimată pe care nici un neam nu i-o putea răpi : limba“.⁷

„Națiunii politice“ a privilegiaților, luminiștii români îi vor opune „națiunea etnică“, fondată pe dezvoltarea istorică, pe originea comună, pe comunitatea de singe și de limbă. Pe cînd Luminismul occidental era cosmopolit, elitar și anistoric, cel românesc a fost național, istorist și democratic, promotorii săi fiind mai aproape de popor prin origini, ca și prin obiectivele ce și le propuneau. Dar în esență, ceea ce s-a petrecut în viața spirituală a poporului român din Transilvania acum două sute de ani a fost expresia aceluiași generos ideal care a făcut din secolul al XVIII-lea una din epocile de excepție în istoria culturii universale ; ideal și atitudine mentală astfel formulate de luministul american Jefferson : „a jura ostilitate veșnică oricărei forme de tiranie asupra spiritului omenesc“. „Ca și în Occident — recunosc doi recentți istorici ai problemei — naționalismul est-european a fost o forță revoluționară, pentru că și el tindea să transfere suveranitatea de la stăpînitori la popor, doar că aici conceptul de popor era altfel definit“⁸.

Germinarea sentimentului național românesc în opera reprezentanților Școlii Ardelene constituie, prin urmare, un proces nu numai compatibil cu spiritul Luminismului european, ci unul care îi îmbogățește conținutul, îi lărgeste aria de acțiune, îi diversifică și potențează valoarea, vocația de universalitate. *

Expresiile acestui sentiment sînt încă inegale : uneori scapără în cuvinte de un patos impresionant, alteori curg potolit, dar ferm, cîteo-

⁷ Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. II, București, 1969, p. 50.

⁸ Peter F. Sugar and Ivo J. Lederer, *Nationalism in Eastern Europe*, ed. a II-a, Seattle and London, 1971, p. 46.

dată par a-și căuta, nesigure, cărarea spre lumină, scăpîndu-le — surprinzător — semnificația unor evenimente istorice deosebite prin valențele lor de ordin național.

Așa, de pildă, Samuil Micu nu sesizează implicațiile extraordinare ale unirii de sub Mihai Viteazul, mărginindu-se a spune despre domnul muntean: „Acesta foarte mare ostaș au fost, și pre turci i-au bătut, și pre ardeleni i-au biruit, și Ardealul l-au luat”⁹. Nici Șincai nu face să scinteieze sabia duhului său profetic peste marele eveniment: „Asupra lui Mihai Viteazul — scrie Iorga — el trece cu cea mai mare rezervă, fără a-și manifesta mai prin nimic sentimentele care fără îndoială l-au agitat cînd auzea vorbindu-i din documentele sale martorii acelei neamuite epopei”¹⁰.

Pe Samuil Micu l-a caracterizat concepția sa nouă despre istoria românilor ca o unitate, cuprinzînd toate țările românești. De asemenea atașamentul sufletesc pentru unitatea neamului și mîndria pentru originea sa ilustră. Însăși depășirea provincialismului, în cadrul viziunii sale istorice, a reprezentat o afirmare implicită a sentimentului național panromănesc. „Spiritul în care sînt scrise lucrările sale — spune Iorga — e acela al unui om care, pe deasupra hotarelor vremelnice și a deosebiriilor confesionale ce nu-l pasionează, vede interesele permanente, nevoile și aspirațiile neamului”¹¹.

Micu suferă în fața vicisitudinilor trecutului, pe care e nevoit să le înregistreze la tot pasul în istoria sa, și ar vrea să distileze dintr-însele precepte pentru un viitor mai bun. „Mai bine ar fi fost — scrie el despre români — să nu să fi despărțit în două domnii, ci și Țara Românească și Moldova sub un stăpînitoriu să fi fost, că așa puterea le-ar fi fost mai tare, și nici turcii, nici alte neamuri nu i-ar fi biruit...”¹².

Aproape în aceiași termeni s-a referit Șincai la aceeași problemă: „Pre neamul românesc mai mult l-au stricat întîi neînțelegerea, între dînșii și pizma dinlăuntru, apoi pizma și fala creștinilor din vecini, și mai virtos a leșilor decît neamurile cele păgîne — tătarii și turcii. Căci de aceștia lesne și prea ușor s-ar fi apărat românii, mai ales de nu s-ar fi despărțit moldovenii și muntenii în două domnii, ci ar fi fost toți supt un cap, ținînd laolaltă”¹³. Mai explicit decît Micu, Șincai poate fi considerat: „printre premergătorii ideii de unire a țărilor române: gîndul lui, intristat de ce arăta trecutul, simțea că mîntuirea noastră nu poate veni decît de la apropierea frățească a celor ce trăiseră despărțiți atîtea veacuri”¹⁴.

Din opera lui Micu se citează adesea, în variantele pe care ea le conține, fragmentul considerat o primă manifestare vădită a deșteptării conștiinței naționale românești, întemeiate pe vechime și pe originea

⁹ Apud Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Cluj, 1972, p. 50.

¹⁰ N. Iorga, *Op. cit.*, p. 189.

¹¹ *Ibidem*, p. 161.

¹² D. Ghișe, P. Teodor, *Op. cit.*, p. 48.

¹³ Apud Ovid Densușianu, *Literatura română modernă*, vol. I, București, 1920, p. 42.

¹⁴ *Ibidem*, p. 43.

strălucită a poporului român : „O ! de-ar căta mai deadinsul românii la mai marii săi și ar lăsa nepriceperea și prostia, ca precum cu numele — cu care, pentru prostie și becisniciie, unii se rușinează a se numi așa — și cu virtutea să fie adevărați români, că cu adevărat din sînge roman a să naște, mult iaste“ ¹⁵.

La Șincai conștiința istorică de neam apare dublată și de una organică, atunci cînd pledează pentru solidaritatea românilor între ei, și neîncrederea în străini, oarecum în spiritul aceluia „fară da sé !“, pe care Risorgimento-ul, în veacul următor, îl va socoti cheia împlinirii destinului național italian. „Vai neamului românesc, și iarăși vai ! Cărele uitîndu-și vița și sămînța, geme supt jugul altor neamuri, nu pentru altă ceva, ci numai pentru neînvățătura, nedragostea între sine, nepriceperea sa și vicleșugul neamurilor celor străine, care cu frumoase pretesuri... înșală pre bieții români de-i stăpînesc și-n ziua de acum... Se înșală și astăzi mulți din neamul românesc, de mai mult cred celor ce nici le fuge, nici le muge de dînșii, decît celor ce sînt de neamul lor și mai se sfarmă pentru binele lor. Căci sîngele nu se face apă — precum este zicala“ ¹⁶.

În legătură cu ridicarea moldovenilor împotriva lui Despot-Vodă, Șincai are o străfulgerare de sentiment patriotic, rostind — cum iarăși splendid spune Iorga — „pentru întia oară acel cuvînt de vrajă care, spus de buzele unui poet, va ridica întreg Ardealul în picioare, supt steagul cel nou al națiunii : „Deșteaptă-te, drept aceea, o iubit neamul meu, și ai minte !“ ¹⁷.

Cu deosebire din opera lui Șincai, filtrată de temperamentul său aprig de luptător, transpare o notă distinctivă a Luminismului centro-și est-european : caracterul profetic, mesianic ¹⁸.

Petru Maior, al treilea însemnat reprezentant al Școlii Ardelene în ordinea vîrstei, a fost cel mai doct între ei, mai înarmat cu spirit critic, mai modern — ca istoric. Vibrînd și el pentru soarta neamului său obijduit, înzestrat și el cu darul polemic, nu are însă vehemența de iluminat a lui Șincai, nici reflexia blîndă, meditativă a lui Micu, pe marginea faptelor de demult. E mai echilibrat, mai lucid, poate uneori mai incisiv tocmai datorită acestor calități, decît revărsării nestăvilite de patimă împotriva stării nefericite a poporului român.

Istoria lui pentru începuturile românilor în Dacia este, cum însuși titlul indică, deliberat concepută ca o lucrare cronologic parțială, fiindcă Maior dezbate o problemă anumită, nu are intenția să reconstituie încă o dată istoria integrală a neamului. Îl preocupă numai începutul istoriei noastre, motivîndu-și acest interes circumscris prin considerații de

¹⁵ N. Iorga, *Op. cit.*, p. 154. Iorga, și pe urmele sale și alții, au citit în textul manuscris „adevărați români“ și „sînge românesc“, sau au crezut necesară această îndreptare. În fapt, contextul arată limpede că Micu se gîndea la virtutea romană și la sîngele roman, de care românii trebuie să se arate vrednici.

¹⁶ Gheorghe Șincai, *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, vol. II, București, 1886, p. 337—338.

¹⁷ *Ibidem*, p. 338.

¹⁸ Sugar Lederer, *Op. cit.*, p. 11.

ordin etic și civic : „văzînd românii din ce viță strălucită sînt prăsiți, toți să se îndemne strămoșilor lor întru omenie și în bună cuviință a le urma“¹⁹. E una din ideile exprimate mai înainte de Micu. Dar descoperirea, afirmarea și argumentarea bogată a originii romane, a continuității în Dacia, combaterea punct cu punct a denigratorilor istoriei poporului român, depășesc intențiile declarate cu modestie. Ele postulează mîndria față de originea strălucită, față de întreg trecutul de glorie al neamului, ceea ce însemna trezire la conștiința identității naționale.

Maior adaugă și el acestei modalități de cultivare a spiritului național pe aceea de factură afectivă, demersul la emotivitatea cititorului, la bunul său simț. Celor ce susțineau că retragerea aureliană ar fi însemnat părăsirea completă a Daciei de către vechii ei locuitori, daco-românii, Maior le opune, printre altele, replica : „Cine e atîta nesimțitoriu carele să nu știe că tuturor oamenilor atîta le este dulce și vrută patria întru carea sînt născuți și crescute, și unde oasele părinților și a moșilor lor celor răposați se odihnesc, cît tocmai de ar fi și slabă țeara, și cu multe năcazuri a să lupta într-însa, puțini să află care să se plece a-și lăsa patria, de cumva nu cu grea poruncă și neapărată silă îi scot dintr-însa. Bold firesc este acesta carele deșteaptă pre oameni a-și iubi patria lor, și bucuroși a rămîne într-însa, precum și Ovidius cîntă“²⁰.

Iubirea de patrie este văzută de Maior, în acest pasaj, ca o amplificare a atașamentului spontan pentru locul natal, pentru mormintele strămoșilor²¹. Sprijinit pe univers din literatura latină clasică, sentimentul exprimat de Maior mai apare însă, la 1812, și ca o anticipată infuzie romantică în opera luministului ardelean. Ca argument în discuția unui eveniment din secolul al III-lea e.n., el singur nu este suficient. Dar însăși extrapolarea în mentalitatea oamenilor din acel veac îndepărtat a unei stări de conștiință proprie începutului veacului al XIX-lea arată cît de intensă devenise ea la românii ardeleni, sau cel puțin la pătura lor cultă.

Gînditorii și, în genere, oamenii de litere ai veacului Luminilor au reactualizat și ridicat la culmi de subtilitate un instrument intelectual pe care încă antichitatea îl definise ca potrivit să corijeze moravurile, fiindcă înlesnea și minților mai puțin docte conștientizarea erorii, a absurdului și iraționalului care prezidau alcătuirea social-politică, sau viciau judecata și compartamentul uman.

Acest instrument, recomandabil spre a se dobîndi prin el audiență și succes la publicul larg, nu era demonstrația logică, erudită, ci satira, ironia. Prin mînuirea acestor procedee a început în secolul al XVIII-lea

¹⁹ Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Buda, 1812, Cuvînt înainte.

²⁰ *Ibidem*, p. 37. Maior citează aceste versuri ale lui Ovidiu, din *Ex Ponto libri quatuor*, I, 3, 35—36 :

„Nescio qua natale solum dulcedine cunctos

Ducit et inmemores non sinit esse sui“.

[Nu știu cu ce farmec pămîntul natal pe toți îi atrage

Și nu le îngăduie să-și uite de ei]

²¹ Ovid Densusianu, *Op. cit.*, p. 117.

demolarea încrederii în tot ce era convențional în societatea și în mentalitatea vremii, eradicarea prejudecăților, în realizarea căreia marele secol filozofic a mobilizat o gamă variată de resurse, de la spirituala voioșie a unui Fontenelle sau Montesquieu, cel din „Scrisori persane“, până la ghilotina lui Robespierre și Saint-Just.

Școala Ardeleană a asimilat și ea această armă a satirei, prin epopeea eroi-comică „Țiganiada“ a lui Budai-Deleanu. Multele idei și sensuri ale operei au fost scoase în evidență pînă la epuizare ; stăruim doar asupra celor strict corelative studiului de față. La fel cu întreg suflul ironico-satiric al unei părți din cultura europeană a Luminilor, „Țiganiada“ este străbătută, în ultimă instanță, de un mesaj, este o operă-dezbateră, s-ar putea spune chiar : o operă gravă. Nu-i lipsesc nici profunde sugestii de ordin național-patriotic. „Așezînd acțiunea în vremea lui Vlad Țepeș — remarca Ovid Densușianu — scopul lui Budai-Deleanu a fost să preamărească faptele strămoșilor, să ne înfățișeze — cum spune așa de plastic — „cărunta vechie cinstită“ și, prin antiteză, să arate „coborîrea vieții, rătăcirea sufletelor în timpurile mai nouă, și cu deosebire cînd trăia dînsul“²².

În cunoscute strofe cum sînt următoarele :

„Un coif în cap, o sabie-n dreaptă,
 Inimă-n piept și scutul în stîngă,
 Cu virtute și minte deșteaptă,
 Aceste sînt care pot să frîngă
 Lanțul robii tale cumplite,
 O, neamul meu, de tot ovilite !

Alta era junia română
 Pe vremea lui Vlad-Vodă ce frînsă
 Tabăra lui Mahomed păgînă
 Cu virtutea și cu bătaia adinsă,
 Dar au pierit acea voinicie
 Și tu gemi, supusă Muntenie !

e limpede sesizabilă antiteza între un trecut glorios și decăderea prezentă, cit și ideea cu pregnantă tentă națională a reinălțării poporului, pe temelia trecutului său, la o conștiință istorică, la luptă armată pentru libertate, la asumarea unui destin colectiv ferm.

Budai-Deleanu a mai promovat, pe linia dezvoltării sentimentului național, ideea misiunii înalte indeplinite de poporul român de-a lungul istoriei sale, în apărarea civilizației europene : „...Nația aceasta — scrie el în introducerea la lexiconul său românesc-nemțesc — nu o dată au pus adevărate merite pentru toată Europa. Fost-au vremi cînd nația aceasta, acum necunoscută, era cea mai întii baște apărătoare, și pieptul creștinătății asupra preaputincioșilor otomani. Furtuna, de tunete și fulgere încărcată, ce se gătea în Asia ca să povoiască Ungaria și Polonia,

²² Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada*, București, 1991, p. 211—212.

nu o dată fu abătută și răsipită despre munteni și moldoveni, ba câte o dată să sparsă peste capetele lor. Aceeași nație dete ungarilor, prin Ioan de Huniad și Mătieș Corvinul, pre cel mai mare eroe și pre cel mai mare crai“²³.

Acțiunea Școlii Ardelene în modelarea și cultivarea sentimentului național ilustrează acele condiții istorice în care, categoria social-politică numită atunci în Europa „Starea a treia“ fiind, la unele popoare, slab dezvoltată, conștiința națională nu s-a afirmat ca un corolar al unei lupte pe plan economic și politic, ci și-a aflat teren de manifestare pe tărîmul cultural — cel puțin într-o primă etapă. Grupul restrîns de cărturari, modest ca poziție socială și influență, care au activat în mijlocul poporului român din Transilvania între 1780—1820, nu putea desfășura o luptă pe front larg pentru dobîndirea simultană de drepturi în toate domeniile, și de poziții superioare în viața publică, pentru națiunea pe care o reprezenta. O tentativă notabilă în acest sens, s-a făcut — se știe — prin „Supplex Libellus Valachorum“. Dar pînă la urmă și acest epocal act și-a vădit însemnătatea majoră pe planul mentalului colectiv, și foarte puțin, sau deloc, în practica imediată. Vestitori ai unei noi stări de conștiință, exponenții Școlii Ardelene s-au situat pe terenul preferențial, al Luminismului, acela al gîndirii, al ideilor, pătrunși de convingerea rolului activ, transformator, al acestora. Aura credinței într-un imperativ și într-un sens moral immanent al dezvoltării societății, a popoarelor, le-a detașat de contingent, le-a purificat și înșeninat faptele, gîndurile și speranțele.

Au însemnat acești oameni — pentru a reveni încă o dată la cuvinte ale lui Nicolae Iorga — „nu un predicator în pustie, cu cîțiva ucenici răzleți, ci profeți sărbătorîți ce se înconjoară de ucenici înțelegători și devotați, cari repetă cuvîntul auzit, îl tilcuiesc pentru alții, scot dintr-însul adevăruri nouă... Ideile înviitoare au pătruns în singele poporului român, al poporului român de pretutindeni“²⁴.

„Idei înviitoare“ ce-și aveau confluența în noua calitate a mentalității colective, care era conștiința națională.

²³ Apud Pompiliu Teodor, *Evoluția gîndirii istorice românești*, Cluj, 1970, p. 86—87.

²⁴ N. Iorga, *Op. cit.*, p. 12.

ECOUL UNIRII ȘI AL REFORMELOR LUI CUZA, ÎN JUDEȚUL TELEORMAN

ION MORARU, ION BALĂ

Anul acesta, la 20 martie, se implinesc 170 de ani de la nașterea lui Al. Ioan Cuza domnitorul Principatelor Unite, care, prin reformele înfăptuite, a intrat pentru totdeauna în conștiința poporului român și a făcut din România un stat modern. Lupta pentru Unirea Principatelor Române și alegerea ca domnitor a lui Alex. Ioan Cuza a avut un puternic ecou și în județul Teleorman. Unul din teleormănenii cei mai activi în cadrul revoluției de la 1848 și care a continuat cu aceeași intensitate lupta pentru unire a fost Alecu Petrescu care se bucura de mare prețuire atât la Turnu Măgurele cât și la Roșiorii de Vede, ca de altfel în întreg județul Teleorman. El era în contact cu Comitetul Unirii din București, unde în 1857 devine membru activ alături de Crețulescu, Golescu, Bosianu, Poenaru, Filipescu, Racoviță, Costofaru ș.a. Atât era de prețuit Alecu Petrescu, încât Comitetul Unirii îi pune candidatura pentru Divanul Ad-hoc la Colegiul orașelor de reședință, deși el nu avea nici rang boieresc și nici moșie¹. Deputat în Divanul Ad-hoc al țăranilor clăcași din Teleorman a fost Preda Cernat care la 26 septembrie 1857 pleca din Turnu Măgurele cu gândul înfăptuirii Unirii dar și al improprietării țăranilor. El a făcut parte din Comisia pentru redactarea raportului în care au fost concretizate propunerile lui C. Crețulescu din care se desprind ca idei majore : Unirea, improprietărirea țăranilor, realizarea autonomiei țării, a neutralității, a unei Adunări Naționale unice, alegerea unui guvern constituțional care să reprezinte interesele generale ale poporului. Preda Cernat este unul din cei 16 coautori ai înflăcărâtei moțiuni prezentate în anul 1857 la tribuna Adunării Muntene de Tănase Constantin, deputatul clăcașilor din Olt. Amintind suferințele de veacuri pe care le-a îndurat, punând deasupra oricărui interes Unirea, moțiunea cerea ca țărănimea „să participe la viitoarele adunări ale țării”².

Activitatea lui Alecu Petrescu de sincer democrat și luptător pentru unire n-a fost pe placul unora care trăgeau sforile din umbră, dovadă că la alegerile pentru Adunarea Electivă care alegea pe Domn, Alecu Petrescu nu mai este propus ba, mai mult, este scos de pe listele de alegători pe motivul că nu dovedește un venit de 6000 galbeni și că a făcut pușcărie, deși toată lumea știa că fusese închis pentru activitate revoluționară la 1848.

¹ Petre Voivozeanu, *Aspecte ale Unirii în județul Teleorman*, în „Teleormanul” din 16 ianuarie 1969.

² Gheorghe Popa, Ion Bălă, *Ziua Unirii*, în „Teleormanul” din 23 ianuarie 1982.

În perioada de timp pînă la alegerea noului Domn, caimacamul Țării Românești, Alexandru Ghica, este înlocuit cu o căimăcănie din 3 persoane, din care unul era Ion Manu, proprietarul moșiilor Scrioaștea, Papa și Măldăeni din Teleorman. Ion Manu, împreună cu Emanoil Băleanu, elemente reacționare prin excelență, încearcă să împiedice realizarea Unirii încălcînd chiar prevederile Convenției de la Paris. I. Manu și Em. Băleanu vroiau să decidă cine să fie înscris, sau nu, în listele de alegători pentru Adunarea Electivă, spre a intra numai elemente care să scoată domn pe Gheorghe Bibescu. Convenția de la Paris menționa însă că numai tribunalul decide înscrierea în listele de alegători și de candidați. Tentativa reacționară nu a reușit decît în parte, datorită vigilentei elementelor progresiste ajutate de caimacamul al treilea, Filipescu. În Adunarea Electivă districtul Teleorman trimitea 4 deputați: doi mari proprietari, unul din partea orașului reședință (Turnu Măgurele) și unul din partea țăranilor. Observăm disproporția: cei mai mulți, țăranii, 90% din populația districtului trimitea un deputat, iar cei puțini, boierimea și burghezia, circa 10% și 90% trimiteau, trei deputați. Sînt aleși din partea boierilor, marele vornic C. Cantacuzino, legat de Teleorman prin moșiile ce le avea în județ; el era fostul caimacam numit de turci la 13 septembrie 1848 după înăbușirea revoluției. Al doilea deputat boier era logofătul Ioan Slătineanu care avea în proprietate mai tot sudul Teleormanului în special în zona Crîngeni — Lisa — Salcia. Ambii boieri erau candidați și la domnie. La colegiul orașului de reședință, Turnu Măgurele, este ales maiorul D. Stefanopol, domiciliat însă în Roșiorii de Vede³.

La colegiul țăranilor este ales C. Apostolescu, fostul secretar al districtului Teleorman în perioada revoluției de la 1848. În legătură cu reprezentarea orașelor de reședință în Adunarea Electivă, Beclard, ministrul Franței la București, într-o depeșă către contele Walewski, ministrul de externe al Franței, se arăta că toți deputații de Teleorman erau din Roșiori de Vede, deși orașul propriu zis nu trimitea reprezentanți, nemaifiind reședința județului. Dar rolul teleormănenilor nu se termină odată cu alegerile.

În Adunarea Electivă, vornicul C. Cantacuzino este ales vicepreședinte al adunării iar C. Apostolescu este ales secretar supleant. Constantin Cantacuzino, în această calitate, mulțumește adunării pentru alegere și propune „de vreme ce acum Camera este constituită cred că poate, fără zăbavă, proceda la alegerea Domnului spre a nu întîrzia o lucrare așteptată cu atîta nerăbdare de țară“. Adunarea, consultată asupra propunerii, o adoptă în unanimitate. La 24 ianuarie 1859, este știut că una gîndiseră boierii, în frunte cu Gh. Bibescu, B. Știrbei, C. Cantacuzino, și alta a ieșit, aceasta datorită celor 30 000 de țărani, meseriași și comercianți din București și satele din jur, masați în jurul clădirii unde se făcea alegerea domnitorului, mulțime ce a impus alegerea lui Cuza.

³ Petre Voivozeanu, *art. cit.*

Alegerea lui Al. Ioan Cuza, ca domnitor al Principatelor Unite, a fost întâmpinată cu un viu entuziasm de toți locuitorii județului Teleorman. În acest sens se făcuseră pregătiri ca această simpatie să fie arătată odată cu sosirea domnitorului la București. S-au răspândit prin județ chiar unele publicații. De exemplu :

„Prințipatele Unite Moldovia și Valahia”⁴
1859, februarie 2
Publicație

Reproducându-se suptiscăliților, în copie, pe lângă adresa d-lui polițai al acestui oraș nr. 225, ordinul domnului ministru interior nr. 765 primit, pe lângă acela al domnului administrator⁵ nr. 599, în privința pregătirii ce urmează a se face pentru solemnitatea sosirii Măriei Sale Alexandru Ioan I-iu, domnul Moldovei și al Valahiei de la Iași în capitala București, cu toată splendoarea ce se cuvine, această solemnă zi dar cuvenindu-se a se serba și în acest oraș, printr-acesta se invită toți indeobște d-nii orașeni ca să fie pregătiți pentru ziua ce cu al doilea li se va comunica⁶. Aceste publicații au fost răspândite în Tr. Măgurele, Roșiorii de Vede, Alexandria. Sosirea a fost sărbătorită cu entuziasm, iar localitățile județului Teleorman au trimis scrisori de adeziune și simpatie față de domnitor. Iată scrisoarea locuitorilor Alexandriei :

„Prea Înălțate Doamne !

Ziua de 24 Ianuarie este una din cele mai solemne ce au avut România, în trecutul ultimelor două secole, căci Măria Voastră ne dăte Unirea, care era dorința universală a moldo-românilor ; generațiile viitoare vor mărturisi aceasta și va vibra peste secole mărirea ei. Astăzi, o eră nouă schimbă soarta României și inimile tuturor, pline de bucurie și entuziasm, ținesc la viitoarea fericire al cărui simbol sînteți Măria Voastră. Abia intrați în calea regenerării și totul înfățișează o schimbare, totul salută și promite un viitor fericit. Obștescul oraș Alexandria din districtul Teleorman, organizat abia de 25 de ani și condus de fondatorii săi pe baza privilegiului ce-i este dat, înfățișează și se poate compara cu oricare din orașele ce numără mai mulți secoli pacifici, căruia locuitorii toți de clasa comersanților în entuziasmul lor — pe lângă membrii numiți în deputăția districtului din sănu-i-au format și osebিত deputăție pe sub subînsemnații prea plecați, ca să înfățișeze Măriei Voastre omagiul și devotamentul lor“....⁷.

Chiar de la începutul domniei, Cuza se preocupa de unificarea, organizarea și dotarea celor două armate. „Numai aceasta — scria „Steaua Dunării“ — putea face ca teritoriul țării să nu fie un întins

⁴ *Ibidem.*

⁵ Administrator al județului Teleorman în perioada 1859—1860 era Costache Șoimescu, după care a urmat Hariton Racotă, iar din 1861 pînă la 1 septembrie 1862 Daniel Kirîțescu.

⁶ Muzeul de istorie Alexandria. Colecția de documente. Doc. nr. 21/1859.

⁷ *Ibidem.* Doc. nr. 33/1859, vezi și Gh. Popa, Maria Georgescu, *Documente din istoria orașului Alexandria 1833—1982*, București, 1984, p. 128.

cînd pentru lupte străine și o bogată magazie pentru îndestulători. În ziarul „Dîmbovița” consemna: „De i-o veni gust neamțului și turcului să mai vie în țară să-i oprim la graniță că ne-am săturat de lăcuste streine”⁸.

Pentru întreținerea armatei, tînărul stat avea nevoie de sume importante de bani. În anul 1859, Al. I. Cuza a lansat un împrumut intern în valoare de 8 milioane lei pentru nevoile armatei. La acest împrumut au subscris și teleormănenii. Din Turnu Măgurele se trimite pentru început o sumă importantă; printre cei care au subscris cu bani mai mulți se aflau: Grigore Carataș (1000 lei); Tudorache Papadopolu (400 lei); Voicu Marinescu (100 lei); Costea Slăvitescu (200 lei); Niță Mihăilescu (200 lei); Zaharia Mavromati (1600 lei); Enache Dumba (1600 lei); Zlate Papu (500 lei); Andrei Periețeanu (3000 lei); Voicu Dimitriu (100 lei); Panait Marinescu (200 lei); Marinică Teodoru (200 lei); Dimitrie Iliescu (200 lei);⁹

În anii 1859—1862 au fost luate o serie de măsuri menite să realizeze instituții unice. Se constituie un stat major unic, un minister mare de război (ministru generalul I. Florescu), se unifică legea gradelor militare din ambele principate, se contopesc școlile militare de la Iași și București, iar la 1 septembrie 1862 unitățile militare din ambele principate primeau drapelele roșu, galben și albastru cu inscripția „Onoare și Patrie”. Efectuarea stagiului militar se făcea acum cu ostași aduși la oaste prin tragere la sorți.

În primii trei ani s-au făcut și alte reforme. S-a unificat serviciul poștal, s-a stabilit capitala țării la București, s-au înființat judecătoriile satești, s-au luat măsuri de organizarea creditului, de organizare a statisticei, de înființare a instituțiilor universitare etc. Toate acestea i-au atras simpatia românilor. Cu ocazia zilei de 24 ianuarie 1863 cînd se împlineau 4 ani de la unire, numeroase delegații au mers să-l felicite pe Alex. Ioan Cuza și pe Elena Doamna. În lista „onorabilelor persoane” care au fost alese de concetățenii lor la marea sărbătoare au fost și nouă teleormăneni: Iorgu Grigoriu, Ghiță Stoenescu, Panait Marinescu (Tr. Măgurele), Ion Lazăr și Macavei Dumitru (Alexandria), Iordache Ciupagea și Alecu Procople (Roșiorii de Vede) și două persoane din Zimnicea¹⁰. La primirea omăgiului din partea turnenilor, domnitorul a rămas foarte mulțumit promițîndu-le tot sprijinul pe care, dealtfel, l-a acordat în cursul aceluiași an. Localitatea neavînd venituri permanente Al. Ioan Cuza a aprobat o propunere a obștei din Turnu Măgurele. Pe baza Legii din 1 martie 1863, Cuza a decretat ca în vistieria localității să intre toate veniturile provenite din taxele pe băuturi, cărți de joc și tutun din raza orașului. Începînd cu data de 11 decembrie 1863, orașul începe încasarea în interes propriu a unui venit permanent destul de mare¹¹.

⁸ „Dîmbovița” din 25 aprilie 1859.

⁹ „M. O. al Țării Românești” nr. 65 din 8 iunie 1859, p. 260.

¹⁰ *Ibidem* nr. 30 din 12 februarie 1863.

¹¹ *Ibidem* nr. 25 din 18 decembrie 1863.

La 29 ianuarie 1863, prefectul județului Teleorman, N. Borănescu, raporta modul cum s-a aniversat această zi : „Ziua de 24 ianuarie a fost aici una din cele mai frumoase serbări. Toți participanții, răpiți de entuziasmul ce inspira românii numele Măriei Voastre l-au repetat cu mii de aclamațiuni. Subsemnatul, ca și municipalitatea care a adus omagiile sale către Măria Voastră, prin domnul președinte al Cabinețului, vine cu cel mai profund respect a se face fidelul organ al județenilor, depunând la treptele tronului Măriei Voastre felicitățiunile și omagiile sale de devotament, cu toți dar împreună repetând încă odată : Trăiască Unirea ! Trăiască Măria sa Alexandru Ioan I-iu care a realizat-o ! Trăiască Măria sa Doamna !¹² Prefectul județului Teleorman maior N. Borănescu“¹³.

În decursul vremii, mănăstirile din țară, închinat la altele din afară, intraseră în posesia unor mari suprafețe de teren. În județul Teleorman aparțineau mănăstirilor și bisericilor următoarele sate : Cioara (Mitropolia București) ; Nenciulești (mănăstirea Cozia) ; Traian (mănăstirea Clocociov) ; Licuriciu și Zbirghezele (mănăstirea Pantelimon) ; Frumoasa (mănăstirea Mărgineni) ; Pieptea și Starița (mănăstirea Cotroceni) ; Uda, Suhaia, Telceasca (mănăstirea Clocociov) ; Slăvitești (biserica Zlătești) ; Plopi (Episcopia Argeșului) ; Traianu (mănăstirea Cozia) ; Șipote (mănăstirea Vieroși) ; Tătărăști (C. Lung) ; Siliștea (mănăstirea Glavacioc) ; Putineiu (Mitropolia București) ; Cîrțoclerică (Mitropolia București), Roșiorii de Vede (Sfîntul Spiridon), Părul Rotund (Biserica dintr-un lemn) ; Pirlita (mănăstirea Văcărești) ; Segarcea (Episcopia Argeș) ; Băsești, Salcia (Școala Ionescu Slatina) ; Baldovinești, Comana, Didești (Mitropolia București) ; Poieni și Vîrtoape (mănăstirea Glavacioc) ; Bivolîța (mănăstirea Căldărușani), Goala (Biserica Sf. Apostoli) ; Zimnicele (mănăstirea Cotroceni) ; Dorobanțu (mănăstirea Clocociov) ; Negreni (mănăstirea Glavacioc), Măgura Budoiasca (Mitropolia Țării Românești) ; Ulmeni (mănăstirea Sărindar)¹⁴.

Mănăstirile nu plăteau nici un fel de dare statului cu toate că în Regulamentul Organic se stabilise ca mănăstirile închinat să contribuie la cheltuielile statului nostru cu 1/4 din venitul lor. Aceste dispoziții au rămas literă moartă deoarece călugării nu voiau să depindă de statul român. Venitul mănăstirilor nu era controlat de nimeni, fiind cheltuit de călugări fără teamă și nepăsători¹⁵. Domnitorul Țării Românești, Gheorghe Bibescu, dezgustat de atitudinea călugărilor, le-a impus ca să comunice guvernului condițiile arendării moșiilor mănăstirești pentru a le uniformiza și-a pune capăt jafului acelor arendași ce vin sub numele de egumeni și despoaie fără teamă mănăstirile și pe țărani. Unii egumeni care n-au respectat aceste dispoziții au fost destituiți și alungați din țară.

¹² *Ibidem*.

¹³ N. Borănescu a fost prefectul județului Teleorman în perioada 7 sept. 1862 — 13 febr. 1864.

¹⁴ „M. O. al Țării Românești“ nr. 28/1864 p. 1179.

¹⁵ N. Mihalache, *Cuza Vodă*, București, 1967, p. 163.

Întrucît egumenii greci care plecau din țară luau cu ei tablouri, icoane și cărți legate în aur sau argint, s-a decis ca aceste bunuri să nu fie scoase din țară pînă nu lăsau garant responsabil și apoi li se eliberau pașapoarte. Alexandru Odobescu, cu aprobarea lui Alexandru Ioan Cuza, a dispus adunarea tuturor obiectelor de artă și trecerea lor în seama autorităților, iar o serie de documente au fost date la Arhivele Statului în păstrare, salvîndu-se astfel multe bunuri de la migrație peste graniță.

În decembrie 1863 s-a votat legea secularizării moșiilor mănăstirești. În aceeași sesiune s-a votat și suma de 82.000.000 lei pentru răscumpărarea lor, dar călugării au refuzat considerînd-o prea mică. Poporul a primit cu bucurie votarea legii pentru secularizarea averilor mănăstirești. S-au organizat serbări în satele și orașele țării. Această stare de bucurie și mulțumire au transmis-o și locuitorii Alexandriei într-o scrisoare adresată domnitorului la începutul anului 1864. Suma de 82.000.000 lei apăsa greu pentru bugetul statului. Toate satele țării au contribuit la stringerea de fonduri pentru acoperirea sumei. În martie 1864 satele județului trimiteau suma de 38983,51 lei, ca guvernul să poată consolida măsura luată. Plasa Călmățui depunea suma de 9360 lei ; plasa Tîrgul 9000 lei ; Plasa Teleormanul 1694,15 lei ; plasa Marginea 9916 lei. Un număr de 134 locuitori cu munci de răspundere din Turnu Măgurele au donat suma de 8543 lei, iar primarul orașului, Panait Marinescu, a depus din partea sa 320 lei ¹⁶.

Domnitorul Alexandru Ioan Cuza a manifestat o grijă permanentă pentru instruirea și înzestrarea armatei. În acest scop era nevoie de mari sume de bani ; s-a făcut apel și la populație să subscrie. Populația județului Teleorman a subscris, încă de la 23 martie 1864, cu următoarele sume : Plasa Marginea oferea 9176 lei ; printre localitățile donatoare din această plasă se numărau : Storobăneasa, Cervenia, Bragadiru, Conțești, Suhaia, Lisa, Ologi (Crîngu), Voivoda, Zimnicea, Vlișoara, Fîntînele, Țigănești, Frumoasa ¹⁷. Plasa Călmățui depunea suma de 9360 lei pentru cumpărarea a două tunuri pe care trebuia imprimată stema județului Teleorman. Suma aceasta o ofereau satele : Plopii Slăvitești, Elisabeta, Mîndra, Uda, Lunca, Saielele, Segarcea, Lița, Odaia, Măgurele, Seaca, Cioara (Năvodari), Cîrligați (Călmățui), Băsești (Călmățuiul de Sus), Salcia, Băneasa, Putineiu, Cîrlomanul, Flămînda, Caravanet, Dorobanțu și Dracea ¹⁸. Plasa Tîrgul a colectat de la comunele : Plosca, Mavrodin, Buzescu, Măgura, Orbeasca, Lăceni, Olteni, Rîișoi, Brătășani, Netoți, Călinești, Bivolîța (Izvoarele), Vîrtoape, Gărăgău, Muți, Sfîntești, Odoasca, Cucuieți, Papa, Scioaștea, Drăcșani, Măgureni, Bălțați (Stejarul), Bratcov, Măldăeni, Licuriciu, Antonești, Rădoiești, Bujoreni, Cetatea, Nenciulești, peste 9000 lei ¹⁹. Iar plasa Teleormanul suma de 1964, 51 lei.

¹⁶ „Monitorul Oficial al Țării Românești“, nr. 57 și 58 din 22 martie 1864.

¹⁷ *Ibidem* nr. 58 din 23 martie 1864.

¹⁸ *Ibidem* nr. 57 din 22 martie 1864.

¹⁹ *Ibidem*.

Negustorii din Tr. Măgurele au donat 1000 de galbeni pentru cum-părarea unui tun. Domnitorul le mulțumește prin decretul nr. 183, în care, printre altele se menționează : „Văzînd că orășenii din Tr. Măgurele și ținutașii din Teleorman au oferit statului una mie de galben pentru cumpărarea unui tun și oșebit suma de 10429 pentru cumpărare de puști ghintuite. Am decretat și decretăm :

Art. I. Arătăm domnilor orășeni din Tr. Măgurele și ținutașilor din Teleorman a noastră domnească mulțumire pentru patriotica ofrandă ce au făcut statului“²⁰. Pe aceeași linie, departamentul de interne făcea cunoscut că locuitorii din Alexandria și Roșiorii de Vede au donat cît 1000 de galbeni pentru a se cumpăra două tunuri²¹.

Despre delegația Teleormanului, sosită atunci în București, ziarul lui Cezar Bolliac „Buciumul“ scria : „Sînt cîteva zile de cînd prefectul districtului Teleorman, domnul maior Borănescu, a venit în capitală cu o deputație de cetățeni din districtul său pentru a cumpăra 3 tunuri și încă 10400 lei pentru a cumpăra puști“²². Cu acest prilej, orășenii din Roșiorii de Vede scriau domnitorului următoarele : „Sîntem trimiși de orașul Roșiorii de Vede, din districtul Teleorman, ca să vă depunem la picioarele Măriei Voastre una mie de galbeni pentru a se cumpăra un tun. Măria Ta, cel mai patriotic act ce ați săvîrșit : secularizarea moșiilor zise închinatelor a umplut de o sfîntă bucurie inimile concetățenilor noștri și i-a făcut a veni astăzi a depune la picioarele tronului Măriei Voastre această umilă ofrandă. Dorim(ca) Statul Român să devină mai puternic și această dorință a noastră este cu atît mai legitimă pe cît Măria Voastră cunoașteți că sîntem descendenții glorioșilor călărași romani din Roșiorii de Vede. Sîntem mîndri de această origine și ardem de dorința de a putea să fim demni de niște asemenea strămoși. Ne vedem în Măria Voastră trimisu care are să ne ducă la mărire și la gloria străbună. Pînă va veni timpul cînd Măria Ta să ceri de la noi a ne da singele pentru asemenea fapte mari, bine voiește a primi acest mic dar. Am dori ca să se scrie pe tunul ce se va cumpăra țifra orașului Roșiorii de Vede. Sîntem ai Măriei Voastre, prea plecați supuși : I. Ignătescu, C. Protopopescu, Tache Măhăiescu, Costache Penciulescu, Mînc Nicolae“²³.

În telegrama lor, adresată lui Alexandru Ioan Cuza, alexăndrenii precizau : „Orașul Alexandria ne-a trimis să depunem la picioarele tronului Măriei Voastre efectivul necesar pentru cumpărarea unui tun Măria Ta ! Actul secularizării moșiilor zise închinatelor a umplut sufletele orășenilor alexăndreni de o sfîntă bucurie și, convinși că pe cît Măria Ta vei fi mai tare pe atît vei fi mai în măsură de-a face pentru țară asemenea acte mari și glorioase, depunînd cu profund respect această ofrandă la picioarele tronului Măriei Voastre, Vă rugăm să binevoiți

²⁰ *Ibidem* nr. 37 din 13 februarie 1864.

²¹ *Ibidem* nr. 64/1864.

²² „Buciumul“, Anul II nr. 197 din 8 februarie 1864.

²³ *Ibidem*.

primi ordonând, dacă se poate, a se înscrie pe acel tun țifra * orașului nostru. Sintem prea plecați și prea supuși servitori ²⁴.

La 2 mai 1864 a fost dizolvată Adunarea care frâna procesul reformelor din România. S-au trimis circulare la județe prin care se cerea prefectilor să raporteze zilnic despre „starea județului“, iar pretutindeni se citea Proclamația domnitorului și „Statutul“ care dezvoltă prevederile convenției. În zilele de 10—14 mai a avut loc plebiscitul aprobat de majoritatea locuitorilor. Deci, țara i-a aprobat domnitorului puteri depline pentru efectuarea reformelor mult dorite de populație. În Teleorman acest act a fost întâmpinat cu mult entuziasm, fiindcă marea majoritate a locuitorilor așteptau mai ales reforma agrară. La 11/23 mai 1864 prefectul județului, I. I. Arion, anunța pe primul ministru Mihail Kogălniceanu că „după științele primite din plăși“ triumful este mare, „complecta liniște e în tot districtul. Entuziasmul domină“ ²⁵.

În vara anului 1864 au avut loc mari inundații în capitală și provincie producând pagube materiale. La apelul domnitorului Al. Ioan Cuza, teleormănenii au subscris după puterile lor. În septembrie 1864 turnenii donează suma de 691215 lei pentru ajutorarea sinistratilor din București și din țară ²⁶.

Reforma agrară din august 1864 se înscrie în istoria României ca unul din cele mai importante evenimente care au stat la temelia consolidării statului nostru național. Deși n-a rezolvat complet problema agrară, reforma din 1864, desființând claca și dependența de moșie și împroprietărind majoritatea țăranilor, a dat un puternic impuls dezvoltării producției de mărfuri și, în general, progresului societății românești.

Vestea decretării legii rurale — din 14 august 1864 — care aducea mult dorita reformă agrară, a avut un mare ecou la sate, inclusiv în județul Teleorman, țăranimea primind-o cu explozii de bucurie. Imediat, prefectul județului Teleorman și țăranii din satele: Putineiu, Rîioasa, Cîrligați, Bogdana, Broșteanca, Cringeni, Flămînda, Măgurele, Mîndra, Odaia, Lița, Pirlita, Plopi, Saiete, Uda Clocociov ș.a. au trimis domnitorului Cuza scrisori de mulțumire și recunoștință pentru că le-a dat pămînt și libertate și le-a ridicat de pe umeri apăsătorul jug al clăcii ²⁷.

La decretarea legii rurale erau în județul Teleorman 24.901 clăcași, care trebuiau să fie împroprietăriți ²⁸. Dar legea nu s-a aplicat corect; unii moșieri și arendași — cu complicitatea aparatului de stat — au comis o serie de abuzuri excluzînd pe unii clăcași de la împroprietărire, pe alții trecîndu-i în categorii inferioare spre a le da loturi mai mici, ori înșelîndu-i la măsurătoare. Astfel din cei 24.901 clăcași, sub diferite pretexte un număr de 2554 au fost excluși de la început. Restul

* Stema orașului

²⁴ Arhivele statului, filiala Teleorman, fond Primăria orașului Alexandria, dosar 126/1864, f. 10; vezi și Gh. Popa, M. Georgescu, *op. cit.*, p. 129.

²⁵ „Buletinul Oficial al Țării Românești“ nr. 104 din 14 mai 1864.

²⁶ *Ibidem* nr. 202/din 1 septembrie 1864.

²⁷ *Ibidem* din 8 septembrie 1864.

²⁸ Arh. St. Buc., fond Min. Int. Div. rural comunală, dosar 2251/1864 f. 29—52.

de 22.347 — din care 5.800 fruntași (cu 4 boi), 12.209 mijlocași (cu 2 boi) și 4.338 pâlmași — au fost împroprietăriți cu 175.221 pogoane²⁹. Conform legii ei trebuiau să primească o suprafață totală de 178.495 pogoane; deci au fost frustrați de 3.274 pogoane. Documentele de arhivă arată că țăranilor din Piatra li s-au răpit 262 pogoane, celor din Li 100 de pogoane, iar celor din Uda-Clocociov și Olteni — după cum scria clăcașii — o mare „sumă de pământ”³⁰.

La Peretu procedeele arbitrare ale moșierului au determinat țăranii să se ridice la luptă pentru a-și apăra pământul conferit de lege rurală. Astfel, în 1866, moșierul încercând să impună o nouă delimitare a pământului și să strămute pe unii împroprietăriți în „locuri mai rele” a provocat o revoltă generală a sătenilor. Țăranii de aici, în număr „peste 300”, mergând la cîmp „cu ciomege, topoare și furci de fier” au bătut și izgonit pe argații moșierului care veniseră să are teren răpit de la împroprietăriți. Subprefectul, venind cu cîțiva dorobanți comuniști și încercînd „a restabili ordinea” a avut aceeași soartă ca oamenii proprietarului³¹. Venind apoi prefectul de Teleorman, însoțit de procuror și de forța armată, a arestat 11 țăranii, dar, peste cîte zile, locuitorii din Peretu „din nou s-au revoltat”, alungînd pe argașii proprietarului și asvirlindu-le plugurile de pe pământul în litigiu³².

Locuitorii județului Teleorman au fost alături de domnitor și în cele mai grele momente, inclusiv atunci cînd elemente turbulente, menite să provoace anumite grupări politice, s-au pretat la manifestații împotriva lui Al. I. Cuza, armata intervenind pentru restabilirea ordinii. Ei telegramăzesc domnitorul la 5 august 1865: „venim pătrunși de cel mai viu entuziasm a exprima domniei voastre mulțumirile noastre pentru părinteasca îngrijire și marea inițiativă ce ați luat la restabilirea ordinii și dovedirea conspiratorilor și inamicilor țării”³³. În același an, de ziua onomastică a domnitorului, la reședința districtului Teleorman a avut loc o solemnitate. După oficierea Te-deumului, reprezentanții locuitorilor din Turnu Măgurele, membrii consiliului permanent al județului, care făcea parte și Preda Cernat, fost deputat în Divanul Ad-Hoc, s-au prezentat la prefectul județului pentru a transmite felicitări Măriei Sale³⁴.

La suirea pe tronul țării a domnitorului Cuza, orașul Turnu Măgurele avea 23 de ani de existență și, ca orice așezare nouă, se menținea cu mari greutate. Printr-un opis domnesc, s-a atribuit din moșiile ei proprietate o suprafață de 500 ha teren de cultură, grădini și vii al cărei venit urma să facă față cheltuielilor edilitare. Drept mulțumire pentru ajutorul acordat și în semn de omagiu pentru domnitorul Cuza, orașul

²⁹ Ibidem, fond. Min. Agriculturii, Reforma agrară din 1864, mapa 2 bis, f. 479.

³⁰ Ibidem, fond. Min. Int. Div. rural-comunală, dosar 2206/1864, f. 470, dosar 2985/1866, f. 189 și 356; dosar 4118/1872, f. 220.

³¹ Ibidem, dosar 2985/1866, f. 486 și 494.

³² Ibidem f. 512 și 522.

³³ „Monitorul. Jurnal Oficial al Principatelor Unite Române” nr. 173 din 20 august 1865 p. 788.

³⁴ Ibidem, nr. 192 din 1/13 septembrie 1865, p. 862.

Turnu Măgurele a oferit în dar domnitorului o sabie gravată, care se găsește expusă în Muzeul Național de istorie. La acest gest domnitorul a răspuns prin următoarea scrisoare de mulțumire :

„Domnule Primar,

Primind sabia, ce în numele comunei Turnu Măgurele și votată de dînsa îmi trimiteți, eu vă invit să arătați mulțumirile mele cetățenilor acestei comune, pentru devotamentul lor către persoana mea și care îmi este prețios. Îi veți încredința totodată că, în îngrijirile mele ce port pentru Țara întreagă, comuna Turnu Măgurele nu va avea partea cea mai mică din solitudinea mea particulară. Asupra acestora primiți, domnule primar, expresiunea afecțiunii mele. 22 martie 1865, Alexandru Ioan”³⁵

În august 1865 membrii Consiliului au propus să se facă o fîntină și un bust al lui Al. Ioan I pe soclul căruia să fie scrise următoarele :

„— Pentru unirea definitivă a principatelor :

— Pentru secularizarea averilor mănăstirești ;

— Pentru plebiscitul din 2 mai ;

— Pentru ridicarea sclaviei sătenilor prin promulgarea legii rurale ;

— Pentru înzestrarea României cu legi liberale ;

— Pentru înflorirea Armatei Române.

Județul Teleorman recunoscător !”³⁶

În perioada domniei lui Alexandru Ioan Cuza, în județul Teleorman s-au construit clădiri școlare în satele : Ciolănești (1865), Deparați-Hîrlești (1864), Dobrotești (1864), Lița (1860), Nanov (1865), Salcia (1864), Pleșov (1864), Măgura (1861), Uda Paciurea (1864), Dudu (1860). În Turnu Măgurele ia ființă în acei ani cea de a doua școală de băieți și se construiește clădirea cu două etaje a școlii de fete, demolată în 1977. Temelia acestei școli s-a pus la 3 mai 1863, în prezența prefectului Borănescu, delegat de domnitor să-l reprezinte. Școala a fost terminată în anul 1864, fiind înzestrată cu material didactic, bibliotecă și aparate de laborator, lucruri rare în acele vremuri.

Tot sub domnia lui Cuza Vodă a luat ființă la Turnu Măgurele școala de fete, care a funcționat la început cu două clase și cu un număr de 30 eleve. Învățătorilor li s-a acordat un salariu lunar de 50 lei vechi, scutire de orice dădii către stat și comună, precum și unele cantități de grâu și porumb oferite gratuit din pătulele de rezervă³⁷.

Pentru mărețele acte în folosul celor mulți, Alexandru Ioan Cuza și-a atras simpatia tuturor românilor. În amintirea fostului domnitor din anii 1859—1866, în Turnu Măgurele trei străzi îi păstrează numele, iar la Alexandria un monument, care îl înfățișează, împodobește intrarea în grădina publică, ridicat din contribuția bănească a tuturor teleormănenilor.

³⁵ *Ibidem*, nr. 66 din 24 martie 1865.

³⁶ Monitorul. Jurnal oficial nr. 192 din 1/13 octombrie 1865, p. 864.

³⁷ Monitorul oficial al Țării Românești, nr. 267 din 29 noiembrie 1864.

Domnitorul este reprezentat cu tunică militară, primind omagi unui țăran care, astfel, îi mulțumește pentru pământul ce i-a fost acord prin reforma agrară.

Prefectul județului Nicolae Racotă și Stelian Ivanovici, primar orașului Turnu Măgurele, luînd cuvîntul, au lăudat inițiativa alexăndrenilor, apreciînd că este cea de a doua statuie din județ³⁸, după „Dorobanțul” ridicată la Turnu Măgurele în 1907. Personalitatea, domnădar mai ales opera lui Alexandru Ioan Cuza s-au transmis peste generații avînd și astăzi un puternic ecou în inimile și conștiința teleormănenilor.

³⁸ „Ecoul Teleormanului” din februarie 1915.

MONARHIA ÎN ISTORIA MODERNĂ A ROMÂNIEI. DOMNIA LUI CAROL I

DAN BERINDEI

La 11/23 februarie 1866, Alexandru Ioan Cuza a fost constrins să abdice. „Domnul Unirii“ avusese, de altfel, intenția de a se retrage și de a realiza el însuși revendicarea Adunărilor ad hoc privind chemarea unui principe străin la cîrma statului român¹. Acest deziderat fusese exprimat cu patru decenii mai înainte² și apoi el revenise, în mai multe rînduri, în discursul politic al românilor, ca o componentă a procesului de constituire a României. În întîlnirea de la Osborne, din august 1857, Napoleon III renunțase să mai susțină ideea realizării Unirii Principatelor sub un principe străin, obținînd, în schimb, consimțămîntul Angliei pentru anularea alegerilor pentru Adunarea ad hoc falsificate în Moldova; astfel fusese deschis mai departe drum, pe plan internațional, procesului de unificare a Principatelor³. Soluția concretă o găsișeră românii prin dubla alegere a colonelului Cuza. Semnificativ rămîne însă faptul că în ziua alegerii lui Alexandru Ioan Cuza în Moldova, Adunarea electivă exprimase încă odată printr-un vot unanim — inclusiv cel al viitorului domnitor — dorința de a se realiza dezideratul exprimat categoric de mandatarul poporului român în 1857⁴. Cuza ne apare astfel ca locțiitorul unui tron, destinat, pînă la urmă, unui principe străin.

Cînd „domnul Unirii“ a fost înlăturat, răsturnătorii săi au proclamat ca domnitor pe contele Filip de Flandra. Deși, încă din deceniul premergător, candidatura principelui belgian fusese avută în vedere⁵, nimic nu fusese pregătit în această privință la începutul anului 1866 și în consecință refuzul contelui avea să creeze o complicată situație de interregn. Timp de mai multe luni, viitorul României avea să stea în cumpănă, Imperiul otoman intenționînd să intervină pe plan militar, iar Austria și Rusia — ca și Poarta — acționînd în direcția unei despărțiri a țărilor unite în 1859. Unitatea manifestată de oamenii politici români

¹ În acest sens el a și scris Împăratului Napoleon III în toamna 1865 (R. V. Bossy, *Agencia diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza-Vodă*, București, 1931, p. 386.).

² I. C. Filitti, *Frământările politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, București, 1932, p. 178.

³ Vezi A. Oțetea, *L'accord d'Osborne (août 1857)*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, III (1964), nr. 4, p. 677—696.

⁴ D. A. Sturdza și alții, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, București, 1900, vol. VIII, p. 306—307, 340—341.

⁵ E. Vandewoude, *Le comte de Flandre et le trône de Roumanie en 1855*, în „Archives et bibliothèques de Belgique“, XL (1969), nr. 3—4, p. 464—465.

în apărarea drepturilor naționale, sprijinul pe care l-au găsit în națiun ajutorul diplomatic al Franței și lipsa de unitate a puterilor garante a fost tot atâți factori care au contribuit la o soluționare a impasului.

La o lună după refuzul lui Filip de Flandra de a accepta tron românesc a fost găsit principele dispus a primi această istorică misiune în persoana celui de-al doilea fiu al prințului Carol-Anton de Hohenzollern-Sigmaringen — rudă a regelui Prusiei. Ion Brătianu, Ioan Bălceanu și dr. Carol Davila au jucat un rol esențial în determinarea tânărului prinț german de a accepta ceea ce viitorul său cumnat⁷ refuzase. Un plebiscit avea să confere noului domnitor autoritatea morală și politică în țară, dar mai ales în ochii Europei. Concertul puterilor continentului avea să fie pus în fața unei situații ireversibile, în fața unui ne-fapt împlinit. Franța și Prusia — cu ale căror dinastii se înrudea tânărul principe — au acordat (deși mai mult indirect și tacit) sprijinul lor proiectului în curs de realizare și astfel Carol de Hohenzollern a început o lungă și fructuoasă domnie. Puterile l-au recunoscut pe rînd, cea din urmă fiind, în noiembrie 1866, Poarta otomană⁹.

Depunînd jurămîntul de credință în fața Parlamentului, la 10/2 mai 1866, tînărul principe abia sosit — după o călătorie plină de peripeții, dată fiind iminența conflictului austro-prusian — s-a angajat solemn de a sluji noua sa patrie și în perspectiva domniei sale de aproape o jumătate de veac, trebuie remarcat că și-a ținut făgăduiala dată. Drumul său n-a fost ușor, mai ales în primii ani. Venit din a mediu, el a știut totuși să se adapteze societății românești atît de diferită și să se încadreze jocului politic din patria sa de adopțiune. A învățat cu stăruință și rapid limba română și mai ales a refuzat să urmeze sfaturile ce-i veneau din Germania — din partea cancelarului Bismarck în primul rînd — și să instaureze o domnie autoritară. Eșecul lui Alexandru Ioan Cuza a reprezentat neîndoielnic pentru el, în această privință, un preaviz ce nu putea fi ignorat !

În primii ani ai domniei, a colaborat strîns cu liberalii radicali : în special cu Ion C. Brătianu ; apoi, sub presiunea unor mari puteri — Franța și Prusia cele dinții — a fost constrins să renunțe la această conlucrare. Au urmat anii cei mai dificili ai noii domnii, cînd tînărul principe a trebuit să facă față unei ostilități a opiniei publice în perioada războiului franco-german din 1870—1871 și totodată unei mișcări

⁶ Vezi D. A. Sturdza, *Autoritatea faptului îndeplinit executat în 1866 de cei îndreptățiți*, în „Memoriile Secțiunii Istorice a Academiei Române”, seria I, tomul XXXIV (1911—1912) ; Gr. Chiriță, *România în 1866. Coordonate ale politicii interne și internaționale*, în „Revista de Istorie”, 31 (1978), nr. 12 ; Idem, *Români și Conferința de la Paris — februarie-martie 1866*, în „Revista de Istorie”, 38 (1985) nr. 11 și 12.

⁷ Contele de Flandra s-a căsătorit în 1867 cu Maria de Hohenzollern-Sigmaringen.

⁸ În legătură cu candidatura și refuzul contelui de Flandra vezi și Robert Demoulin, *La presse belge et la formation de l'Etat Roumain (1858—1877)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XXI (1977), nr. 4.

⁹ În această privință a fost important sprijinul acordat de Napoleon III pînă la puterea suzerană.

antidinaștice și republicane. În această complicată situație s-a găsit la un pas de abdicare ¹⁰ !

În primăvara 1871, după cinci ani de instabilitate guvernamentală, a fost inaugurată o perioadă de stabilitate, conservatorii preluând responsabilitatea guvernului timp de o jumătate de deceniu și Lascăr Catargi, ca prim ministru, dînd dovada unui evident simț de echilibru. În noua stare de lucruri, principele a renunțat la tentativa sa — care se dovedise, de altfel, a avea puțini sorți de reușită ! — de a obține, cu sprijinul puterilor garante, o modificare a regimului constituțional, în sensul unei afirmări mai accentuate a autorității sale. El a înțeles că putea îndruma jocul politic, fără a mai pretinde o schimbare a Constituției și neîndoielnic acesta a fost un merit însemnat al principelui.

Din momentul suirii sale pe tron, Carol de Hohenzollern își mărturisise dorința de a se elibera de umilitoarea — pentru el, ca principe german — dependență față de Imperiul otoman ¹¹. În această privință, el a venit în întîmpinarea năzuințelor națiunii române. Neîndoielnic, unii fruntași conservatori mîi ales — Vasile Boerescu în primul rînd — au încercat să obțină o modificare a statutului internațional al țării pe calea unor negocieri și beneficiînd de sprijinul unei părți a puterilor garante. Era însă evident doar o iluzie și un proiect utopic. În consecință, soluția războiului de eliberare, în condiții internaționale favorabile, avea să se impună la ordinea zilei, principele fiind, în această privință, un susținător ardent al acestei căi inevitabile.

Odată cu redeschiderea problemei orientale și cu izbucnirea războaielor din Bosnia și Herțegovina, a fost inaugurată delicata dar și decisiva etapă a istoriei României, care avea să conducă statul național român la independență. A urmat o lungă dar necesară perioadă de neutralitate, România trebuind să evite de a se angaja prematur în conflict — înfrîngerile suferite de națiunile balcanice demonstrînd înțelepciunea acestei amînări — și totodată de a risca să înlocuiască suzeranitatea otomană cu dominația unuia din cele două imperii creștine limitrofe — Rusia și Austro-Ungaria ; se mai adăuga la aceasta și îngrijorările — care s-au dovedit legitime ! — referitoare la viitorul sudului Basarabiei. Timp de doi ani de zile, perioadă în care guvernul a trecut

¹⁰ Vezi mai ales : Gh. Cristea, *La guerre franco-allemande et le mouvement républicain de mars 1871 à Bucarest*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, X (1964), nr. 2, p. 277—291 ; Idem, *Conspirația „republicană” din august 1870*, în „Studii”, 22 (1969), nr. 2, p. 231—247 ; N. Simache, *Mișcările din Ploiești 1869—1870*, în „File din trecutul istoric al județului Prahova”, Ploiești, 1971, p. 127—148 ; Beatrice Marinescu și Șerban Rădulescu-Zoner, *Le peuple roumain et la guerre franco-prussienne de 1870—1871*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 10 (1971), nr. 2, p. 329—342 ; Dan Berindei, *L'écho des événements de France dans la vie politique de la Roumanie durant les années 1870—1871*, în „Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine”, 19 (1972), nr. 2, p. 362—375 ; Radu Dan Vlad, *Procesul de Tîrgoviște al mișcării antidinaștice din 8 august 1870*, în „Revista de Istorie”, 35 (1982), nr. 8, p. 903—916 etc.

¹¹ „Relațiunile noastre cu Poarta — scria la 18/30 noiembrie 1873 domnitorul tatălui său — se răcesc din zi în zi. Noi nu lăsăm lucrurile s-ajungă la o rupătură, dar vom respinge cu energie orice amestec neîndreptățit al Porții” (Carol I, *Cuvîntări și scrisori*, București, 1909, tomul I, p. 334).

din miinile conservatorilor în cele ale liberalilor iar în locul lui Lască Catargi, Ion C. Brătianu s-a afirmat ca eficient și activ conducător a țării în etapa decisivă ce fusese inaugurată, principele Carol a fost neclintitul partizan al implicării României în conflict. Dacă fruntași politici mai șovăiau, domnitorul considera neapărată afirmarea dreptului la neatîrnare prin evidențierea capacității de luptă a armatei pe cîmpu de bătaie ¹².

Ion C. Brătianu a fost artizanul înțelegerii cu Rusia — cheia acțiunii politico-militare în care România urma să se implice — și apoi în fruntea guvernului, el a acționat cu fermitate pentru eficienta participare a țării la conflictul care urma să aibă printre rezultatele sale și schimbarea statutului ei internațional. Conducător al activităților diplomatice, Kogălniceanu l-a secundat patriotic, manifestînd însă moderație și prudență, în timp ce C. A. Rossetti a fost principalul secundant al acțiunilor primului ministru în interiorul statului. Este însă evident că poziția categorică a principelui domnitor a reprezentat, de asemenea, un factor, esențial în evoluția evenimentelor, el înfățișîndu-se în perspectiva istoriei ca unul dintre marii făuritori ai neatîrnării.

Domnitorul și-a manifestat opțiunile în domeniul politic, dar mai ales în cel, hotărîtor, al acțiunilor militare. Carol I a dorit ca nimeni altul ca armata să se integreze operațiilor forțelor armate aflate în conflict, ca diviziile românești să demonstreze pe cîmpul de bătaie capacitățile lor și ca el însuși să arate Europei dar și poporului care-l chemase la cîrmă, însușirile sale în această direcție. Implicîndu-se direct și personal, reușind să obțină comanda corpului de armate ruso-române de la Plevna ¹³, stînd în mijlocul ostirii, principele a realizat, după un deceniu de domnie, sudura atît de necesară cu națiunea română.

Obținerea noului statut de neatîrnare, conflictul cu Rusia, în urma revendicării de către aceasta a sudului Basarabiei, tensiunea din primăvara anului 1878 între România și puternicul ei aliat ¹⁴, acordarea condiționată a independenței de către concertul puterilor ¹⁵ au fost tot atîți factori care au contribuit la stringerea legăturilor dintre domnitor și țară. Cîțiva ani mai tîrziu — în 1881 — după ce toate fostele puteri garante au recunoscut neatîrnarea României, stabilind cu ea relații diplomatice, proclamarea regatului avea să evidențieze nu numai succesul principelui Carol și poziția pe care el și-o dobîndise pe cîntinent și

¹² „Ostașul născut, capabil de orice jertfă — remarca N. Iorga în 1927 — era în elementul său...” (N. Iorga, *Războiul pentru independența României. Acțiuni diplomatice și stări de spirit*, București, 1927, p. 187).

¹³ Carol I, ca și Brătianu, au folosit cu dibăcie împrejurările complicate în care ajunsesse armata rusă după succesivele ei înfrîngerii în fața Plevnei pentru a obține, în august 1877, această comandă.

¹⁴ A existat chiar un plan de ocupație a României, în urma căruia, la un moment dat, s-au luat măsuri de apărare a domnitorului și guvernului.

¹⁵ Independența a fost confirmată prin tratatul de la Berlin, fiind însă condiționată de cesiunea către Rusia a sudului Basarabiei și de modificarea Constituției în privința drepturilor de care urmau să beneficieze evreii; la aceste condiții se mai adăugau și pretențiile cancelarului Bismarck privind despăgubirea acționarilor construcțiilor de căi ferate în România.

față de națiunea română, dar și noul stadiu de dezvoltare pe care țara îl atinsese. Domnitorul a fost încoronat, dar și România ! ¹⁶

Relațiile tensionate cu Rusia, necesitatea de a se evita o izolare politică a tînărului regat, dar, evident și simțămintele care-l legau pe noul rege de patria sa de origine au dus la adeziunea României la Tripla Alianță în 1883 ¹⁷. N-a fost o „căsătorie din dragoste“, dimpotrivă. De aceea, a și fost o alianță de care au luat succesiv ațt doar un număr de oameni politici români, conducători de guverne și miniștri de externe și care, deși reînnoită în cîteva rînduri, a fost în fapt de la început condamnată unei neconcretizări în realitățile politico-militare. Această „adeziune“, lipsită de orice bază de mase și de un consimțămînt național, a grevat de-a lungul deceniilor relațiile regelui cu națiunea și avea să contribuie, pînă la urmă, la cezura care a caracterizat sfîrșitul unei rodnice domnii, bătrînul rege rămînînd un izolat față de țara pe care totuși o slujise cu corectitudine !

România a cunoscut pe plan economic o neconținută dezvoltare în timpul domniei lui Carol I. O jumătate de deceniu după proclamarea regatului, legea pentru încurajarea marelui industrii — nouă realizare a lui Ion C. Brătianu — a marcat un moment însemnat în procesul de creștere industrială modernă, deși, neîndoielnic, țara se găsea încă, în această privință, la începuturile unei evoluții ; exploatarea subsolului, mai ales a petrolului, a căpătat noi dimensiuni, europene și chiar mondiale, îndeosebi la sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea ; activitățile financiare și comerciale au contribuit și ele la alinierea treptată a României la un nivel continental. Deficitar, cu toată producția excedentară față de necesitățile țării, a rămas sectorul agrar. Completările aduse legislației agrare după cucerirea independenței s-au dovedit neîndestulătoare și dotarea tehnică modernă a agriculturii, atît în privința gospodăriei moșierești cît mai ales a celei țărănești, a rămas deficitară, ceea ce a explicat marile ridicări din 1888 și 1907. Deși conștient de gravitatea problemei țărănești, regele n-a putut și n-a știut să impună partidelor de guvernămînt o substanțială reînnoire în acest domeniu și o aliniere „europeană“ a sectorului agrar. A fost neîndoielnic o deficiență — și încă una gravă — a acestei domnii. Cu toate acestea, o apreciere de ansamblu a aproape unei jumătăți de veac rămîne în privința dezvoltării economice pozitivă. Deosebit de importantă a fost — cu toată gravitatea chestiunii Strousberg ¹⁸ — construcția cîtorva mii de Km de căi ferate și conectarea rețelei românești celei a statelor vecine și de asemenea, tot în domeniul lucrărilor publice, construirea podului de la Cernavodă, modernizarea navigației românești pe Dunăre — vase

¹⁶ Dimitrie Ghica, președinte al Senatului, a și declarat la solemnitatea încoronării : „Astăzi, România se coronează pe sine punînd coroana regală pe fruntea Majestăților Voastre..." (Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altă dată, 1871—1884, București, 1927, vol. I, p. 261*).

¹⁷ Vezi Gheorghe Nicolae Căzan și Șerban Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță, București, 1979*.

¹⁸ Vezi detalii în Lothar Maier, *Rumänien auf dem Weg zur Unabhängigkeitserklärung, 1866—1877, München, 1989, p. 170—262*.

și instalații portuare — și amenajarea portului Constanța la Mare. Deosebirea pe acest plan economic dintre România anului 1866 și cea din 1914 este evidentă și, în orice caz, statul român se afirma, la sfârșitul domniei regelui Carol I, ca cel mai de seamă dintre statele sud-est europene, exceptând marile imperii ale zonei; care aveau să dispară la sfârșitul și după primul război mondial și a fost și meritul monarhului de a fi contribuit la cultivarea și menținerea unei stări de lucruri favorizante în această privință.

Treptat, începînd din perioada Regulamentului organic, o viață politică modernă se putuse dezvolta în Principatele române. Presa liberă de comentariu politic se manifestase în timpul revoluției din 1848 și apoi din nou odată cu perioada Unirii. În timpul domniei lui Carol I, libertatea presei a fost neconținut menținută, fiind de altfel o obligație asumată prin stipulațiile Constituției¹⁹. Viața politică — deși mărginită prin sistemul electoral cenzitar, în parte ameliorat în 1884²⁰, doar la nivelul unei părți a societății — a cîștigat în vremea lui Carol I un cadru de afirmare din ce în ce mai întins și mai complex. Sistemul celor două mari partide — și al disidențelor — s-a afirmat și a fost cultivat de rege, care și-a îndeplinit cu certă înțelepciune și pricepere rolul de arbitru politic al țării. Uneori, disidențele au avut o însemnătate deosebită, au existat și alte partide, inclusiv cel socialist, format inițial ca „Partid social-democrat al muncitorilor din România”, dar evident sistemul balanței guvernamentale al cărui minutor îndemănatoc a fost regele și care privea doar pe liberali și pe conservatori a caracterizat întreaga viață politică și procesul de succesiune a formațiilor ministeriale. Monarhul a știut să domine viața politică, să stea deasupra luptelor de partid, să se impună unor bărbați de stat și oameni politici, care, neîndoielnic, au reprezentat în sine, în bună parte, valori deosebite. A fost acesta un merit neîndoielnic al său acela de a menține echilibrul politic al țării, de a interveni uneori necruțător, pentru a înlătura un conducător al guvernului sau altul, asigurînd astfel mersul înainte al societății în ansamblul ei. Oricum, partide, guverne responsabile, presă liberă, viață parlamentară au constituit o caracteristică a lungii domnii a regelui Carol I și de asemenea, faptul că acest regim constituțional a fost cultivat și menținut timp de peste patru decenii, că regele a rămas credincios jurămintului din 1866, nu poate fi decît evidențiat și reliefat prin aceasta rolul pe care principele și l-a asumat de la început, cu simț de responsabilitate și pe care l-a realizat cu loialitate, dăruire și un profund sentiment al unei datorii ce trebuia neapărat îndeplinită.

Aliniată politic Europei, România din vremea domnitorului și apoi a regelui Carol a cunoscut totodată transformări și mutații esențiale în domeniul culturii și chiar și al științei. Creată în primăvara anului 1866,

¹⁹ Articolul 24 stipula, între altele: „...Nici cenzura, nici o altă măsură preventivă pentru aparițiunea, vinderea sau distribuțiunea oricărei publicațiuni nu se va putea reînființa. Pentru publicațiuni de jurnale nu este nevoie de autorizățiunea prealabilă a autorității...”.

²⁰ Dionisie Ionescu, Gheorghe Țuțui, Gheorghe Matei, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, București, 1957, p. 173—174.

Societatea literară română a devenit la prima ei sesiune din 1867 Societatea academică română, pentru ca, în 1879, după cucerirea Independenței, să ia titulatura de Academie Română, justificată și printr-o laborioasă activitate în domeniul limbii, al istoriei dar și — cel puțin incipientă — în cel al științelor exacte, Academia îndeplinind totodată importanta funcție de catalizator cultural al națiunii în ansamblul ei ²¹. Oameni de cultură și oameni de știință români s-au integrat în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, în vremea domniei lui Carol I, în mișcarea intelectuală europeană și mondială. Un Bogdan Petriceicu Hașdeu, un Alexandru D. Xenopol și mai ales un N. Iorga au afirmat prestigios științele umane românești. Poetul Mihai Eminescu, scriitorul și dramaturgul Ion Luca Caragiale, povestitorul Ion Creangă — pentru a nu aminti decât pe cei mai remarcabili oameni de litere ai perioadei evocate —, ori pictorii Nicolae Grigorescu, Ion Andreescu ori Ștefan Luchian au avut, neîndoielnic, și ei dimensiuni internaționale. Un Victor Babeș, un Grigore Antipa, un Emil Racoviță — pentru a nu enumera din nou decât cîțiva dintre oamenii de știință — s-au făcut, de asemenea, remarcați și dincolo de hotarele românești. Alături de Academie, Junimea ieșeană și apoi bucureșteană au îndeplinit importante funcții modernizatoare și totodată ea a ridicat la un înalt nivel exercitarea spiritului critic.

Învățămîntul a dobîndit, în vremea domniei lui Carol I, pe toate treptele sale, noi valențe. Deși analfabetismul n-a fost eradicat, rețeaua învățămîntului elementar s-a consolidat și în același timp învățătorii au jucat un rol mai însemnat în societate, mai ales în lumea satelor, implicarea lor social-politică fiind evidentă, iar pregătirea lor profesională mai ridicată. Învățămîntul mediu s-a ridicat la măsura celui din țările înaintate ale vremii și cele două Universități — create în timpul lui Alexandru Ioan Cuza — s-au afirmat puternic, începînd mai ales de la sfîrșitul secolului al XIX-lea numărul absolvenților învățămîntului superior din țară fiind treptat cu mult superior celui al celor pregătiți dincolo de hotare. În 1905, din cei 120 de magistrați din România numai 50 erau formați în străinătate, iar dintre avocați numai 400 față de un total de 2200 își absolviseră studiile în afara țării ²².

Deosebit de importante au fost mutațiile care au fost înregistrate înăuntrul societății românești în vremea lui Carol I. Membrii claselor posedante s-au integrat unui mod de viață similar celui din Europa centrală și apuseană. Nivelul de viață urbană a atins în bună măsură, în orașele mari, parametrii orașelor Occidentului, Bucureștii devenind — după aprecierea străinilor — un „mic Paris“, ceea ce n-a împiedicat însă existența unei orășenimi mărunte, sărace și uneori chiar mizere. Satele, mai ales la șes, n-au înregistrat progresele constatate în mediul urban. Țărănimia a rămas confruntată cu lipsa de pămînt îndestulător — în condițiile unei tehnici agrare rămasă în urmă — cu grelele învoieli

²¹ Vezi Dan Berindei, *Cultura națională modernă română*, București, 1986, p. 224 și urm.

²² N. Fotino, *Die Entstehung der rumänischen Rechtsschule*, în volumul miscelaneu *Wegenetz europäischen Geistes*, Viena, 1983; vol. I, p. 47.

agricole, cu o situație de înapoiere evidentă față de orășeni. Dar, în ansamblu, România s-a înscris, totuși, prin nivelul ei de dezvoltare, printre celelalte state ale continentului și chiar în fruntea statelor Europei balcanice.

Vechea Românie dobândise în vremea domniei lui Carol I independența, dar marea problemă cu care națiunea rămânea confruntată a fost cea a desăvârșirii unificării ei statale. Cea mai mare parte a românilor care continuau să se afle sub dominație străină — erau cei din monarhia dualistă austro-ungară, cea cu care însă România se aliase în 1883 ! Este adevărat că regele Carol I înțelesese atunci să fie în primul rând aliatul Germaniei, dar Tripla Alianță cuprindea nu numai imperiul format în 1871, ci și pe cel al Habsburgilor. De la început, din această cauză, fusese vorba de o alianță nefirească. Ea avea să sfârșească prin a reprezenta o gravă contradicție între rege și națiune. Când a izbucnit primul război mondial, consiliul de coroană de la Sinaia a demonstrat bătrînului monarh că românii nu acceptau să-l urmeze și nici calea pe care el o dorea. Regele a avut meritul de a accepta situația ce se crease, de a se pleca în fața năzuințelor poporului și de a nu încerca a i se împotrivi. Dar, totodată, este neîndoielnic că prin aceasta sfîrșitul său a fost grăbit. Deși, potrivit mărturiei lui N. Iorga, bătrînul monarh nu era potrivnic îndeplinirii idealului național și atunci cînd se pronunțase pentru intrarea în luptă de partea Triplei Alianțe el o făcuse dintr-o „datorie de onoare“, el ținea totuși să se acționeze „înțelept“, realizîndu-se „toate lucrurile la ceasul lor“²³.

Cînd regele a închis ochii, a făcut-o, deși supus amărăciunii dezacordului cu țara, cu conștiința înfăptuirii deplinei datorii. „A trăit peste șaptezeci de ani — scria N. Iorga — fără altă tovărășie, fără altă comunicare de spirit decît a Datoriei. Zeul său pe pămînt — și ce zeu nobil, ce zeu teribil ! — a fost aceasta. În afară de dînsa n-a cunoscut nimic“²⁴. Bilanțul domniei sale era evident pozitiv : o țară independentă, mai bogată, mai evoluată, mai puternică, aflată în pragul desăvîrșirii unificării ei statale ! Nu el fusese singurul înfăptuitor. Ceea ce se realizase, o făcuse o tinără națiune modernă, beneficiind de îndrumările unei pleiade de bărbați politici remarcabili, dar el fusese catalizatorul eforturilor, arbitru valorilor și silințelor tuturor.

Carol I a bine meritat de la patria sa de adopțiune. „Simplu“ — scria la două decenii după dispariția sa tot Iorga — sever rege, timid față de oameni, mîndru față de misiunea lui regală, ținut de tot ce e fațadă și zgomot și apărînd numai ca zeul monarhiei la ceasurile mari cînd un gest al lui hotăra împrejurările, singuratic și păzit de orice prietenie, închis în cămăruța de fier a conștiinței sale, personificare a tradiției, de suveranitatea intangibilă și inabordabilă, jucînd din două partide ca să nu se turbure țara și, în fond, cel mai sensibil dintre oameni, dar ascunzînd oricui o umanitate adesea rănită care a isprăvit mult pe patul tuturor muceniciilor“²⁵.

²³ N. Iorga, *Oameni care au fost*, București, 1935, vol. II, p. 134.

²⁴ *Ibidem*, vol. IV, p. 39.

²⁵ *Ibidem*, vol. III, p. 380.

Anii 1866—1914 au reprezentat o perioadă de creștere și avînt, cînd România s-a impus întregii Europe ca o realitate indestructibilă, ca o entitate a continentului. Neîndoielnic, drumul mai departe avea să fie încă plin de încercări, dar statul modern român era în 1914, la capătul domniei regelui Carol I, deplin consolidat. România desăvîrșită în 1918 în fireștile ei hotare naționale a fost rezultatul nemijlocit al dăruirii și jertfelor națiunii, în acei ani de încercări, dar și al sîrguințelor unei lungi domnii, în care fuseseră cu grijă așezate temeiurile viitorului cadru statal românesc.

NICOLAE DROC BARCIAN, PEDAGOG MILITANT, LUPTĂTOR PENTRU UNITATE NAȚIONALĂ

ȘTEFAN PAUN

Personalitate marcantă a învățămîntului românesc de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, Nicolae Droc Barcian ocupă un loc important în cadrul istoriei și culturii românești prin activitatea sa didactică, prin rolul pe care l-a avut în cadrul mișcării de emancipare națională. S-a născut la 14 octombrie 1846 în satul Rășinari din apropierea Sibiului, dintr-o familie românească cunoscută în Transilvania prin înaintașii săi, majoritatea dascăli în școlile românești și luptători neînfricați împotriva asupririi sociale și naționale. Tatăl său — Petre Droc — făcea parte dintr-o vestită familie de intelectuali transilvăneni. Dintre înaintașii familiei Droc amintim : Ioan Droc, dascăl la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cel care copiază, *Alexandria lui Machidon împărat* în 1799 ; Bucur Droc, de asemenea dascăl, între 1793—1837 ; Ioan Droc, preot la Rășinari de la 1830 la 1880, fiul său Ioan Droc, protopop al Tractului de la Miercurea între 1870—1900 ; Maximilian Droc, director al departamentului lucrărilor publice din România.

Mama profesorului Nicolae Droc Barcian — Opreana Droc — născută Popovici Barcianu aparținea unei familii din Țara Birsei. Cele mai vechi atestări ale existenței neamului Popovici Barcianu apar tot din secolul al XVIII-lea, cînd Coman Popovici — supranumit Bârsan — este menționat dascăl între 1720—1774. Dintre toți urmașii acestei familii se remarcă Sava Popovici Barcianu, profesor la seminarul teologic din Sibiu, membru în Comitetul permanent al Marii Adunări Naționale de la Blaj din mai 1848¹.

Din fragedă copilărie, Nicolae Droc Barcian, cunoaște suferințele românilor transilvăneni, determinate de dominația străină. După ce urmează școala primară în satul natal, este întreținut de rudele sale din București — Maximilian Droc și Bucur Mitrea — unde urmează Liceul Sf. Sava. Situația materială precară îl obligă în perioada studiilor, pe timpul vacanțelor, să se angajeze secretar, apoi pedagog la internatul liceului mai sus menționat². Anii de studiu petrecuți aici au constituit temelia pregătirii sale pentru viață. Timp de doi ani frecventează cursurile Facultății de drept din București, dar în 1870 renunță în favoarea unui post de profesor la Giurgiu³. Este perioada cea mai dificilă din

¹ Ioan Droc, *Nicolae Droc Barcian, Viața și opera*, Rășinari-Giurgiu, mss. aflat în Biblioteca Lic. Ion Maiorescu, Giurgiu, p. 4—5.

² Arh. Lic. „Ion Maiorescu”, Fond. Nicolae Droc Barcian, dosar nr. 1.

³ *Monografia Lic. nr. 1 Giurgiu* (sub redacția prof. N. Miculescu), Giurgiu 1969, p. 12.

viața sa. Exigent cu sine însuși, a căutat să-și perfecționeze neconținut pregătirea profesională, fiind un excelent autodidact. În acest scop participă, când timpul îi permite, la întrunirile societății „Junimea” din București, unde cunoaște pe Titu Maiorescu, Ion Slavici și alți reprezentanți de seamă ai culturii românești ⁴.

Activitatea desfășurată timp de 45 de ani la Giurgiu, 1870—1915, a fost caracterizată de un contemporan, scriitorul Nicolae Bălăneșu, în cuvinte simple dar cu semnificații deosebite: „Cu fața rumenă ca cei născuți între brazii ardeleni, cu ochii ageri ca șoimii Carpaților, cu gestul hotărât al neobositului luptător, apare ca o podoabă a orașului nostru, împărtășind și confundând viața sa cu progresul cultural, cetățenesc, național” ⁵.

Privită în ansamblu, personalitatea profesorului Nicolae Droc Barcian s-a manifestat pe trei planuri, aflate într-o permanentă interdependență. În primul rînd s-a remarcat ca un strălucit pedagog și organizator de școală. Și-a întemeiat învățătura pe principiile patriotismului, dragostei de muncă și educării tinerei generații în spiritul idealurilor de independență și deplină unitate națională. Permanent cu gîndul la satul natal, la suferințele fraților transilvăneni, s-a încadrat și a activat din tinerețe în mișcarea de emancipare națională. Nicolae Droc Barcian a fost în același timp un pedagog cu contribuții valoroase la elaborarea de manuale școlare, într-o perioadă cînd școlile de la noi simțeau lipsa acestora. Așa cum arătam, a început activitatea didactică în 1870 la Giurgiu, într-un moment puțin favorabil, din pricina lipsei fondurilor necesare acordate de stat, pentru gimnaziul înființat în 1869, dar mai cu seamă din cauza uneltirilor directorilor școlilor particulare care își vedeau veniturile amenințate prin crearea gimnaziului subvenționat de stat. Această stare de spirit nu l-a dezarmat pe profesorul ardelean, ci i-a întărit caracterul de om integru și patriot, ceea ce îl determină să comunice primăriei orașului, împreună cu directorul Arhimandrescu, hotărîrea lor de a preda lecții gratis, pe timp de un an de zile ⁶, pentru clasa a II-a care se va înființa la începutul anului viitor. Mai mult, insistențele sale pe lîngă Ministerul instrucțiunii publice sau pe lîngă diverși oameni politici ai vremii duc la obținerea aprobării de a construi un nou local pentru gimnaziu, local realizat în 1896, cel vechi devenise neîncăpător ⁷. Realizează înzestrarea gimnaziului giurgiuvean — al cărui director devine din 1873 — cu material didactic la nivelul unora din școlile bucureștene, rezultatul fiind pentru acea vreme extraordinar ⁸. Meritele profesorului Barcian sînt incontestabile, deosebite, pentru acea vreme în acțiunea de organizare a învățămîntului local. Organizează o școală pentru adulții analfabeți și o bibliotecă ce va deveni bibliotecă

⁴ Augustin Z. N. Pop, *Mărturii... Eminescu* — Veronica Micle, Ed. Tineretului, București, 1964, p. 159.

⁵ „Anuarul Liceului Ion Maiorescu (1919—1920)”, București, 1922, p. 11.

⁶ *Monografia Lic. Ion Maiorescu*, p. 12.

⁷ *Ibidem*, p. 8.

⁸ *Ibidem*, p. 27 și urm.

publică la începutul secolului al XX-lea⁹. De asemenea, sub directa sa îndrumare, este înființată o școală comercială de gradul I și o școală de meserii¹⁰.

Dobândirea independenței naționale și unirea tuturor românilor într-un singur stat au constituit deziderate pentru care a luptat, ca întreaga națiune română, și Nicolae Droc Barcian. El declara: „Sentimentul național este cel mai trebuitor, mai ales pentru noi, un popor înconjurat de alte neamuri mari și hărpănitore. De aceea orice român trebuie să-l aibă în cel mai înalt grad și profesorii să sădească acest sentiment în inima tuturor școlarilor”¹¹, aluzie la politica de dominație a imperiilor vecine, otoman, habsburgic, țarist. Călăuzit de acest sentiment, împreună cu alți intelectuali transilvăneni trecuți munții din cauza prigoanei austro-ungare și stabiliți la București sau în alte părți ale României, înființează în 1869 societatea „Românismul” cu caracter iredentist* alături de marele savant Hașdeu și A. C. Golescu — Albul¹². „Glasul ridicării noastre naționale a vibrat entuziast în vocea caldă a profesorului ardelean — remarca Nicolae Bălănescu, un elev al său — încă de la primele lecțiuni, a răsunat apoi la toate festivitățile și a pătruns adânc în cugetul și simțirea atitor elevi, care, în ceasul suprem al chemării naționale, au arătat pregătirea lor sufletească pentru implinirea idealului național”¹³.

A participat la războiul de independență în cadrul regimentului 3 Călărași fiind decorat cu „Steaua României”, medaliile „Trecerea Dunării” și „Apărătorii Independenței”¹⁴.

În 1880 pleacă la Turda la adunarea românilor din teritoriile aflate sub dominația austro-ungară, adunare care a pregătit Conferința de la Sibiu din mai 1881, unde românii din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș s-au unit într-un singur partid sub numele de Partidul Național Român din Transilvania¹⁵. O prezență activă a avut-o în cadrul societății „Carpați”, înființată în 1882 „pentru cultivarea sentimentului național între români” cu deviza „noi prin noi”, prin care reiau tezele luptei sociale și naționale propagate de Școala Ardeleană și pașoptiști¹⁶.

Sînt revelatoare, de asemenea, conferințele ținute la Ateneul român din localitate¹⁷, inspirate din trecutul istoric „pentru evocarea faptelor

⁹ Arh. Lic. Ion Maiorescu, Fond. Nicolae Droc Barcian, dosar nr. 1, nepaginat.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Anuarul Lic. Ion Maiorescu, 1911—1912, *op. cit.*, p. 47.

* Expresie a mișcării de eliberare națională, iredentismul, în rîndul românilor, revendica unirea teritoriilor românești aflate sub dominația străină, cu România.

¹² Augustin Z. N. Pop, *Pe urmele lui Mihai Eminescu*, Ed. Sport-Turism, București 1978, p. 104.

¹³ Anuarul Lic. Ion Maiorescu, *op. cit.*, p. 11.

¹⁴ Petru I. Dan, *Participanți la lupta pentru libertate și unitate națională, Nicolae Droc Barcian*, în „Telegraful Român” 1—15 dec. 1973.

¹⁵ Apud Ioan Droc, *op. cit.*, p. 12.

¹⁶ Augustin Z. N. Pop, *op. cit.*, p. 224—225.

¹⁷ Ateneul român din Giurgiu este înființat din inițiativa sa în 1886 (Vezi în acest sens I. Zamfirescu, Virgil Cândea, V. Moga, *Ateneul român*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 222).

mari din istoria neamului care aminteau de năzuințele de unire ale tuturor românilor“. Argumentele profesorului Nicolae Droc Barcian în favoarea unității naționale erau de ordin logic și istoric : „românii prin viața lor daco-romană și superioritatea numerică sînt cei mai vechi locuitori ai Transilvaniei“. În concepția sa istoria constituia „baza fundamentală, coloana vertebrală a oricărei educațiuni“¹⁸. În 1890 înființează secția locală din Giurgiu a Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor care prin acțiunile sale a sprijinit moral și material mișcarea de emancipare națională a românilor din Transilvania¹⁹.

Împreună cu alți intelectuali giurgiuveni, la 24 ianuarie 1909, cu ocazia aniversării a 50 de ani de la unirea principatelor, scoate revista „România viitoare“ care, prin titlul său, propaga idealul sfînt al tuturor românilor : România mare, făurirea statului național unitar român²⁰.

Pe linia propagării culturii naționale, a ideilor de independență și unitate deplină se înscrie și bogata sa activitate publicistică, la unele ziare ale vremii, locale sau centrale. A înființat și condus primele periodice giurgiuvene „Gazeta comunei“ (1871) și „Călugăreni“ (1879)²¹, ziare care nu s-au păstrat din cauza vicisitudinilor vremii.

După aproape cinci decenii de activitate la Giurgiu, cu toată vîrsta sa înaintată, pornește în toamna anului 1918 pentru a revedea pămîntul scump al Transilvaniei și locurile natale de la Rășinari, apoi către Alba Iulia unde se contopește cu cei peste o sută de mii de români ardeleni participanți la Marea Adunare Națională, pentru întregirea neamului, din 1 decembrie 1918. „Iată idealul național înfăptuit, de acum sîntem liberi și întruniți toți frații într-un singur stat“. Sînt cuvintele rostite de Nicolae Droc Barcian pe cîmpul lui Horea unde, „cu nesfîrșite urale și lacrimi de bucurie a primit hotărîrea (Marii Adunări Naționale n.n.) privind unirea Transilvaniei cu patria mamă“²².

Preocupat de problemele majore ale învățămîntului, în paginile „Revistei cercului didactic din județul Vlașca“ publică articole prin care își exprimă îngrijorarea și nemulțumirea pentru situația materială grea a școlilor din județ, a ignoranței autorităților locale și centrale față de acestea. Profesorul Barcian cunoștea adevărata stare socială a poporului. Accentele sale de revoltă împotriva nedreptăților sociale, a exploatării, s-au manifestat în timpul grevei bivolarilor giurgiuveni din 1873, cînd publică cronici rimate favorabile grevei în gazeta bucureșteană „Ghimpele“²³.

Îmbinîndu-și activitatea de profesor cu preocupările legate de organizarea și îndrumarea învățămîntului, Nicolae Droc Barcian și-a concentrat atenția și spre elaborarea manualelor școlare. Opera sa didactică

¹⁸ Nicolae Droc Barcian, *Curs de literatură generală*, partea I, București, 1877, p. 74.

¹⁹ Ștefan Păun, *Contribuția locuitorilor fostului județ Vlașca la fîurirea Statului Național Unitar Român*, în „S.A.I.“ LV—LVI, 1988, p. 211.

²⁰ „România viitoare“, Giurgiu, 24 ianuarie 1909.

²¹ Nerva Hodoș, Al. Sadi-Ionescu, *Publicațiile periodice românești*, București, 1913, p. 139, 114.

²² Petru I. Dan, *op. cit.*, p. 9.

²³ Gazeta „Ghimpele“ nr. 1, 8, 15—16 septembrie 1873.

este clădită pe idealul național de dreptate socială, unitate națională, independență deplină și dragoste de muncă. Cu toate limitele specifice epocii în care a trăit, este oglinda vie a personalității sale și poartă pecetea colectivității din care își trage seva. Un rol important în cadrul acesteia acordă „cunoștințelor practice” ce trebuie dobândite în școală, mijloc-eficient de formare a elevilor pentru viață. Prima lucrare în care sintetizează concepțiile sale pedagogice este *Cursul de literatură generală*, publicat în 1877 „pentru a veni în ajutorul noii programe și mai cu seamă a junimii studioase”. În capitolul despre istorie, din preambulul cărții, arată necesitatea de a preda istoria într-un stil totdeauna clar și pur, dar potrivit circumstanțelor, variat după evenimente, mijloc eficace de a „sădi bunele rezultate ale păcii și fericirii popoarelor”. Prezentarea evenimentelor istorice — arăta Nicolae Droc Barcian — „trebuie să poarte un caracter de rațiune și echitate”, scopul final constituindu-l „necesitatea de a distinge adevărul”²⁴. După 1877 publică manuale de geografie în mai multe ediții²⁵.

Conștient de importanța agriculturii în această zonă a țării, elaborează în 1883 *Catehismul agricultorului*²⁶, în care prezintă sfaturi practice pentru viitorii agricultori, reluând astfel tema educației prin muncă. „Toate aceste noțiuni — scria el — nu trebuie învățate pe carte, ci aplicate pe teren și aceasta să nu se pară cu neputință nimănui”²⁷. Cărturarul considera că progresul agriculturii românești depinde de rolul școlilor practice de agricultură înființate la sate, pentru care a publicat acest ghid, cuprinzând indicații privind folosirea îngrășămintelor, asolamentelor sau introducerea de noi culturi agricole ca sfecla de zahăr, rapița etc. Pentru „uzul școlilor primare de fete”, publică *Mic curs de economie domestică*, ghid practic pentru viitoarele gospodine²⁸. Preocupările sale s-au îndreptat și spre cercetarea folclorului, îndeosebi în timpul activității de la societatea „Orientul”²⁹.

Nicolae Droc Barcian a căutat necontenit soluții reformatoare care să contribuie la dezvoltarea și propășirea națiunii române, care, timp de secole, a avut de luptat împotriva asupritorilor externi. De aceea, lucrările menționate mai sus, precum și altele nementionate aici, sînt tot atâtea succese în ridicarea nivelului de cultură al poporului, temelie a deșteptării naționale, a prosperității statului românesc. La 30 de ani de activitate, în 1900, foștii săi elevi i-au omagiat și răsplătit efortul profesorului lor printr-o medalie comemorativă³⁰.

²⁴ Nicolae Droc Barcian, *op. cit.*, p. 74 și urm.

²⁵ Profesor de geografie, din 1871, acordă o mare atenție elaborării unor manuale pentru această disciplină școlară, manuale publicate între 1878—1887 și cuprinzînd Africa, Oceania, America, Europa (vezi pentru amănunte, *Bibliografie românească modernă*, 1831—1918, vol. II, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 177.).

²⁶ Nicolae Droc Barcian, *Catehismul agricultorului*, Giurgiu, 1884, p. X.

²⁷ *Ibidem*, p. XII.

²⁸ *Idem*. *Mic curs de economie domestică* (casnică), Giurgiu 1897, passim.

²⁹ Augustin Z. N. Pop, *op. cit.*, p. 107.

³⁰ Vezi în acest sens Gheorghe Buzdugan, Gheorghe Niculiță, *Medalii și plăchete românești*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1971, p. 249.

COMUNA FUNDU MOLDOVEI. FILE DE ISTORIE.

MIRELA PAVEL

În urmă cu peste 50 de ani (în 1936) într-un ghid turistic balnear al fostului județ Cîmpulung Moldovenesc se scriau următoarele în legătură cu organizarea unor excursii în satele pitorești din acest județ: „Urmînd de la Cîmpulung cursul superior al Moldovei spre izvoare, la vreo 16 km depărtare, se întinde pe o lungime apreciabilă, pe malurile rîului, marele și frumosul sat *Fundu Moldovei*. Acest sat — se scria în continuare — se bucură de un remarcabil pitoresc și de o climă dulce și plăcută ce-l face propriu și ca stațiune climatică. Bogate zăcăminte de pirită, exploatare altădată, dar lăsate în paragină acum (adică în 1936) au adus un însemnat număr de coloniști germani care încep a-și părăsi, încetul cu încetul, caracterul lor etnic, pierzîndu-se în marea masă a populației românești. *Fundu Moldovei* este un sat tipic pentru regiunea muntoasă a vechei Moldove și a format ca atare obiectul migăloaselor studii etnografice ale echipei Fundațiilor Regale condusă de dl. prof. Gusti. Materialul documentar a fost concentrat într-o vastă monografie a satului bucovinean”¹.

Cum era firesc, de atunci și pînă astăzi, comuna Fundu Moldovei cîndva sat, a.cunoscut o continuă dezvoltare și înflorire care a contribuit la sporul demografic. Cea mai veche evidență a populației așezării datează din 1774 cînd a fost efectuat un recensămînt în Moldova de către autoritățile militare rusești de ocupație în timpul războiului ruso-turc încheiat cu pacea de la Kuciuc Kainargi. Potrivit acestui document existau atunci în acest sat 88 de case avînd o populație de aproximativ 440 locuitori. Faptul că recensămîntul este nominal ne permite să menționăm și citeva nume ale acestor locuitori, ca de ex. Lupul Tonigar, Vasile Mindrilă, Nicolai Bogatu, Andronic Doroftei, Gavriil Holuță, Petria Gheorghiescu, Nichita Andronicescu, Simion Țîmpău, Constantin Șuiul etc. Printre ei sînt apoi unii veniți din Transilvania numiți în document cu numele de *ungurean* de ex. Toader Ungurean, (mai sînt încă 7 în această categorie), alții de la Dorna, de ex. Simion Dornéan, de la Sadova, de ex. Nistor Mîndrilă, de la Vatra Moldoviței, de ex. Petria Crainic, de la Pojorîta, de ex. Ion Mișină. Merită apoi menționați Ion Lehaci vornicel (un slujbaş administrativ), popa Gheorghită Hasnaș, Ion șalvar pantîr de la Vatra Moldoviței (deci un slujbaş militar)². Un

¹ *Județul Cîmpulung turistic, balnear, climatic*, Cîmpulung Moldova, 1936, p. 14—15.

² *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea 1, *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772—1773 și 1774*, alcătuit de P. G. Dmitriev, sub redacția lui P. B. Sovetov, Chișinău, 1975, p. 251—252.

secol și ceva mai târziu populația din Fundu Moldovei a sporit de peste șapte ori ajungând să fie de 3240 locuitori³, ca în 1930 să ajungă la 4375 locuitori⁴ și în zilele noastre (1990) la peste 5 000 locuitori.

După cum se observă sporul populației de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, timp de un secol, pînă la 1900, s-a datorat inițierii și dezvoltării exploatării bogățiilor subsolului de către administrația austriacă și austro-ungară care a ocupat Bucovina aproape un secol și jumătate (1775—1918). După primul război mondial, aceste exploatări au fost reluate cu unele rezultate meritorii⁵. Începînd însă din 1952 s-au reluat exploatările de rezerve de minereuri neferoase (pirite cuprifere, mangan, sulfuri polimetalice); în perimetrul Leșul Ursului, s-a construit chiar o uzină de măcinare, flotare și concentrare a minereurilor necesare Combinatului chimico-metalurgic din Baia Mare. Dar nu numai atât. Continuînd unele ocupații tradiționale populația locală este profund angajată în exploatarea forestieră⁶, în creșterea vitelor, în agricultură, în cultura cartofului și a pomilor fructiferi etc.

În cele ce urmează vom căuta să dăm la iveală unele mărturii din trecut din care rezultă că Fundu Moldovei este pămînt străvechi românesc, că pe aceste locuri străbune localnicii au muncit din răspu-teri în diferite sectoare de activitate pentru propășirea familiilor lor din cele mai vechi timpuri, în evul mediu și la începutul epocii moderne și au luptat să ducă o viață liberă, demnă în cadrul comunității, ca principal obiectiv al menirii lor pe aceste meleaguri. Mai întîi e de făcut precizarea cu privire la vechimea așezării și mai ales a ocupațiilor locuitorilor. Cercetările arheologice, relativ recente, efectuate în această zonă și în regiunea limitrofă imediată, atestă urme de locuire încă din evul mediu timpuriu în secolele XI—XIV, de ex. la Pojorita sec. XI—XIV, la Sadova și Cîmpulung în sec. XIII—XIV⁷. În privința ocupațiilor locuitorilor în acele timpuri îndepărtate ele au fost urmarea firească a cadrului natural și mai ales a resurselor locale existente. Zona muntoasă prin excelență cu înălțimi de peste 1400 m altitudine, acoperite pe întinse suprafețe cu păduri de conifere, formează de o parte și de alta a apei Moldovei, sus pe creste obcinele Feredeului și Mestecănișului iar în vale un șir de așezări rurale pe kilometri întregi de la Pojorita, confluența Moldovei cu Putna pînă la Botuș, loc binecunoscut al serbărilor folclorice de primăvară. Lipsiți de terenuri pentru cultura cerealelor, care de

³ C. Diaconovici, *Enciclopedia României*, Sibiu, 1900, p. 483 sub voce informația procurată de Dr. I. G. Sbiera.

⁴ *Indicatorul statistic al satelor și unităților administrative din România*. București, 1932, p. 98; se mai arată că satul avea atunci 1202 clădiri, 1033 gospodării și 81 întreprinderi industriale și comerciale.

⁵ Vezi G. Irimescu, *Din istoria mineritului în Bucovina, 1918—1944*, în „Suceava. Anuarul muzeului județean”, IX, 1982, p. 265—284.

⁶ Despre exploatarea forestieră în trecut, vezi I. Dîrdală, M. Rusenescu, *Despre situația materială și lupta muncitorilor forestieri din Bucovina între anii 1929—1931* în „Studii și articole de istorie”, VI, 1964, p. 345—454.

⁷ E. Emandi, *Aspecte demoeconomice privind zona de nord a Moldovei (din sec. IX pînă în prima jumătate a sec. XIV) în lumina cercetărilor istorice, arheologice, paleobotanice și antropogeografice*, în „Suceava. Anuarul muzeului județean”, VIII, 1981, p. 199—226.

altfel n-ar fi dat un randament la o astfel de altitudine, locuitorii și-au făcut din creșterea vitelor mari și mici și din exploatarea lemnului principala lor ocupație. Din aceleași motive, aflați la marginea țării, într-o zonă greu controlată de domnie, locuitorii din Fundu Moldovei, ca și alții din satele incluse în ocolul Cîmpulungului Moldovenesc, au beneficiat încă de atunci de o adevărată autonomie administrativă, fiind lipsiți de exploatarea stăpînilor de pămînt, a boierimii și bisericii, pe de o parte, iar pe de alta avînd obligații *numai* față de domnie, și acestea stabilite în baza unei învoielii cu puterea centrală⁸.

După cum se știe, Fundu Moldovei ca sat a făcut parte în evul mediu din ocolul Cîmpulungului Moldovenesc împreună cu multe alte așezări. După părerea lui Dimitrie Cantemir în acest ocol s-ar fi aflat un număr de aproape 15 sate⁹. Un secol mai tîrziu (1775), documente provenind din arhivele austriece și publicate de istoricul Teodor Bălan, atestă numai 13 sate în ocol și anume: Cîmpulung, Sadova, Pojorîta, Fundu Moldovei, Dorna pe Giumalău, Dorna, Dorna Candreni, Ciocănești, Iacobenii, Păltiniș, Șarul Dornei, Holda și Crucea¹⁰. În fine, o circulară austriacă din 1834, trimisă tuturor comunelor din ocolul Cîmpulungului, menționa numai 11 așezări în acest ocol: Cîmpulung, Sadova, Pojorîta, Fundu Moldovei, Briaza, Valea Putnii, Ciocănești, Iacobenii, Dorna, Vatra, Candreni, Poiana Stampii¹¹. În privința vechimii acestor așezări, cele mai vechi documente le atestă de la sfîrșitul secolului al XVI-lea deși existența lor trebuie să fi fost mai veche decît atestarea lor documentară. Despre satul Fundu Moldovei, cea mai veche mențiune documentară pare a fi din secolul al XVII-lea; este vorba de un zapis de vînzare din 25 iulie 1697 a moșiei Poiana Oiții și cu runcuri¹² de păscut, (cu 40 lei, muntele Oița aflîndu-se pe malul stîng al Moldovei în comuna Fundu Moldovei)¹³. Mai tîrziu, într-un document din 6 august 1748, o carte de judecată, prezentînd hotarnica făcută de bătrînii Cîmpulungului înaintea vornicului de Cîmpulung, menționează cîteva topice aparținînd așezării Fundu Moldovei: Poiana Paltinului, malul Moldovei, dealul Colaculului, Botoșelul¹⁴. De remarcat că actul a fost întărit cu semnătura unor „săteni din vatra satului”: Vasile Lehaci, Petre Hurghiș, Vasile Crane, Toader Buhăi, Simion Crăciunescu. În fine, pe o hotarnică a satelor din ocolul Cîmpulungului moldovenesc din 14 iulie 1783 se află semnătura reprezentantului satului Fundu Moldovei, și anume Dumitru Ungurean¹⁵. În privința numelui de ungurean al acestuia se știe că el semnifica faptul că era român venit din Transilvania.

⁸ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 300—303.

⁹ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 301.

¹⁰ Teodor Bălan, *Din istoricul Cîmpulungului Moldovenesc*, București, 1960, p. 14.

¹¹ T. V. Ștefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului Moldovenesc*, București, 1915, p. 405.

¹² Imaș de pădure arsă.

¹³ T. V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 17—18.

¹⁴ *Ibidem*, p. 45—46.

¹⁵ T. V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 145.

După această dată documentele privitoare la satul Fundu Moldovei sînt mai numeroase. Astfel la 7 august 1787 se atestă existența unui vornic în sat cu numele de Ioniță Lehaci¹⁶. Alte documente consemnează vânzări de moșii din hotarul acestui sat. Unul din 4 decembrie 1787 arată că la această dată se vindea o moșie din Fundu Moldovei aflată pe pîrîul Păltiniș unuia anume Vasile Leuștean cu 68 lei și jumătate¹⁷. Un altul din 14 iulie 1792 cuprindea judecarea unui proces pentru dreptul de stăpînire al moșiei Runcul Vacilor din Fundu Moldovei¹⁸; tot așa la 2 iunie 1795 se revendică dreptul de stăpînire al muntelui Dirmoxa¹⁹, din hotarul Fundului Moldovei²⁰; la 5 noiembrie 1800 aflăm că era vornic la Fundu Moldovei Gligore Cocârță²¹. Un an mai tîrziu, la 12 noiembrie 1801, se precizează că parohul satului era un anume Gavriil Ciupercovici care îndeplinea totodată și funcția de protopop de Cîmpulung²².

Din anul 1808 apare pe documente și pecetea satului Fundului Moldovei prin care era întărită semnătura vornicului local pe atunci tot Gligore Cocârță. În 1811 printre martorii semnatori ai unui zapis de vânzare a unei moșii, cu casă și grajd, în preț de 100 lei, figurează și un miner, Petre zipser, adică Petre băieșul²³. Cît privește numele vornicilor din satul Fundu Moldovei (de fapt reprezentantul obștei recunoscut de puterea centrală, ce figurează pe acte), se poate face chiar și o mică listă a lor: Gligore Cocârță (1795, 1800, 1808), Toader Sturza (1811), Vasile Hasnaș (1825), Ioniță Șalvar (1832), Miron Ciupercovici (1838, 1840, 1845)*.

Cît privește ocupațiile locuitorilor din Fundu Moldovei în evul mediu dezvoltat și la începutul epocii moderne, mai precis în secolele XVII—XVIII și la începutul secolului al XIX-lea, ele nu se deosebeau de acelea practicate în evul mediu timpuriu. În primul rînd, ei se ocupau cu creșterea vitelor în cadrul unor așezări stabile în satul lor. Pășunatul vitelor mari și mici se făcea în poienele și fînețele de pe obcinele din zonă, iar la nevoie, mai ales iarna și toamna, în locuri mai îndepărtate. Ei creșteau vite cornute, dar și cai, produceau în gospodăriile lor brînză și unt, vindeau la tîrg produse lactate dar și piei de vite și blănurile unor animale vîinate în pădure, precum și peștele pescuit în apele reci de munte. Cei care voiau să lucreze pămîntul — cel din jurul satului nefiind atît de productiv și deci nerentabil — se deplasau la șes și acolo arendau pămînt de cultură. Se mai ocupau apoi cu tăierea lemnului din pădure folosit pentru gospodărie. Totodată, ca mai toți megieșii din ocol, cei din satul Fundu Moldovei aveau grijă de hotarul

¹⁶ *Ibidem*, p. 171—172.

¹⁷ *Ibidem*, p. 173—174.

¹⁸ *Ibidem*, p. 224—225.

¹⁹ dirmox era un tufiș cit alunul de mare, ceea ce înseamnă că pe acest munte creștea acest arbust.

²⁰ T. V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 251—252.

²¹ *Ibidem*, p. 288—289.

²² T. V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 298.

²³ T. V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 339 și 350.

* Cifra din paranteze reprezintă data documentului în care sînt menționați.

Moldovei dinspre Transilvania și Polonia. Pentru aceasta ei dispuneau de privilegii și scutiri de la domnie. Locuitorii din Fundu Moldovei beneficiau și de privilegiul de a plăti birul, prin vornicul lor, direct la Cămara domnească, prin aceasta fiind scutiți de abuzurile și vexațiunile agenților fiscali. Privilegiile și scutirile lor erau similare cu cele ale altor sate din ocolul Cîmpulungului Moldovenesc, cuprinse într-un hrisov special.

Cel mai vechi document de acest fel păstrat datează din 7 februarie 1736 — deși este sigur că altele de acest fel au mai existat și mai înainte de această dată —²⁴; el a fost reinnoit de altele din anii 1747, 1762, 1763, 1766, 1767, deși nici cele din secolul al XVIII-lea nu s-au păstrat în totalitatea lor²⁵. Documentul din 1736 cuprindea următoarele privilegii : scutirea de vamă pentru vitele duse spre vânzare în Transilvania sau în orice altă parte din Moldova, dar numai în cazul cînd vitele erau ale lor, și nu vite străine cumpărate pentru a fi revîndute ; scutirea de plata mortasipiei²⁶, la vânzarea în tîrg a unor produse ale gospodăriilor lor cum ar fi : brînză, vitele, stofa de sumane ; privilegiul pentru ernatecul oilor „aducîndu-le în țară, la ernatec, după obicei erna să n-aibă nici o supărare“²⁷. În celelalte hrisoave aceste scutiri și privilegii nu numai că au fost confirmate dar au și sporit (de ex. scutirea de a plăti „ortul stărotesc“ pentru vinul cumpărat din sudul Moldovei de la Odobești destinat gospodăriilor lor ; sau plata birușii numit „folărit“ stabilită „după vechiul obicei“ la numai „6 vedre de brînză“ la o stînă „de 500 oi“ și mai mult „să nu fie supărați“) ²⁸.

În privința „iernatecului oilor“ lor pe alte moșii se stabilea intervalul de timp în care beneficiau, de acest privilegiu și anume : între 26 octombrie și 23 aprilie. Tot în hrisovul din 1762 se prevedea că judecarea locuitorilor din satele din ocol, deci și din Fundu Moldovei, să se facă numai de către vornicul satului respectiv²⁹. În alte documente se stabilea scutirea de taxă la vânzarea de cergi, briie, catrințe, lînă, oi, vite, cai³⁰ ; reglementarea plății taxei goștinei³¹, dreptul de a pescui fără a plăti zeciuiala, scutirea de taxa „folăritului“, etc³². Unele din aceste hrisoave mai cuprind prevederi referitoare la stringerea dărilor de către vornicul satului și predarea lor direct la cămara domnească și nu de către slujbașii visteriei, plata taxei de 3 galbeni armașilor și 2 galbeni pe an aprozilor domnești și nu mai mult, veniți la ei cu porunci domnești.

²⁴ Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 104—105.

²⁵ *Ibidem*, p. 293—303.

²⁶ zeciuiala luată la cîntărirea mărfurilor și taxa percepută la vânzarea vitelor.

²⁷ Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 293—294.

²⁸ *Ibidem*, p. 295—296.

²⁹ Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 297—298.

³⁰ *Ibidem*, p. 299—300.

³¹ dijma pentru oi și porci vezi despre ea : Mihai Lazăr, *Gostina de oi în Moldova în secolele XV—XVIII*, în „Suceava. Anuarul muzeului județean“, VIII, 1981, p. 243—255 ; idem, *Gorstina (desetina) pe porci în Moldova în secolele XV—XVIII*, în „Suceava. Anuarul muzeului județean“, X, 1983, p. 455—470.

³² Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 303.

Sătenii din Fundu Moldovei au luptat în toate vremurile pentru menținerea privilegiilor și scutirilor de care se bucurau din partea domniei. În cele ce urmează vom menționa câteva momente mai importante din lupta lor în acest sens. Astfel, în 1761, Grigore Callimachi, domnul Moldovei a dăruit mătușei sale Maria jitnicereasa (adică soție de jitnicer)³³ opt munți din ocolul Cîmpulungului printre care și Botășul de lingă satul Fundu Moldovei³⁴. Drept urmare, noua stăpîină a pretins sătenilor să plătească dajdea pentru pămînt și dijma din produsele gospodăriilor lor. Aceștia au refuzat, dar doi ani mai târziu același domn a hotărît ca în schimbul acestei dajdii locuitorii să plătească o mică dare pentru „dărmatul unor copaci învâliți în mușchiu, ce este de nevoie iarna pentru hrana oilor și caprelor“³⁵. Și pentru că Maria jitnicereasa voia totuși ca sătenii din ocol să-i plătească și dajdea de un leu pe an și dajdea din produse, iar aceștia refuzau, ea a făcut schimb de proprietate în 1775 (după ce regiunea, ca și întreaga Bucovină, a intrat în stăpînirea Imperiului habsburgic). Cu cine a făcut schimb de moșii? Cu două minăstiri: Solca și Voroneț cedîndu-le acestora 7 din cei 8 munți și primind în schimb două moșii în ocolul Botoșanilor, care pînă atunci aparținuseră acestor minăstiri³⁶.

Sub stăpînirea habsburgică sătenii din Fundu Moldovei, ca și cei din celelalte sate ale ocolului Cîmpulungului, au avut de luptat cu noile autorități pentru dreptul de folosință a pădurilor, începînd cu 1788, pentru dreptul de a cumpăra vin fără a plăti crîsmăritul, din 1780, pentru privilegiul de a pescui nestingherit în apele din ocol, de a vîna în pădure, etc. În acest scop ei au alcătuit un memoriu în 1793 pe care l-au înaintat Curții din Viena; drept urmare a fost alcătuită o comisie specială pentru soluționarea litigiului³⁷. Abia după doi ani de zile o parte din scutirile și privilegiile țăranilor din ocol, deci și pentru cei din Fundu Moldovei, au fost recunoscute într-un document numit „provizoriu din 1795“³⁸, împotriva căruia obștea a făcut contestație în 1812 — delegații din Fundu Moldovei fiind vornicii Toader Sturza și Constantin Gliga — apel care a fost respins ca nefondat de autorități.

În timpul stăpînirii austriece, care a durat pînă la sfîrșitul primului război mondial, sătenii din Fundu Moldovei, ca și cei din restul ocolului Cîmpulung, au avut de luptat împotriva abuzurilor autorităților locale care îi puneau abuziv la corvezi și prestații. Așa de pildă, la 28 septembrie 1827 sătenii din Fundu Moldovei au înaintat o jalbă la Curtea din Viena împotriva forestierului Weissbach care-i asuprea, obligîndu-i să taie în afară de cei 70 stînji de lemne pentru stăpînire pe an și 300 de bușteni la „hierăstrău“; același proprietar le lua vitele, îi oprea să taie lemn din pădure pentru gospodăriile lor, să vîneze și

³³ jitnicer — dregător care se îngrijea de stringerea și păstrarea alimentelor la curtea domnească, la cămara domnească.

³⁴ T. V. Stefanelli, *op. cit.*, p. 63—64.

³⁵ T. V. Stefanelli, *op. cit.*, p. 139.

³⁶ Teodor Bălan, *Noi documente cîmpulungene*, Cernăuți, 1929, p. 36—39.

³⁷ Idem, *Din istoricul Cîmpulungului moldovenesc*, p. 148, 150.

³⁸ *Ibidem*, p. 156—166.

mai ales îi puneă să muncească pentru gospodăria sa personală (să taie lemne, să construiască grajduri etc.)³⁹. La 28 iulie 1842 țăranii din Fundu Moldovei s-au plîns conducerii Domeniului în care era inclus satul lor, ca și alte sate, împotriva brigadierului silvic Fr. Kuczynski care-i bătea pentru motive imaginare⁴⁰. După 9 ani, în 1851, sătenii se plîngeau la Prefectură împotriva aceluiași brigadier silvic, acuzîndu-l de abuz de putere, de luare de mită, de confiscări de moșii, finețe, de dărimare de grajduri etc.⁴¹.

Abia în 1848, după izbucnirea revoluției în Imperiul habsburgic, sătenii din ocolul Cîmpulungului, din care făceau parte și cei din Fundu Moldovei, au căutat să-și recîştige libertățile și privilegiile prin scoaterea moșiilor lor de sub administrația directă austriacă în baza unui memoriu alcătuit la 6 septembrie 1848. În acest memoriu ei au arătat pe larg mai întîi de ce privilegii se bucuraseră mai înainte pînă la instaurarea stăpînirii austriece în Bucovina, recunoscute de domnii Moldovei. Pentru exemplificare, vom cita un paragraf foarte semnificativ: „Comunele mai sus amintitului ocol (al Cîmpulungului moldovenesc) anume Cîmpulung, Sadova, Fundu Moldovei, Ciocănești, Iacobenii, Vatra Dornei, Candrenii, Poiana Stampei, Șarul Dornei, Valea Putnei și Pojorita au rămas după anul 1777, — cînd Bucovina a fost cedată Austriei de către Turcia, — în stare de comune razești sau de țăranii liberi, după cum fusese și pe timpul domnilor moldoveni, bucurîndu-se de proprietatea pămînturilor lor, a pădurilor, a finețelor și pascătorilor, ca și de dreptul morilor, a vînzării băuturilor, a pescuitului și a vînatului și de scutirea de vamă în interiorul ocolului pentru produsele proprii”⁴². În continuare, memoriul conținea numeroase exemple cu privire la nedreptățile îndurate timp de cîteva decenii din partea stăpînirii austriece. Memoriul a fost înaintat prin deputatul lor, Miron Ciupercovici, aflat în fruntea unei delegații, parlamentului vienez⁴³. Abia după ce statul austriac a elaborat o nouă constituție în 1861 s-au luat măsuri pentru emanciparea cîmpulungenilor și numai după ce aceștia au făcut un nou memoriu tipărit la Viena prin grija patriotului Eudoxiu Hurmuzaki⁴⁴ și deferit Ministerului de Finanțe austriac, măsuri concretizate în anii 1865—1872 prin încheierea unei „convenții”, a unei „învoieli” între guvernul austro-ungar și obștea Cîmpulungenilor prin care se cedau satelor din ocol o parte din pămînturile lor străbune însoțite de recunoașterea privilegiilor și scutirilor lor⁴⁵. Cît privește delegații satului, Fundu Moldovei, aceștia au semnat o învoială la 28 iunie 1869, care pre-

³⁹ Teodor Bălan, *Noi documente cîmpulungene*, p. 87—88.

⁴⁰ Idem, *Din istoria Cîmpulungului moldovenesc*, p. 216.

⁴¹ *Ibidem*, p. 217.

⁴² *Ibidem*, p. 327.

⁴³ Mihai Iacobescu, *Problema agrară în revoluția română de la 1848 în Bucovina*, în „Revista de istorie”, 5/1983, p. 458—459.

⁴⁴ Constantin Șerban, Eudoxiu Hurmuzaki, *Ctitor de seamă al istoriografiei românești moderne*, în „Revista de istorie” 1/1974, p. 45; vezi și I. G. Sbiera, *O pagină din istoria Bucovinei din 1848—1850, Notă despre familia Hurmuzaki*, Cernăuți, 1899, p. 32.

⁴⁵ Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 274—289.

vedea restituirea pădurilor la pîraiele Arsineasa și Brasca (730 jugare) terenul situat între pîraiele Opcina și Huhu (150 jugare) și pădurea la pîriul Runculeț (180 jugare). Trei ani mai tîrziu s-au mai dat sătenilor încă 250 jugare din Raiul Musteț⁴⁶. Așadar, obștea satului a primit 1260 jugare în total din cele 5374 jugare și 803 stînji cît fusese tot teritoriul ei din străbuni.

Iată pe scurt cîteva momente din trecutul comunei Fundu Moldovei, care reflectă nu numai modul de viață al înaintașilor noștri pe aceste meleaguri, dar și lupta lor pentru libertate și dreptate socilă, pentru dreptul la o viață mai bună, mai demnă, lupta dusă și împotriva stăpînirii austriece.

⁴⁶ *Ibidem*, op. cit., p. 290—291.

EVOLUȚIA ECONOMIEI ROMÂNEȘTI ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

IOAN SCURTU

După secole de lupte și jertfe, în 1918 poporul român și-a realizat unul dintre cele mai scumpe idealuri, acela de a trăi și munci în cadrele unuia și aceluiași stat : România.

Marea Unire din 1918 a deschis noi și ample perspective de ascensiune a poporului român pe scara istoriei : s-a ridicat pe o treaptă calitativ superioară comunitatea statornicită de-a lungul veacurilor între toate provinciile românești, s-a realizat cadrul statal pentru dezvoltarea puternică a bazei materiale a societății, au fost înmănunchiate energiile și capacitățile creatoare ale întregii noastre națiuni.

După Marea Unire, România avea o suprafață de 295 049 km² (față de 137 000 în 1916) și o populație de 18 milioane de locuitori (în 1930), față de 7,2 milioane în 1916 ; în 1940, țara noastră a ajuns la aproape 20 milioane de locuitori¹. A devenit un stat de mărime medie în Europa, aflându-se pe locul 8 ca populație și pe locul 10 ca suprafață, dintre cele 28 de state ale continentului.

România era un stat național unitar, deoarece covârșitoarea majoritate a populației era formată din români : 71,9%. Nici o minoritate națională nu atingea procentul de 10%, ponderea cea mai mare avînd-o ungurii (7,9%), germanii (4,1%) și evreii (4%).

Unirea a fost opera întregului popor, a tuturor claselor și categoriilor sociale, a tuturor partidelor politice. Era deci firesc ca toate acestea să dorească și să acționeze pentru consolidarea și dezvoltarea statului național unitar român. Asupra căilor de dezvoltare au existat puncte de vedere diferite, inclusiv privind structura economică a țării.

Ca urmare a Unirii a crescut potențialul economic, baza materială a societății. Astfel, comparativ cu anul 1916, suprafața arabilă a sporit de la 6,6 milioane ha la 14,6 milioane, cea acoperită cu păduri de la 2,5 milioane la 7,3 milioane, rețeaua căilor ferate de la 4 300 km la 11 000 km, forța motrice a industriei a crescut cu 235%.

S-au creat condițiile necesare fructificării la scară națională a bogațiilor solului și subsolului, modernizării întregii structuri economice a țării. Între întreprinderile și ramurile economice s-au stabilit legături directe, s-a realizat o restructurare cantitativă și calitativă a aces-

¹ Toate cifrele din această lucrare sînt preluate din : *Enciclopedia României*, vol. III și IV, f.a. ; Léon Pierre, *Histoire économique et sociale du monde*, tom 5, Paris, 1977 ; „Anuarul statistic al României. 1937—1938”, București, 1939 ; „Annuaire statistique de la Société des Nations. 1938/1939”, Geneva, 1939 ; Marcela Felicia Iovanelli, *Industria românească, 1934—1938*, București, Edit. Acad., 1975 ; D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, Edit. Acad., 1975.

tora, s-a mărit masa mijloacelor de producție cu efecte pozitive asupra dinamicii vieții economice în ansamblul ei. Lichidarea dominației străine asupra unei mari părți a teritoriului românesc (Basarabia, Bucovina și Transilvania), desființarea oricăror bariere vamale din interiorul spațiului național, posibilitățile sporite de valorificare a resurselor naturale au permis structurarea unui complex economic unitar și dinamic, apt pentru o dezvoltare și modernizare rapidă.

În legătură cu evoluția economică a României s-au conturat două opțiuni fundamentale: neoliberală și țărănistă. Promotorii concepției neoliberale — care nu se circumscria strict în cadrele Partidului Național-Liberal — apreciau că România se găsea la începutul dezvoltării capitaliste și că progresul statului național unitar român era condiționat de dezvoltarea industriei. Ștefan Zeletin o afirma fără echivoc: „Viitorul nostru e legat de această chestiune vitală pentru noi: ne trebuie o mare industrie”² La rîndul său, Vintilă Brătianu scria: „țara noastră are toate condițiile materiale pentru a fi un stat industrial complet”³; el se referea la bogățiile solului și subsolului, la capacitatea de muncă a poporului român, la posibilitățile de formare a cadrelor, la disponibilitățile de capital, la existența unei piețe interne capabilă să absoarbă produsele industriale. Neoliberalismul a înțeles legătura indisolubilă dintre dezvoltarea industriei și modernizarea generală a țării, precum și dintre industrializare și asigurarea independenței naționale. Semnificative sînt argumentele lui Mihail Manoilescu: „Productivitatea industrială este atît de covîrșitor mai mare decît productivitatea agriculturii, încît renunțarea la industrializare este pentru orice țară renunțarea la orice viitor economic”⁴. Iar Victor Slăvescu aprecia: „Nu avem nici un interes ca economia noastră națională să alimenteze anual centrele din Apus cu însemnate venituri obținute din exploatarea bogățiilor noastre”⁵. Din contră, prin dezvoltarea industriei proprii, prin limitarea penetrației capitalului străin se asigura menținerea în țară a acestor venituri, creșterea bogăției naționale, consolidarea independenței României.

Țărănismul pornea de la realitatea că România avea o structură economică agrară, și ca atare, principala ramură a economiei naționale trebuia să rămînă agricultura. Nu era însă vorba de o agricultură tradiționalistă, ci de una modernă, întemeiată pe cele mai noi cuceriri ale științei și tehnicii, după modelul practicat în Danemarca. Se avea în vedere „industrializarea agricolă, începînd cu creșterea rațională a animalelor și industrializarea produselor și derivatelor lor pentru a evolua de la regimul exclusiv cerealist la unul mixt, cu produse variate, și a introduce un nou echilibru în economia agricolă”⁶. Țărăniștii apreciau că de dezvoltarea agriculturii depindeau aprovizionarea pieței interne,

² Ștefan Zeletin, *Economia politică pentru clasa a VII-a de liceu*, ed. a II-a, București, 1930, p. 18.

³ Vintilă I. Brătianu, *Probleme ce se pun pentru înfăptuirea și consolidarea României Mari*, în „Democrația”, nr. 1 din februarie 1919.

⁴ „Democrația”, nr. 5 din 17 mai 1929.

⁵ Victor Slăvescu, *Organizația de credit a României*, București, 1922, p. 151.

⁶ *Programul Partidului Național-Țărănesc*, București, 1935.

creșterea nivelului de trai al poporului, balanța comercială externă activă, asigurarea bazei necesare pentru celelalte ramuri ale economiei naționale. Virgil Madgearu ținea să precizeze că „nu se poate vorbi de agrarianism contra industrialism“, că între cele două ramuri economice trebuie să se realizeze „o întregire reciprocă“⁷. Țărăniștii se pronunțau pentru dezvoltarea acelor ramuri industriale care aveau asigurată baza de materii prime în țară, în primul rând a celor pentru prelucrarea produselor agricole, a petrolului, gazului metan și cărbunelui.

Deosebiri existau și în ceea ce privește antrenarea capitalului străin în economia românească. Neoliberalii promovau politica „prin noi înșine“, pronunțându-se pentru limitarea penetrației capitalului străin, pentru asigurarea unei majorități românești în toate ramurile și întreprinderile. Dimitrie Drăghicescu scria încă din 1922: „Politica românească nu va putea avea alt țel decât o rezistență tot mai dîră contra unei tendințe de exploatare economică și financiară internațională și o sustragere, o eschivare progresivă de la acapararea și exploatarea financiară străină deja înfăptuită“⁸. Victor Slăvescu aprecia că existau capitaluri „de colaborare“ și capitaluri „de exploatare“, și preciza: „capitalul străin să vină să lucreze în casa românească, iar nici într-un caz, capitalul românesc în casă străină“⁹.

Țărăniștii se pronunțau pentru politica „porților deschise“ în fața capitalului străin. Virgil Madgearu explica: „Noi deschidem porțile României pentru a reîntra în circuitul capitalului internațional și pentru a putea să se refacă astfel economia națională“. El era convins că penetrația capitalului străin „nu va aduce o mană cerească“ și că „totul în această materie este o problemă de forță. Dacă nu există rezerve naționale de capital și dacă nu există rezerve de forțe calificate de toate categoriile într-o țară, pot să se facă toate îngrădirile, se va trece peste ele de cite ori va fi în joc un plasament rentabil de capital. Capitalul străin va pătrunde pe căi piezișe, va plăti și tot va intra, tot va stăpîni, tot va domina viața economică a țării“¹⁰.

În perioada imediat următoare Unirii din 1918, în fața economiei românești se puneau două probleme esențiale: aceea a refacerii economice, a vindecării rănilor pricinuite de război și de ocupația străină, și aceea a integrării la scară națională a tuturor ramurilor economice, valorificarea cadrului politico-statal nou creat.

Nivelul de la care se pleca era foarte scăzut: în 1919 se realiza doar 20—25% din producția anului 1913, ceea ce însemna — după aprecierea specialiștilor — o involuție de 10—15 ani. Practic, întreaga economie națională era dezorganizată. În 1919, România, care fusese una dintre țările exportatoare de cereale, a fost nevoită să importe grâu pentru hrana populației.

⁷ Virgil Madgearu, *Țărănismul*, București, 1923, p. 7.

⁸ Dimitrie Drăghicescu, *Partide politice și clase sociale*, București, 1922, p. 10—11.

⁹ Victor Slăvescu, *Capitaluri de colaborare și capitaluri de exploatare*, în „Economia națională“, nr. 1/1923, p. 11.

¹⁰ Virgil Madgearu, *Agrarianism, capitalism, imperialism*, București, 1936, p. 7.

În agricultură se făcea simțită lipsa brațelor de muncă, a rezervelor de sămânță, precum și a vitelor. Industria era afectată de lipsa materiilor prime, de pierderea unei mari părți a utilajelor. Transporturile erau complet dezorganizate, parcul de vagoane și locomotive reprezenta doar 30% din necesar. Sistemul financiar se caracteriza prin inflație și circulația paralelă a mai multor monede (leul Băncii Naționale a României, leul emis de ocupanții germani, coroana austro-ungară și rubla rusească).

A fost necesar un efort cu adevărat eroic pentru depășirea acestei situații și asigurarea dezvoltării economice a țării. În anii 1919—1922 s-au luat măsuri energice pe linie guvernamentală, care au avut ca rezultat înfăptuirea reformei agrare și organizarea producției agricole pe baza micii proprietăți, refacerea întreprinderilor industriale și acordarea de credite pentru înființarea altora noi, recuperarea materialului rulant confiscat de statele foste inamice și trecerea la fabricarea de locomotive în țară, alcătuirea bugetului României.

A urmat o perioadă de puternică dezvoltare, întreruptă de criza economică mondială din 1929—1933, după care s-a înregistrat un adevărat avânt economic, care a culminat cu anul 1938.

Ramura cea mai dinamică a economiei naționale a fost industria, care a beneficiat de importante resurse de materii prime, de sprijinul guvernului prin politica de credite și prin legislația avantajoasă de cadrele formate în școala românească, atât a celor cu pregătire medie (maiștri), cât și a celor cu pregătire superioară (ingineri).

S-a dezvoltat industria extractivă, în primul rând cea a petrolului, cantitatea de țiței extras crescând de la 920 000 tone în 1919 la 8,7 milioane tone în 1936 (în 1938 s-au extras 6,5 milioane tone). România se afla pe locul 6 din lume, fiind depășită de SUA, URSS, Venezuela, Iran (inclusiv Bahrein) și Indiile Olandeze. Dacă exceptăm URSS, România se afla pe primul loc din Europa în ceea ce privește cantitatea de țiței extras.

S-a dezvoltat și industria carboniferă, lignitul extras sporind de la 1,5 milioane tone în 1921 la 2,3 milioane în 1938. România avea, în 1938, o producție de aur cifrată la 5 465 kg, aflându-se pe locul al doilea în Europa (după Suedia). Și în privința gazelor naturale, țara noastră se afla pe locul al doilea în Europa, după URSS.

Rezultate bune s-au obținut în industria alimentară (mai ales la zahăr, bere, uleiuri vegetale, spirt, paste făinoase, conserve de pește). Industria pielăriei se remarcă prin producția de încălțăminte, renumite fiind marile întreprinderi Dermata (Cluj), Turul (Timișoara), Talpa și Mociornița (București).

România dispunea de o industrie textilă dezvoltată, cu războaie mecanice și filaturi la nivelul tehnicii mondiale. Menționăm câteva mari întreprinderi: Filatura Românească de Bumbac (București), Întreprinderile Textile (Arad), Dorobanțul (Ploiești), Scherg (Brașov), Fabrica de Postav (Buhuși).

Dezvoltată era și industria lemnului, fabricile de cherestea fiind bine utilizate. O pondere mare o aveau mobila, placajele, hîrtia, (între cele mai renumite fabrici din Europa fiind Letea-Bacău și cea din Bușteni).

O creștere spectaculoasă a cunoscut industria chimică. Se cuvine subliniat faptul că 95% din țițelul extras se rafina în țară, România dispunînd de mari rafinării precum : Astra Română, Steaua Română, Concordia, Româno-Americană, Unirea, dotate la cel mai înalt nivel al tehnicii mondiale. Țara noastră producea cauciuc sintetic (la Uzinele Chimice București), explozivi (la Nitramonia-Făgăraș), negru de fum (la Tîrnăveni), cosmetice (la Nivea-Brașov) etc.

În ceea ce privește industria energiei electrice este de menționat că România era independentă din punct de vedere energetic ; în 1938 puterea instalată era de 5,1 milioane kwh. Consumul cel mai mare îl avea industria, abonații particulari fiind în 1938 de 436 000 (la o populație de 19 milioane de locuitori).

Se pun bazele industriei electrotehnice, care în scurt timp obține rezultate spectaculoase : la Reșița se produceau motoare electrice, convertizoare, transformatori electrici ; la Fieni, București și Cluj existau fabrici de becuri, la Iron (București) și Radio-Tehnica (Arad) se produceau aparate de radio.

Industria siderurgică era concentrată la Hunedoara, dar existau și alte centre, România realizînd oțel, tablă, articole de menaj, sîrmă (la Cîmpia Turzii), țevi (la Malaxa) etc.

Și industria constructoare de mașini a cunoscut o evoluție pozitivă. În 1922 s-au produs primele locomotive (la Reșița, apoi și la Malaxa), vagoane de toate tipurile : călători, mărfuri, cisterne (la Arad), nave (la Turnu Severin, Constanța, Galați, Oltenița), autobuze (la Arad), cazane cu abur (la Vulcan-București). Cea mai importantă realizare a industriei românești au fost avioanele, fabricate la IAR (Brașov). Avionul IAR-81 se afla pe locul al patrulea din lume în privința vitezei, iar IAR-80 pe locul al treilea din Europa ca plafon de zbor (11 500 m) și viteză (530 km/h).

Agricultura a rămas principala ramură a economiei naționale. În structura proprietății agrare s-au produs mutații substanțiale. Din cele 9 242 930 ha cît reprezentau moșii de peste 100 ha s-au expropriat 6 123 789 ha, adică 66,2%. Ponderea cea mai mare o avea, după înfăptuirea reformei agrare, proprietatea agrară mică (pînă la 10 ha) ; aceasta deținea 73,7% din totalul suprafeței agrare a țării. S-au depus eforturi, pe linie guvernamentală, pentru sprijinirea micilor proprietari, dar rezultatele au fost modeste. O puternică frînă în calea modernizării producției agricole a constituit-o suprapopulația agricolă. Un reputat specialist în probleme agrare scria : „Dacă un american ar veni în România, unde munca este de 26 de ori mai ieftină decît în Kansas, desigur că ar lăsa secer-treierul la o parte și chiar sistemul de monocultură și s-ar

gindi la valorificarea brațelor și la un sistem de cultură mai variat¹¹. Productivitatea la ha a rămas scăzută (12,5 chintale la grâu, 13,6 chintale la porumb); producția totală de cereale a atins cel mai înalt nivel în 1929 (13,6 milioane tone). România se situa pe locul întâi în Europa la producția globală de porumb și pe locul 5 la cea de grâu (după Franța, Italia, Spania și Germania). Sporuri însemnate s-au realizat la creșterea vitelor (spre exemplu, în 1938, România avea 1,5 milioane cabaline, 10 milioane ovine, 2,5 milioane porcine). Consumul intern era foarte bine acoperit, existind, realmente, o abundență de produse agricole în perioada interbelică (exceptând anii 1919—1921).

Transporturile au cunoscut și ele o evoluție pozitivă. S-a realizat, mai ales în anii 1929—1933, o rețea rutieră modernă, s-a introdus transportul interurban cu autobuzul (din 1921). Progrese importante s-au înregistrat în domeniul transporturilor feroviare, prin modernizarea sistemului de semnalizare și dirijare, acoperirea necesarului de vagoane și locomotive. S-au construit noi linii pentru căile ferate (Ilva Mică-Vatra Dornei, Caransebeș-Reșița, Tulcea-Babadag, Eforie Sud-Mangalia), a început construirea liniilor Bumbesti-Livezeni și Salva-Vișeu, care se vor termina după 23 August 1944.

România dispunea de un important transport prin conducte (de circa 760 km), care legau zona petrolieră din Valea Prahovei cu Bucureștiul, Constanța și Oltenița. De asemenea, țara noastră avea un modern transport aerian, cu 9 linii interne, iar în 1920 a creat, împreună cu Franța, cea dintâi companie aviatică internațională din lume (pentru traseul Paris—Viena—Budapesta—Belgrad—București—Istanbul).

Transportul pe apă era asigurat de Navigația Fluvială Română și de Serviciul Maritim Marin, companii care se bucurau de încrederea călătorilor români și străini.

Telefonia a înregistrat progrese notabile. În 1927 s-a inaugurat prima centrală telefonică automată (în Bulevardul Dacia din București), iar prin construirea Palatului Telefoanelor (ca urmare a concesiunii acordate firmei americane International Telephone and Telegraph din New-York), care a intrat în funcțiune în 1933, România dispunea de o aparatură la nivel mondial. Numărul posturilor particulare a ajuns în 1938 la circa 95 000.

În ceea ce privește radiofonia, este de precizat că în 1925 au început emisiuni experimentale cu public, iar la 1 noiembrie 1928 s-a inaugurat postul național de radio. În 1938 numărul abonaților era de circa 220 000.

Finanțele au constituit un sector dificil al economiei românești. Realizarea unificării monetare în 1920 nu a putut opri procesul inflaționist. În anii 1922—1926 guvernul liberal a urmărit să revalorizeze leul (aducându-l la cursul din 1915), dar a eșuat în acțiunile sale. Din 1927 s-a mers pe calea stabilizării monetare, înfăptuită în 1929, când cursul leului a fost fixat la un nivel de 32 ori mai mic decât cel de

¹¹ Nicolae Cornățeanu, *Tractorul și secerătoarea-treierătoare în agricultura noastră*, București, 1933, p. 54—55.

dinaintea războiului. După o perioadă de stabilizare, s-a înregistrat un proces de devalorizare (în 1936 aceasta era de 36%, oficial recunoscut). Leul a rămas o monedă liber convertibilă, participând la operațiunile de bursă din Europa și SUA.

Datoria externă a crescut de la 2,9 miliarde lei în 1921 la 141 miliarde în 1933 (cel mai înalt nivel, ca urmare a împrumuturilor, contractate de guvernele național-tărăniste), scăzând apoi la 80 miliarde lei în 1938. Dacă în 1933 datoria externă absorbea 38,4% din buget, în 1938 ponderea acesteia s-a redus la 7%, făcând achitarea ei mai suportabilă pentru contribuabilii români. În 1941, când România a suspendat plata datoriei externe, aceasta era de 63 miliarde lei. Este de precizat faptul că între 1922—1940 transferul de profit și de capital, împreună cu anuitățile datoriei publice externe s-a ridicat la 403 miliarde lei, adică de 13,4 ori bugetul național pe anul 1938, cel mai substanțial buget din perioada interbelică.

O problemă cu care s-a confruntat economia românească a fost aceea a capitalului străin. În 1916 ponderea capitalului străin în industria României (vechiul regat) era de circa 80% (în industria petrolului procentul atingea 98%). Ca urmare a efortului de dezvoltare prin forțe proprii, a creșterii puterii economice a țării, ponderea capitalului străin în industrie s-a redus la 37% (în industria petrolului acesta avea 70% din totalul capitalului). Pe ansamblul economiei românești, ponderea capitalului străin s-a redus la 21%.

Comerțul exterior al României a plecat de la un nivel foarte scăzut în 1919, după care a cunoscut creșteri importante. Balanța comercială a fost în general activă. În anii crizei economice s-a practicat o politică de fortare a exportului, deși prețurile la produsele românești cunoșteau o scădere sensibilă (în 1929 valoarea unei tone exportate era de 4 000 lei, iar în 1932 de 1 800 lei; dacă în 1929 se exportau 6,6 tone de produse românești pentru 1 tonă de produse străine, în 1932 raportul era de 14,5 tone pentru o tonă).

Ca urmare a mutațiilor survenite în economia națională, cerealele au pierdut primul loc la export, în frunte trecând produsele petroliere (cu 42% din totalul exportului românesc). O altă caracteristică o constituie creșterea controlului de stat asupra comerțului exterior, care din 1934 viza 9/10 din totalul acestuia. În același timp s-a înregistrat o creștere a importului de materii prime (de la 9,6% în 1930 la 33,8% în 1939) și o scădere a importului de fabricate (de la 65% în 1930 la 33% în 1939).

Toate aceste date, concrete arată o evoluție pozitivă, care în 1938 atingea apogeul. În acel an industria producătoare de mijloace de producție avea o pondere de 45,5%, iar cea producătoare de mijloace de consum de 54,5% din totalul producției industriale, ceea ce arată o sensibilă apropiere între cele două mari grupe. Industria românească acoperea 80% din necesarul intern de produse industriale. Pe ramuri, valoarea producției avea următoarea ordine: 1. chimică (inclusiv petrol); 2. metalurgică; 3. textilă; 4. electrotehnică; 5. pielărie; 6. hârtie și arte grafice; 7. alimentară.

Contribuția ramurilor economiei naționale la produsul social și la venitul național era următoarea, în 1938 :

ramura	produsul social %	venitul național %
industria	39,0	30,8
agricultura și silvicultura	30,1	38,1
construcțiile	5,4	4,4
transporturile	6,4	6,5
circulația mărfurilor	11,2	14,9
alte ramuri	7,9	5,3

De aici rezultă că ramurile neagricole (industria, construcțiile, transporturile) aveau o pondere de 50,8% la produsul social și de 41,7% din venitul național. Aceste date arată limpede că România încetase să mai fie un stat agrar, devenind un stat agrar-industrial.

Indicatorul cel mai sintetic privind dezvoltarea economică a unei țări este venitul național. În 1938, acesta se prezenta astfel :

România — 110 dolari
 Turcia — 62 dolari
 Grecia — 76 dolari
 Portugalia — 81 dolari
 Bulgaria — 89 dolari
 Polonia — 94 dolari
 Iugoslavia — 106 dolari
 Ungaria — 108 dolari
 Franța — 246 dolari
 Anglia — 490 dolari
 SUA — 512 dolari (cel mai înalt din lume la acea dată).

Aceste date arată limpede că, deși era în urma unor state dezvoltate ale lumii, România se găsea într-o situație avantajoasă comparativ cu statele vecine, de care o lega un destin istoric comun.

Înfrângând numeroase obstacole — între care distrugerile din timpul primul război mondial, ravagiile crizei economice din 1929—1933, presiunea monopolurilor străine —, poporul român a muncit cu dăruire și eroism pentru dezvoltarea economică a patriei sale, asigurând o bază materială trainică pentru statul național unitar făurit în anul 1918.

RECENSĂMINTE ȘI NUMĂRĂTORI ALE POPULAȚIEI ÎN ISTORIA ROMÂNIEI

LOUIS ROMAN

Efectuarea în ianuarie 1992 a unui nou recensământ al populației și locuințelor în țara noastră — după lungul interval de 15 ani de la cel precedent — face util și necesar a aminti liniile generale de evoluție ale preocupării românești pentru înregistrările demice de tipul recensămintelor. Se pot astfel cunoaște și aspecte importante ale străvechimii și permanenței civilizației acestui pământ.

1. În documente medievale și moderne în limba română se întâlnesc adesea apelativul *seamă/samă*, preluat din practica transilvăneană niște rumâni să-și plătească cîsla „unde le va fi pus de în seamă(ă)” (8 mai 1619)¹; pe oarecari birnici „i-au apucat seama talerului acia în sat” (15 iunie 1644); pe un sătean „l-au apucat seama talirului în sat în Vernești” (27 februarie 1648); „făcut-am samă țărâi” declară domnul (1645)². În cele cîteva acte muntene citate, înțelesul termenului se vede a fi dublu: *sama țărâi* este atît înregistrarea contribuabililor, cît și calculele fiscale subsecvente recensămîntului (*seama talerului* „reforma fiscală efectuată de Matei Basarab în anul fiscal 1634—1635”)³.

Dar iată un document muntean anterior, de asemenea în limba română, surprinzător la prima vedere: birul în sat îl pun „crăstătorii de în seamă” (13 aprilie 1600)⁴. Or, termenul *seamă* este frecvent folosit în secolele următoare pentru scrierea dajnicilor; de ce *crăstătorii* „răbojari”? Cel mai vechi document muntean ajuns pînă la noi care-i amintește este din 29 august (1560—67) — *rizateli* —, care fac *rizanie* „crestare” pe răboj (29 decembrie 1587). Actele moldovenesti îi numesc cu începere de la 11 martie 1446 (*pererubceh*), iar acțiunea lor la 8 aprilie 1449 (*rubiti*). Răbojurile au avut o foarte largă utilizare la noi de-a lungul veacurilor și pe ele — niște bețe, niște bucăți de lemn — într-adevăr se cresta. Erau folosite în diverse scopuri (evidența vitelor, a banilor etc.), dar expresia din documentul de la 1600 ne duce și la două încheieri de ordin demo-fiscal.

Întîi, cu referire la vremea cînd, la eșaloanele superioare, contribuabilii erau *scriși*. La cele inferioare, în secolele XV—XVI, în unele

¹ Documente privind istoria României, B. Țara Românească, XVII/3, București, Editura Academiei, 1951, nr. 323.

² D. Mioc, *Reforma fiscală din vremea domniei lui Matei Basarab*, în „Studii. Revistă de Istorie”, XII, 2, 1959, p. 60.

³ *Ibidem*, p. 53—85.

⁴ *Documenta Romaniae Historica*, B. XI, Editura Academiei, București, 1975, nr. 370; T. Al. Stoianovici, *Statistica românească în veacul al XVI-lea*, în „Analele Institutului Statistic al României”, I, 1942, p. 318—319.

locuri chiar și mai târziu, ei erau *crestați* pe răboj de către pîrcălabi, vornice, vătămani ș.a. în relațiile cu birnicii din așezarea dată, precum și de către măruntii dregători fiscali în raport cu satele; în aceste cazuri, *seama* se realiza pe răboj. Ulterior, s-a săvîrșit trecerea treptată de la sămile crestate la foile sătești de cislă.

În al doilea rînd, în privința veacurile ce-au premers scriptele de cancelarie. Instituția creștării pe răboj trebuie să fi fost incomparabil mai veche: ea a funcționat desigur — pe întreaga față a pămîntului românesc — timp de multe secole înainte de constituirea statelor feudale, ceea ce justifică și dă un nimb de autenticitate propunerii *bir* (slav. *birka* „răboj“⁵).

În ambele cazuri, pe răboj se nota — probabil în forma cea mai simplă — dajdea satului și cisluirea ei între birnicii de acolo (pentru a folosi un termen convențional, cu trecere în unele lucrări de specialitate; acestea sînt înregistrări *antestatistice*). Această practică ancestrală a fost preluată și larg utilizată de statul feudal în Muntenia și Moldova. Ea a fost folosită și de autoritățile fiscale din Transilvania, precum și din întreg statul maghiar, care numeau răbojul cu termenul oficial latin *dica*⁶. Astfel încît, evidențele demo-fiscale, ca și sistemul fiscal în ansamblu, au rezultat nu numai din nevoile evoluției societății noastre înseși, dar ele s-au constituit și printr-un masiv apel la propria experiență. Ca întotdeauna în istoria zonei carpato-ponto-dunărene, deși „oamenii pămîntului“ nu s-au sfiit să preia de la popoarele cu care au venit în contact tot ceea ce putea fi util propriei propășiri, ei au grefat fructele experienței străine pe cea obținută prin propriile eforturi trecute și prezente, în acestea punîndu-și mai presus de orice nădejdi.

Totodată, realizările civilizației românești au putut fi preluate și de alte neamuri. Ofensiva regilor maghiari spre est, în secolele X—XII, i-a așezat pe secui o vreme în părțile Bihorului, înainte de a-i deplasa mai departe în zona Tirnavelor, iar de aici spre așezare definitivă în sud-estul Ardealului⁷. Cronica latino-maghiară a lui Simon din Kéza (scrisă prin 1282—1283) afirmă că secuii, fiind „vecini cu românii (*Blackis*) în munți“ și fiind „amestecați cu românii, (au început) să se folosească de literele (*litteris*) lor“⁸. Unii istorici au luat aceste *litteris* la propriu, dar umanistul Nicolae Olahus (1493—1568) scria despre secui: „în afară (de faptul) că întrebuintează caracterele altor limbi, (scrise) cu cerneală pe pergament, (se folosesc) de semne crestate pe bețe de lemn“. Iar cronica lui Ióan Thuróczi (a doua jumătate a veacului al XV-lea) amintește că secuii „n-au uitat încă literele scitice, dar pe

⁵ L. Roman, *Evidențele demo-fiscale din Țările Române (sec. XIII—XV) în context european*, în „Revista Arhivelor“, 66, vol. 51, 3, 1989, p. 276.

⁶ P. N. Panaitescu, *Răbojul. Studiu de istorie economică și socială la români*, București, 1946, p. 173, 174 (n. 1).

⁷ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I², Editura Dacia, Cluj, 1972, p. 109—112.

⁸ G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, IV, București, 1935, p. 37, 85; I. I. Russu, *Românii și secuii*, ed. I. Oprea, Editura Științifică, București, 1990, p. 45—46.

acestea... le crestează pe bețe, care sînt la fel cu *dica*⁹. Prin urmare, *literele/literele scitice* ale secuilor sînt inciziile practicate pe bețe ori bucăți de lemn, aidoma cu *dica* organelor fiscale : este vorba despre răbojul, preluat de la străvechii locuitori ai zonei¹⁰.

În subtextul celor precedente, întîlnim și o profundă realitate a regiunilor de dincolo de Carpați : permanența românilor, găsiți aici de populațiile, puse în mișcare de politica regilor Ungariei, ai cărei vechi cronicari (mai sus citatul Simon din Kéza, ca și alții) arată cu claritate amintirile situații. De ce oare unii istorici — mai de demult și mai recent — le neagă, așa cum o face și de curînd publicația *Kurza Geschichte Siebenbürgens*, ed. B. Köpeczi, Budapest, 1990 ?

Observăm, de asemenea, că și creșterea pe răboj putea fi numită *litere*, deci *scriere/scrisoare*, ceea ce trebuie să fi fost și în larg uz autohton, căci altminteri cum am putea explica prezența în limba română, ca unic termen pentru numita îndeletnicire, a latinescului *scribere* a *scrie*, perpetuat prin multe veacuri ale mileniului I de foarte masivă neștiință a notării, prin vreun procedeu oarecare, a cuvintelor ?

2. Care sînt cele mai vechi situații scrise (în sensul actual al cuvîntului) de impozite directe ? Din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș ne parvin rezultatele recensămîntului fiscal, efectuat în anii 1494—1495 ; a existat o evidență și la 1475. Pentru a găsi altele anterioare, sîntem nevoiți să urmărim structura administrativ-juridică, de caracter feudal, a vremii. Pe baza dispoziției — date la 9 decembrie 1473, de Matia Corvin lui Blasiu Magyar, voievod al Transilvaniei și comite al secuilor — se trece la consemnarea periodică în *lustrum* a secuilor obligați la purtarea armelor. Pe Pămîntul Crăiesc s-au întocmit situații statistice în 1488—1510 ; anterior acolo s-au făcut și alte înregistrări, știrile mai vechi semnalînd două recensăminte în prima jumătate a secolului al XIV-lea, prima poate la 1334, cealaltă pe la 1350. Din 1332—1337 ne parvine registrul de decime papale din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș ; de la 1331 socotelile de dijmă ale capitolului din Alba Iulia ; din 1291—1294 cele ale episcopiei din Oradea ; dările acestea fuseseră însă hotărîte de regii Ungariei încă din veacul al XI-lea, chiar din primele decenii ale organizării bisericii catolice în regat. Carol I Robert de Anjou solicită, și dieta votează (1332), perceperea ca „lucrum camerae“ a unei mărci de fiecare sesie iobăgească întreagă : există deci (ori s-a alcătuit acum) o situație a acestor sesii ; dar insistența cu care, în documentele primei jumătăți a veacului al XIII-lea, se acumulează diverse dări către visteria regală, arată clar că se întocmeau de-acum, poate într-o formă simplă, evidențe fiscale pentru nevoile puterii centrale. Ele apăruseră sub influența experienței curiei papale, sub influența practicilor bizantine și ale altor state, dar mai ales sub puternica presiune a necesităților evoluției statului feudal¹¹.

⁹ P. N. Panaitescu, *op. cit.*, p. 170, 173.

¹⁰ *Ibidem*, p. 169—189 ; G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 116—123 ; G. Sebestyén, 1929 (la I. I. Russu, *op. cit.*, p. 46, n. 42).

¹¹ L. Roman, *op. cit.*, p. 272—273.

Și asupra fiscalității moldo-muntene s-au exercitat influențe străine : cumană și tătară, dar mai ales bizantină, fie în mod direct fie prin filieră sud-slavă. Nu poate fi însă vorba de copierea unei suprastructuri străine, ci de preluarea — de la state cu o organizație mai veche — a unor practici, adaptate sistematic la propriile realități așa cum se petreceau lucrurile în întreaga Europă medievală. Evidențele demo-fiscale, ca și sistemul fiscal în ansamblu, impuse de nevoile evoluției statelor românești înseși, au fost o creație proprie, necesară, rezultată din evoluția concretă a societății noastre ; ea s-a realizat prin eforturile tuturor Țărilor Române și prin frecvente împrumuturi reciproce. Numeroase documente muntene din anii 1572—1625 atestă efectuarea contemporană de numărători fiscale, din trei în trei ani, pe baza lor întocmindu-se catastifele Vistieriei ; cea dintâi mărturie sigură, într-un document intern, despre înregistrarea birnicilor în Țara Românească se referă la domnia lui Petru cel Tânăr (1559—1568). Catastifele sînt însă cunoscute încă de la 1480. Cea mai veche înregistrare demo-fiscală munteană, ale cărei rezultate ne-au parvenit printr-un izvor extern, datează din 1447—1448. Însă vistieria, cămară și birarii erau prezenți în Muntenia — odată cu un întreg sistem de obligații fiscale — cel puțin din vremea lui Mircea cel Bătrîn (1386—1418) ¹².

Documente moldovene din perioada 1591—1659 arată că, destul de des, se alcătuiau catastife de dări, dar nu întotdeauna ele reprezentau o nouă *scrisoare* a țării, cele mai adesea fiind numai *îndreptări/upravlenie* ale datelor unor înregistrări fiscale anterioare ¹³. Prima centralizare a contribuabilor, pe care o aflăm într-o sursă străină, este de pe la 1566 ¹⁴. Documentele interne aduc însă interesante precizări și pentru un secol și jumătate anterioare. Ștefan cel Mare impune — în ultimele decenii ale domniei — scrierea regulată a socotelilor Vistieriei în catastife, acestea din urmă fiind însă atestate cu începere de la 1458. Înregistrarea pentru domnie a desetinei din vin este menționată încă de la 1449. Sub Alexandru cel Bun (1400—1432) s-au cristalizat și s-au precizat principalele dregătorii, s-a dat o temeinică organizare cancelariei domnești, iar vistiernicia a devenit o dregătorie distinctă.

Se poate deci conchide în sensul existenței unor situații *prestatistice* (pentru a folosi iarăși un termen de oarecare circulație în literatură) de impozite directe (chiar dacă la început într-o formă simplă), avînd drept temei o oarecare evidență a populației contribuabile, în Transilvania din veacurile XIII—XIV, în Muntenia cel puțin de pe la

¹² *Ibidem*, p. 270. Tabelul ; p. 275.

¹³ P. V. Sovietov, *Razvitie feodalizma i krest'jane Moldavii (očerki istorii renty v XVI-načale XVIII v.)*, ed. V. T. Pașuto, Kișiněv/Chișinău, 1980, p. 237, 239 (Tablica 9), 241—242.

¹⁴ *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, I, ed. M. Guboglu, M. Mehmed, Editura Academiei, București, 1966, p. 337 (Mustafa Ali) ; M. Guboglu, *Tureckij istočnik 1740 g. o Valahii, Moldavii i Ukraine*, în *Fontes orientales ad historiam populorum Europae meridie-orientales atque centralis pertinentes*, I, Moskva, 1964, p. 136.

1400, iar în Moldova cel mai târziu din primele decenii ale secolului al XV-lea¹⁵.

3. Populația a fost mereu înregistrată la noi de-a lungul veacurilor. La 1828, în Țara Românească se face „scrierea stării oamenilor”¹⁶, iar șase ani mai devreme „cărvunarii” moldoveni cer să se „facă scriere în ivală de tot numărul lăcuiitorilor...”¹⁷. Termenul îl găsim și în secolele XVII—XVIII. În Moldova, pe oameni „i-au scris ș-au dat tablele la visterie” (1707)¹⁸; la <8 octombrie 1741> se poruncește ca pe birnici „să-i scrie la foae de cisla satului”, iar satele să se „scrie la tablă”¹⁹; la visterie apoi situațiile „le-au scris la condică” (1741)²⁰. Matei Basarab afirmă că, la 1634—1635, „s-au scris țara domniei mele...” (10 ianuarie 1644)²¹. *Scrisoarea/scrierea țării* reprezintă înregistrarea populației, iar denumirea vine dintr-o îndelungă și asiduă îndeletnicire românească: numeroase documente și catastrife sînt scrise în veacurile XIV—XVI — de către dieci, grămătic, logofeți, piseți, uricari — adesea în limba oficială a cancelariei, în slavonă dincoace de munți, în latină în Transilvania; chiar și în actele redactate în slavonă apar asemenea sintagme românești elocvente: „să se scrie” (act moldovenesc din 9 septembrie 1597), ci<ți> sîntu scri<ș>” (Muntenia, 6 iulie 1600)²².

Într-o întinsă perioadă, subînregistrările în recensăminte au fost enorme. Referindu-se la românii dobrogeni, la 1850 Ion Ionescu de la Brad scria: „speculîndu-i aenii (ayan „dregător otoman”), ei au fost și sînt interesați a nu li cunoaște nime numărul cel adevărat”²³. Cu privire la Țara Românească, Pavel Divov, tînăr slujbaş probabil pe atunci (ulterior senator rus), constata în jurul anului 1800: „o descriere amănunțită a locuitorilor din această țară nu s-a întreprins niciodată și nici nu poate fi efectuată în condițiile cîrmuirii ei actuale”²⁴. Această concluzie finală, de extremă gravitate, este întărită de cea a consulului

¹⁵ L. Roman, *op. cit.*, p. 275.

¹⁶ Arh. Stat. Buc., Doc. istorice, DCXVI/279 b (4 ianuarie 1828).

¹⁷ A. D. Xenopol, *Primul proiect de constituție a Moldovei*, în „Analele Academiei Române”, s. II, t. XX, 1897—1898, p. 127—128; D. V. Barnovschi, *Originile democrației române. „Cărvunarii”. Constituția Moldovei de la 1822*, Iași, 1922, p. 170—171 (nota).

¹⁸ I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei, precedat de O samă de cuvinte*, ed. Iorgu Iordan, Editura pentru Literatură, 1963, p. 200.

¹⁹ *Condica lui Constantin Mavrocordat*, ed. Corneliu Istrati, II, Iași, 1986 (Institutul Ist. Arh. „A. D. Xenopol”), nr. 128.

²⁰ I. Neculce, *op. cit.*, p. 418.

²¹ D. Mioc, *op. cit.*, p. 60; Lia Lehr, *Factori determinanți în evoluția demografică a Țării Românești în secolul al XVII-lea*, în „Studii mat. ist. medie”, VII, 1974, p. 180—181.

²² *Dictionarul elementelor românești din documentele slavo-române, 1374—1600*, ed. Gh. Bolocan et al., Editura Academiei, București, 1981, sub scrie.

²³ *Correspondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica, 1846—1874*, ed. V. Slăvescu, București, 1943, p. 109.

²⁴ P. G. Divov, *Kratkie zamečaniia o Valahii...*, la: Gh. Haupt, *Date cu privire la cunoștințele opiniei publice ruse despre Țările Românești la începutul secolului al XIX-lea*, în „Studii și Articole de Istorie”, I, 1956, p. 118; Alvina Lazea, Paul Cernovodeanu, *Noi izvoare statistice din arhivele ruse privitoare la Principatele Române*, în „Revista Arhivelor”, 50 vol. 35, 1, 1973, p. 55, 64.

austriac St. Raicewich : nu se poate ști numărul exact al locuitorilor ambelor Principate Românești extracarpătice și nici guvernele înse nu-l cunosc²⁵. Cercetarea din 1772—1773 a domeniului fiscal al Zlatnei de către o comisie numită de împărăteasa Maria Theresia, a stabilit că în registrele de contribuabili nu figurau peste 57% din totalul capile de gospodărie ; slujbașii și juzii își însușeau pe această bază bani și alte bunuri, căci persoanele netrecute în tabelele de impunere nu scăpau de obligații²⁶. În 1728, după mai bine de 10 ani de la ocuparea Banatului de către armatele austriece, Cl. Fl. Mercy — guvernatorul provinciei — raporta că chiar și acum sînt mai mulți capi de gospodărie, decît ce trecuți în conscripții și cerea „să se cerceteze și să se descopere supuș neînregistrați, în vederea impunerii lor...”²⁷.

Caracterul grav deficitar al statisticilor de populație era astfel clar constatat de contemporanii cei mai avizați ; cum se explică el ? Aflat în 1769—1770 la Petersburg, delegații boierilor moldoveni afirmă : „se număra oamenii nu se putea... : nefiind domniile stătătoare, nevoi ar fi silit pe domni ca să scoată adesea biruri pe numele fieștecărui birnic și s-ar fi împrăștiat lăcuiitorii printr-alte țări. Numai cu această nenumărate au putut lupta...” ; delegații se arată optimiști : cînd se vor liniști lucrurile, se va putea ști și numărul oamenilor, fiecare cunoscîndu-și darea și atunci se vor înmulți locuitorii, „năzuind dintr-alt locuri străine...”²⁸. În măsura în care aici, ca și în mărturiile precedente, nu se dezvăluie direct realitatea, ni se dă totuși posibilitatea de a o întui : guvernării nu cunosc cuantumul populației, nici nu se poate face o recensare apropiată de adevăr „nefiind domniile stătătoare”, impunîndu-se mari obligații externe, reliefindu-se precise interese sociale interne, care converg spre a opera mari subînregistrări.

O analiză a motivațiilor se dă la 1847, într-un articol datorat poate condeului lui G. Barițiu. În țările locuite de români a fost foarte greu a cunoaște numărul populației, din timpurile de demult și pînă către zilele noastre, „mai virtos pentru că pînă acum zăcea în cel mai mare interes politic al popoarelor, al statelor și al guvernelor noastre a ascunde cît se poate mai bine adevăratul număr nu numai al populației ci și al produselor”, pentru a nu stimula lăcomia marilor puteri. Oamenii evitau înregistrarea de teama dărilor și a recrutărilor. În Transilvania se adăuga „trufia aristocrației de a nu suferi ca să o numere și pe ea cu celălalt popor, de a nu o număra nicidecum...”²⁹.

²⁵ St. Raicewich, *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788, p. 209.

²⁶ Z. I. Tóth, *Miscările țărănești din Munții Apuseni pînă la 1848*, Editura Academiei, 1955, p. 106—108 ; D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 91, 97 (n. 7a), 112, 123, 125, 141.

²⁷ A. Țintă, *Colonizările habsburgice în Banat. 1716—1740*, Editura Facla, Timișoara, 1972, p. 61.

²⁸ „Arhiva Românească”, ed. M. Kogălniceanu, I², Iași, 1860, p. 147—148.

²⁹ *Numărul românilor*, în „Foae pentru minte, inimă și literatură”, Brașov, X, 1847, p. 255—256 ; „Albina Românească”, Iași, XIX, nr. 64, 14 august 1847, p. 258—260.

Într-un cuvînt, *scrisoarea/scrierea* — sub formă de catagrafie, ca-tastih, conscriptie, *defter*, inventar de moșie, *lustrum* etc. — se efectua nu în scopuri demografice propriu-zise, ci de altă natură : fiscale, militare, eclesiastice, urbariale ș.a. Dacă întocmim o serie statistică lungă din rezultate — obținute într-o zonă anumită și un întins spațiu temporal din perioadele discutate aici —, din rezultate ale recensămintelor fiscale, cele mai numeroase și mai importante acum sub aspect demografic (sau ale celor ostășești, ori ale celor bisericesti), atunci obținem o curbă (a populației și localităților înregistrate) care evoluează nu (ori nu atît) sub influența mișcării reale a populației și a așezărilor umane, ci (înainte de toate) sub impactul raportului de forțe între autoritățile centrale (domnie/Curtea din Viena în vremea cînd a deținut anumite teritorii românești / administrația țaristă de ocupație în Țara Românească și Moldova / organele otomane în teritoriile aflate sub directa lor administrație) pe de-o parte și cei interesați, chiar dacă în scopuri diferite, în menținerea marilor subînregistrări (stăpînii de moșii, mulți țărani și țigoveți, dregători de diferite trepte, organele de conducere ale așezărilor urbane și rurale) pe de altă parte. Aceasta este ideea principală a teoriei caracterului deficitar al statisticilor de populație³⁰.

Înregistrările acut-deficitare (*recensăminte premoderne*) au debutat în anii '30 ai veacului al XVI-lea în Principatul Transilvaniei, în anii '70 ai aceluiași secol în Moldova și Muntenia și tot la sfîrșitul lui probabil în teritoriile nemijlocit administrate în Istanbul. Puținele date existente permit a conchide că și într-o perioadă precedentă au existat decalaje notabile între masa contribuabilă și stocul demic al țării ; se pare însă că numai din amintitele decenii ale secolului al XVI-lea, deosebiri între cele două serii de numere devin radicale.

4. În evoluția *scrierii/scrisorii* populației se produce o cotitură în Țările Române în momentul cînd masivele subînregistrări sînt depășite, evidențele cuprinzînd acum în jur de 85—90% din locuitori (ori din totalul gospodăriilor) ; asemenea *recensăminte moderne* (protostatistice, pentru a aduce și aici un alt termen convențional) s-au alcătuit cu începere din 1784—1787 dincolo de munți, 1798 în Bucovina, din 1835 în Basarabia, 1831 în Țara Românească, 1831—1832 în Moldova dintre Carpați și Prut, din 1873—1874 în Dobrogea. *Recensămintele contemporane* (statistice, ar spune unii demoistorici) ale locuitorilor — alcătuite pe baze științifice, în directe scopuri demografice — sînt relativ recente în lume. În Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina, cel dintîi s-a efectuat în 1850—1851, dar considerat totuși a nu fi conform celor mai recente reguli statistice, a fost anulat și repetat în 1857. Primul recensămint contemporan a fost desfășurat în Principatele Unite Române (Oltenia, Muntenia, Moldova, Basarabia de Sud) în 1859—1860, în Dobrogea la 1879, iar în întreaga Basarabie la 1897.

³⁰ L. Roman, în „Revista de Istorie”. 34, 12, 1981, p. 2348—2349 ; idem, *Implicații istoriografice ale cercetării demoistorice*, ibidem, 37, 5, 1984, p. 459—462 ; idem, *Statistiques fiscales et statistiques démographiques, ou les fausses apparences (Les Pays Roumains et autres régions européennes aux XVe—XIXe siècles)*, în „Annales de Démographie Historique”, Paris, 1985, p. 245—280.

Pe baza analizei înregistrărilor demice din Europa de Vest și Centrală, cele efectuate anterior secolului al XIX-lea au fost denumite *dénombrements* „numărători“, fiind astfel caracterizate : „ele nu dau decât o porțiune a realității demografice, existente în momentul redacției. Această porțiune era determinată de necesitățile locale cărora trebuia să li se facă față, era determinată de privilegiile ale unor corporații ori stări, de tradiții birocratice, de moduri de acțiune intrate în obișnuință și inveterate... Se puteau reține numai locuitori de vîrstă și sex determinate, cu o anumită avere, de o situație socială sau juridică definită; baza puteau s-o constituie criteriile religioase, militare, fiscale sau încă alte criterii“³¹. Dacă trecem în revistă șirul de categorii, notate în paginile anterioare — înregistrări antestatistice, prestatistice, deficient-statistice (premoderne), protostatistice (moderne), statistice (contemporane) —, atunci putem accepta că printre numărători nu se includ recensămintele contemporane și, parțial, cele moderne.

Notele definitorii ale recensămintelor premoderne, moderne și contemporane rezultă nu numai din gradul de completudine al materiei înregistrate. Sint de avut în vedere și alți parametri statistici. Recensămintele contemporane se caracterizează prin înregistrare universală, la fața locului, pe liste nominale, cu consemnarea datelor fiecărei persoane etc. Or, înregistrările moderne (de multe ori) și cele premoderne (mai totdeauna) se particularizează prin însemnate/enorme deficite de conscriere a obiectului lor; prin notarea, cele mai adesea, exclusiv a capilor de gospodării sau chiar numai a numărului caselor/curților într-o localitate sau o unitate administrativ-teritorială; prin înscrierea pe diferite categorii socio-juridice ș.a.m.d. Cercetarea istoriei recensămintelor demice în provinciile noastre arată că între amintitele tipuri recensămîntale nu se ridică ziduri etanșe, particularitățile statistice ale celor contemporane constituindu-se treptat în perioadele premodernă și modernă.

Debutînd la mijlocul secolului al XIX-lea, recensămintele contemporane ale locuitorilor au fost apoi de multe ori desfășurate pe teritoriul țării noastre, ca și pe multe alte meridiane. Aceasta se explică prin marea lor importanță pentru cunoașterea cît mai exactă a evoluției populației, a dimensiunilor spațiului demografic respectiv (dimensiunea biologică, cea teritorială, cea socială) și a parametrilor săi (structura și mobilitatea)³². În urmă cu un veac și jumătate, G. Barițiu aprecia că „nu e lucru mai firesc decât a întreba care este numărul lăcuitorilor în cutare țară, pentru ca după aceea să poți face feliuri de încheieri“³³. Tot atunci, J. Hintz întreba : „ce s-ar putea face, potrivit cerințelor vremii, pentru cultura pămîntului, meșteșuguri și negoț, referitor la măsurile unei legislații care să ridice bunăstarea generală, fără să dis-

³¹ R. Mols, *Introduction à la démographie historique des villes d'Europe du XIVe au XVIIIe siècle*, I, Louvain, 1954, p. 16.

³² L. Roman, *Sciences de l'histoire, démographie et démographie historique*, în „Analele Universității București“, Istorie, XXIX, 1980, p. 102, *Tableau 2*.

³³ G. Barițiu, *Din statistica Transilvaniei*, în „Foae pentru minte, inimă și literatură“, VII, 21, 1844, p. 161.

„punem de cunoștințe privind întinderea pământului și puterile omenești care-l însușeșc?”³⁴ Acum o jumătate de secol se arăta că „opinia publică și guvernării țărilor doresc să cunoască structura populației, spre a putea urmări și îndruma evoluția ei. Motivul interesului deosebit ce se poartă astăzi problemei populației este, în primul rând, influența tot mai pronunțată pe care calitatea și cantitatea populației unei țări o poate avea în afirmarea, în toate domeniile, a țării respective”³⁵.

Cît de corect sînt exprimate realitățile demografice în recensămîntele contemporane? Ele pot fi considerate complete, fiind realizate cu extremă acuratețe, de un numeros aparat, dotat cu mijloace adecvate. Și totuși... În înregistrarea transilvăneană din 1850—1851 nu s-au consemnat 4—5% din locuitori³⁶. Evidențele demografice alcătuite în Rusia la 1917 n-au cuprins decît 94,66% din populație (pe teritoriul din 1926 al URSS, mai puțin Hiva și Buhara)³⁷. Mai multe cercetări franceze au reliefat situații uimitoare: recensămîntele din 1911—1936 ale locuitorilor orașului Lyon au parțial un caracter fantezist, cifrele fiind umflate din rațiuni politice, de prestigiu, indivizii fictivi reprezentînd 1/5 din populația declarată; la Toulouse (în 1896—1911) și la Saint-Etienne (la 1901—1911), din contră, se constată omisiuni, urmărindu-se prezentarea a mai puțin de 150 000 de persoane în fiecare localitate, ceea ce aducea — potrivit legii de atunci — ajutoare financiare pentru cheltuielile școlare etc.³⁸. În SUA, în recensămîntul din 1960, omisiunile au fost de 4,0% (pe ansamblul populației), iar în cel din 1970, ele au fost de 6,3% pentru negri, dar de numai 1,8% pentru albi și alte rase³⁹.

Recensămîntul nostru din ianuarie 1992 se desfășoară în condițiile noi, create de Revoluția din Decembrie. El este pregătit de specialiștii de la Comisia Națională de Statistică, avîndu-se și sprijinul ONU. Sînt tot atîtea premise pentru a ne aștepta ca operațiunea să fie realistă iar lacunele ei să tindă spre zero, astfel încît recensămîntul să-și poată îndeplini importanta misiune ce-i revine în evoluția viitoare a țării.

³⁴ J. Hintz (1847), în *Izvoare de demografie istorică*, II, ed. I. I. Adam I. Pușcaș (contribuție: Gh. Socol), București, 1987 (Dir. Gen. Arh. Stat.), nr. 12 p. 110 și 115.

³⁵ Sabin Manuila, D. C. Georgescu, *Populația României*, în *Enciclopedia României*, I, București, 1938, p. 133.

³⁶ L. Moldovan, *Recensămîntul populației Transilvaniei din 1850—1851*, în „*Marisia*”, Tg. Mureș, XI—XII, 1981—1982, p. 140.

³⁷ Ju. A. Poljakov, I. N. Kiselev, V. A. Ustinov, *K voprosu o metodik, opredelenija čislennosti i nacional'nogo sostava naselenija SSSR v 1917—1926 godah*, în „*Istoriia SSSR*”, Moskva, nr. 2, 1981, p. 109 (calcul L.R.).

³⁸ Ph. Videlier, în „*Population*”, Paris, 38, 3, 1983, p. 598—605.

³⁹ R. Blanc, *Les omissions dans les recensements des Etats-Unis*, *ibidem* 34, 1, 1979, p. 193—195.

NICOLAE IORGA — EFIGIA SAVANTULUI

ȘTEFAN I. ȘTEFĂNESCU

Istoric, critic literar și de artă, dramaturg, poet și om de stat, Nicolae Iorga a fost, prin varietatea preocupărilor sale intelectuale, asemănat cu marile personalități ale Renașterii. „Acest Erasmi al Balcanilor“ în expresia distinsului om de cultură turc contemporan, Bedrettin Tuncel¹ — ocupă în umanismul modern un loc de excepție. Dimensiunea extraordinară — cca 1250 lucrări, monografii și sinteze și în jur de 25.000 studii și articole — și valoarea ei incomparabilă, fac ca opera lui N. Iorga să onoreze România și Umanitatea. Știința sa imensă, întrutotul europeană și în același timp întrutotul națională, întruchipează, în sensul cel mai nobil, ideea de complementaritate dintre particular și general, dintre național și universal și face ca numele lui N. Iorga să personifice pe „cel mai reprezentativ intelectual, dacă nu cea mai de seamă personalitate a lumii moderne“ (John L. Gering — Universitatea Columbia, New-York).

Unul dintre primii exegeți ai operei lui N. Iorga, prof. Mihail Berza aprecia că activitatea istorică a celui mai mare istoric român ar putea fi redată — „atît în raport cu permanența interesului său, cît și cu întinderea contribuției sale, chiar cu demersul spiritual al istoricului — sub aspect a trei cercuri concentrice, dintre care cel dintîi, cercul central, ar fi ocupat de istoria țării sale, cel de-al doilea de istoria sud-estului european, iar cel de-al treilea de ansamblul istoriei universale“².

Pe firul mării noastre tradiții istoriografice, de a pune pe baze documentare solide *studiul istoriei naționale*, Nicolae Iorga a consacrat o bună parte din timp editării de izvoare. El a cules din zeci de biblioteci și arhive românești și străine (din Paris, Roma, Milano, Berlin, Nürnberg, Innsbruck, Madrid, Londra, Varșovia, Budapesta, Stockholm ș.a.) documente interne și externe, texte literare, inscripții, corespondențe etc, menite să contribuie la cunoașterea mai amplă, mai vie, mai deplin lămuritoare a trecutului poporului român. Cele 3 volume de *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor* (București, 1895—1897), cele 31 de tomuri de *Studii și documente cu privire la istoria românilor* (București și Vălenii de Munte 1901—1916), cele 8 volume în colecția de izvoare externe (*Documente Hurmuzaki* (vol. X, XI, XII, XIV, partea I-a, XIV partea a II-a, XIV partea a III-a, XV partea I-a, XV partea II-a), cărora li se adaugă alte numeroase izvoare publicate în reviste fac

¹ Însemnare în cartea de onoare a Institutului de istorie „N. Iorga“.

² M. Berza, *Nicolae Iorga*, București, 1965, p. 27.

din N. Iorga unul dintre cei mai de seamă ctitori ai istoriografiei românești.

După mulți ani de activitate ca editor de documente, Nicolae Iorga își dădea seama că „singură Academia poate organiza pentru mai multă vreme eforturile individuale în vederea stringerii materialelor și a redactării unor opere istorice durabile, care să meargă pînă la cele mai mici amănunte“.

Înțelegerea acestei necesități științifice a făcut ca înaltul nostru for științific să treacă la realizarea colecțiilor naționale de izvoare: *Fontes historiae daco-romanae*, *Documenta Romaniae Historica*, *Cronici medievale ale României*, *Inscriptii medievale ale României*, *Călători străini despre Țările Române*, *Documente Hurmuzaki* (serie nouă) etc. Situate la un nivel competitiv cu cele mai reușite înfăptuiri ale genului pe plan mondial, aceste colecții vor constitui și în viitor domenii prioritare ale cercetării istorice în atenția Academiei.

Perspectiva nouă pe care Nicolae Iorga a deschis-o studierii istoriei naționale, prin adunarea de izvoare necunoscute a fost lărgită de o profundă cunoaștere a istoriei universale, a cuceririlor științifice promovate de cele mai vestite școli istorice europene ale timpului.

Străin oricăror schematizări rigide, partizan al studierii fenomenelor istorice în toată complexitatea de factori care le determină, adept al istoriei, văzută în sensul ei global, Nicolae Iorga s-a manifestat cu autoritate în cele mai variate domenii ale cercetării istorice. Nu există aspect al istoriei poporului român în care Nicolae Iorga să nu-și fi spus cuvîntul. „Nu este cu putință — constata pe bună dreptate George Călinescu — să-ți alegi un domeniu oricît de îngust și umbrat din istoria română fără să constăți că Nicolae Iorga a trecut pe acolo și a tratat tema în fundamentul ei“³.

Orizontul științific larg i-a înlesnit lui Nicolae Iorga să facă interesante asociații și paralelisme istorice, să emită în cercetările sale idei valoroase, deschizătoare de noi perspective.

Unele din studiile sale aveau să genereze prin noutatea abordării lor și a sugestiilor avansate domenii de cercetare ce dau autoritate și impun istoriografia românească în peisajul științific internațional. „Romaniile populare“ ca formă de organizare în perioada premergătoare constituirii statelor românești de sine stătătoare, rolul drumurilor comerciale în formarea statelor românești, conceptul de Dacie românească și procesele istorice de definire a acesteia etc., sînt numai cîteva din temele în jurul cărora — urmîndu-l pe Nicolae Iorga s-au realizat lucrări de referință în istoriografia românească actuală.

Monografiile largi a închinat Nicolae Iorga istoriei agrare economice, armatei, școlii, literaturii și artei. Acestea aveau să-i slujească întocmirii unor sinteze ale istoriei românilor, care să țină seama de totalitatea fenomenelor de viață individuală și colectivă, anticipînd modalități de tratare, care vor da faimă „Școlii Analelor“, fondată în Franța de Marc

³ G. Călinescu, *Istoria literaturii române. De la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 542.

Bloc și Lucien Febre și al cărui strălucit reprezentant a fost Fernand Braudel.

În 1905, Nicolae Iorga publica la Gotha, din îndemnul lui K. Lamprecht, *Geschichte des rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen* (Coll. „Allgemeine Staatengeschichte“, 2 vols). Prin arhitectura ei, prin noutatea informației și ideile călăuzitoare această primă sinteză de istoria românilor a lui Nicolae Iorga, depășea pe cele ale înaintașilor.

Imediat după primul război mondial, în 1920, Nicolae Iorga tipărea în limba franceză *Histoire des Roumains et de leur civilisation*. Tradusă curînd după apariție în limbile engleză (1925), italiană (1928) și germană (1929), lucrarea avea să cunoască, în 1930, și o versiune în limba română.

După mulți ani de metodice investigații și publicarea de studii și sinteze parțiale, Nicolae Iorga realiza în anii 1935—1936, cu lucrarea în 3 volume *La place des Roumains dans l'histoire Universelle* o sinteză generală privind conținutul civilizației românești și felul în care ea se articulează cu cea universală, procesul de integrare a istoriei țării noastre în universalitate, definirea valorilor trecutului nostru dintr-un punct de vedere mai general.

Istoria românilor și a romanității orientale în 10 volume, apărută în anii 1936—1939 și urmată imediat de o ediție în limba franceză (1937—1945) avea să încheie seria marilor sinteze de istorie națională realizate de Nicolae Iorga. În ele, probleme însemnate ale istoriei noastre au cîștigat în explicații. Formarea poporului român a fost abordată pe un plan mai larg și în mod mai științific decît pînă la apariția lor. Marele istoric a pornit de la studierea vieții strămoșilor traco-daci, de la sublinierea civilizației lor și a importanței acesteia pentru fenomenul românesc ; a continuat cu expunerea vieții romanice nu numai în Dacia, ci în tot cuprinsul romanității orientale dintre Marea Adriatică, Marea Egee și Marea Neagră. „Noi sîntem — scria N. Iorga în 1919 — urmașii acestei Romanii răsăritene ale cărei nume l-am păstrat cu pietate în acela al limbii noastre, românească, și al poporului nostru, care s-a numit dincolo de orice deosebire regională români“⁴.

Forma de organizare a „oamenilor pămîntului“ în vremea migrației „barbarilor“ : a cîștigat în explicare prin analogii cu realitățile socio-politice din alte provincii foste în Imperiul roman ; au fost reliefate rivalitățile dintre Imperiul bizantin, țaratul bulgar și regatul maghiar la Dunăre și influența lor asupra procesului de formare a statelor românești de sine stătătoare.

Un loc însemnat s-a acordat vieții economice, studierii orașelor și schimbărilor survenite în decursul timpului în lumea satelor. Într-o lumină nouă a fost tratată problema influențelor străine asupra dezvoltării poporului român, subliniindu-se ideea că poporul român, urmaș al romanității orientale și păstrător al tradițiilor ei, a dovedit, totodată, receptivitate la unele influențe din afară, fie ele din Occident sau Orient, influențe care i se potriveau și îi erau necesare în anumite momente.

⁴ N. Iorga, *Le rôle des Roumains dans la latinité*, București, 1919, p. 6.

Aceste influențe el le-a asimilat și le-a însușit organic, creindu-și o unitate culturală originală, impresionantă prin vigoarea ei, cu o mare putere de influențare în spațiul geografic înconjurător sau chiar în ținuturi mai îndepărtate. Plasat într-un loc de întrepătrundere a civilizațiilor, în contact cu forțe politice diverse, ce au putut influența, dar nu distruge sau determina originalitatea culturii românești, poporul român a fost un important factor amortizor al tuturor exceselor ce veneau dintr-o parte sau alta; el n-a cunoscut fanatismele religioase sau politice în forma în care acestea s-au manifestat în alte țări și, în ciuda vicisitudinilor istorice, a oferit larg ospitalitatea sa persecuțiilor din țările vecine, luptători pentru libertatea de gândire și eliberarea popoarelor lor. Ca un leit-motiv revine în opera lui Nicolae Iorga ideea că, în ciuda vicisitudinilor vremii, elementele de unitate a comunității românești s-au afirmat permanent cu o forță indestructibilă. Pe temelia unității etnico-lingvistice, s-a înălțat conștiința comunității și lupta pentru unitatea politico-statală, care au dus mai întâi la Unirea Principatelor Române în 1859 și formarea statului național român modern, iar apoi, în 1918, la înfăptuirea unirii depline a românilor. Unirea reprezintă, astfel, un element structurant al istoriei noastre cu iradiieri continue de-a lungul veacurilor.

Ca și în cazul istoriei României, *cercetările lui N. Iorga în domeniul istoriei sud-est europene*, începute în anii studiilor sale la Paris și continuate pînă la sfîrșitul vieții, s-au concretizat în studii de analiză, care au alternat cu sinteze. În privința istoriei bizantine, schița sa *The Byzantine Empire*, publicată la Londra în 1907, avea să fie urmată de *Histoire de la vie byzantine* (3 vol., București, 1934), de *Byzance après Byzance* (București, 1935), *Études byzantines* (2 vol. 1939—1940).

Istoria Imperiului otoman prin lucrarea *Geschichte des Osmanischen Reiches* (5 vol., Gotha, 1908—1913) găsea în N. Iorga unul dintre cei mai pătrunzători interpreți. În 1974 istoricul turc citat deja, Bedrettin Tuncel, considera lucrarea lui Nicolae Iorga ca „monumentală” „nedepășită încă”, „în ciuda dezvoltării studiilor istorice”.

Îi revine lui Nicolae Iorga meritul de a fi realizat el, cel dintîi, o sinteză de istorie a Albaniei: *Brève Histoire de l'Albanie et du peuple albanais* (București, 1919).

În studierea istoriei sud-est europene, Nicolae Iorga a căutat să reliefeze ce este specific dezvoltării istorice a fiecărei țări din această zonă, dar, totodată, și elementele comune ale acestei dezvoltări, determinate, în bună măsură, și de faptul că veacuri de-a-rîndul — sub stăpînire macedoneană, romană, bizantină sau otomană — popoarele din sud-estul Europei au fost înglobate acelorași sisteme politice și supuse acelorași condiții administrative, social-politice și religioase. Aceasta face ca viața istorică a fiecăruia din popoarele sud-est europene să nu poată fi înțeleasă dacă este studiată izolat. Ea se prezintă în toate domeniile asemenea cercurilor care se întretaie, cuprinzînd arce comune. De aici necesitatea metodei comparate în studierea umanității sud-est europene, concepută ca un tot, idee stimulatorie de cercetări științifice și pentru care a fost creat la București, în 1914, Institutul de studii

sud-est europene, Nicoale Iorga fiind unul din fondatorii acestui institut. Semnificative pentru cercetarea elementelor comune ale dezvoltării istorice a popoarelor din sud-estul Europei sînt lucrările lui N. Iorga : *Formes bizantines et réalités balkaniques* (Paris—București, 1922) ; *Li-vres populaires dans le Sud-Est de l'Europe et surtout chez les roumains* (București, 1928) ; *Le caractère commun des institutions du Sud-Est de l'Europe* (Paris, 1929), *La création religieuse du Sud-Est européen* (Paris, 1929).

N. Iorga nu a înțeles nici un moment sud-estul european, ca ansamblul istoric, rupt de restul Europei, de Apusul ei. O dovedesc lucrările : *Relations entre l'Orient et l'Occident au Moyen Age* (Paris, 1923) ; *L'interpénétration de l'Orient et de l'Occident au Moyen Age* (București, 1928), *Idées et formes littéraires françaises dans le Sud-Est de l'Europe* (Paris, 1924).

Institutul de studii sud-est europene, azi al Academiei Române, continuă cu un orgoliu instituțional ce stimulează năzuința de mai bine să lucreze în spiritul eminentului său fondator, multe din lucrările elaborate în Institut răspunzînd exigențelor științifice testamentare ale lui Nicolae Iorga.

Domeniul istoriei universale a fost și el ilustrat de Nicolae Iorga, atît prin studii și sinteze parțiale, cît și prin sinteze generale.

Primei categorii îi aparțin : *La question du Rhin. Histoire de l'Europe occidentale par rapport à cette question*, Vălenii de Munte, 1912 ; *La question du Danube. Histoire de l'Europe orientale par rapport à cette question*, Vălenii de Munte, 1914 ; *Origines et développement de l'Etat, Autrichien. Prolégomènes à une histoire universelle*, Iassy, 1918 ; *Pensée et action allemandes. Prolégomènes à une histoire universelle*, Iassy, 1918 ; *Histoire du peuple français*, București, 1919 ; *Brève histoire des slaves orientaux : Russie et Pologne*, București, 1919 etc. Ca sinteze generale amintim : *Observations d'un spécialiste sur l'histoire de l'Antiquité*, București, 1916 ; *Développement des institutions politiques et sociales de l'Europe*, 3 vol., București, 1920 ; *Eléments d'unité du monde médiéval, moderne et contemporain*, 3 vol., București, 1921—1922, *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, 4 vol., Paris, 1926—1929 etc.

În 1939 în *Cuvîntarea la ceremonia de deschidere a actualului lăcaș al Institutului de istorie universală*, care-i poartă numele, rămasă inedită, Nicolae Iorga prezenta modul în care a înțeles istoria universală și definea rostul Institutului pentru a fi în folosul societății. „Istoria universală este — arăta Nicolae Iorga — înfățișarea procesului organic prin care s-a dezvoltat viața omenirii, începînd din cele mai vechi și mai întunecate timpuri pînă în momentul de față și îngăduind tocmai prin această înlanțuire, în care este un caracter logic, și judecata asupra prezentului și prevederea asupra unui viitor pe care, fără cunoștința acestei dezvoltări, nu-l putem vedea decît neindestulător și fals“. În *Istoria Universală* — așa cum ea era văzută de Nicolae Iorga — „nu există spații mari și spații mici, națiuni privilegiate și națiuni cărora Providența nu le-ar fi asigurat nici un privilegiu ci există numai ele-

mentul uman care în mișcarea sa neconținută creiază. Creiază forme de cultură în care se cuprinde viața unei părți de umanitate, dar, care, revărsându-se mai departe, împărtășesc și alte națiuni cu binefacerile care rezultă dintr-insele. Și această cultură nu este alcătuită doar numai din anumite progrese în felul material de viață al oamenilor, ci înainte de toate ea reprezintă spirit. Spiritul uman neastîmpărat, care se zbate din loc în loc, din neam în neam și din vreme în vreme, și prin care se țin apoi și binefacerile materiale ale omenirii⁴.

De formație enciclopedică el însuși, N. Iorga găsea că istoricul autentic trebuie să aibă — ceea ce azi este un imperativ al vremii — o temeinică pregătire pluridisciplinară, progresul în cercetarea istorică fiind determinat în mare măsură de felul în care istoricul știe să integreze în procesul cunoașterii realității istorice rezultate ale cercetării din alte ramuri ale științei. „Cum și-ar putea el da seama altfel — scria Nicolae Iorga — de situațiile cele mai variate, care trebuie pătrunse pentru a se ajunge nu numai la o judecată, dar la acea legătură neapărată care singură poate stabili unitatea istorică? Nu e o uzurpare îndrăzneată un cutezător asalt în casă străină, cultivarea celorlalte domenii de știință, ci o datorie față de sine însuși⁵.”

Concepind istoria nu ca o înșirare seacă de date, ca un izvor de îndrumări vii, Nicolae Iorga a căutat să facă din studierea trecutului o carte de învățătură pentru prezent, un mijloc de ridicare a conștiinței mulțimilor. „Să scriem și să predăm — arăta el — *ceea ce trebuie*, lucrurile de care societatea are nevoie și în sensul pe care societatea îl pretinde, ca să ne audă și să ne asculte... Pulsul preocupărilor noastre să bată în ritmul, fie și înfrigurat, al timpului. Orice subiect am trata ... — să-l interpretăm în sensul vremii noastre... să-i stoarcem ceea ce această vreme dorește pentru folosul ei. Să pornim de la societatea contemporană și să revenim la dînsa⁶.”

Istoricul este dator să lămurească pe ascultători asupra problemelor zilnice, asupra întrebărilor ce se prezintă, înaintea fiecăruia pentru că „istoria este viață omenească, problemele de odinioară sînt problemele de acum, în altă formă, cu alți oameni, este aceeași umanitate care se înduioșează și se frînge, aceeași umanitate, cînd ajuns la scopurile ei, cînd călcată în picioare și strivită⁷.” Nicolae Iorga a căutat să facă din cercetarea istoriei un mijloc de a cimenta unitatea politico-morală a statului nostru, de a întări legăturile de fraternitate între poporul român și minoritățile naționale, între poporul român și popoarele vecine. „Datoria științei — considera Nicolae Iorga — este să facă să dispară toate acele prejudecăți eronate care au înveninat viața politică a acestor popoare. Numai astfel se va putea realiza fraternitatea rodnică pentru civilizație a popoarelor, bazată pe respect reciproc⁸.”

⁵ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a III-a, București, 1944, p. 96.

⁶ *Ibidem*, p. 142.

⁷ N. Iorga, *Generalități*, p. 262.

Ideea de educare a popoarelor în spiritul fraternității, al păcii și al muncii constructive, revine adesea în opera lui Nicolae Iorga. În 1924 în încheierea unui curs de istorie, el arăta că „Lumea trebuie reeducată pentru pace și muncă. Acel care va ajunge mai curînd la aceasta va avea rost și mai mare pe lume”⁸.

Vasta operă științifică realizată l-a impus pe Nicolae Iorga în atenția lumii savante a timpului. Cu cel de-al IV-lea Congres Internațional de științe istorice de la Londra din 1913, unde a prezentat două comunicări, *Bazele necesare ale unei istorii a evului mediu și Supraviețuirea bizantină în Țările Române*⁹, N. Iorga s-a aflat pînă la sfîrșitul vieții (1940) printre marile personalități care au dat prestigiu congreselor internaționale ale istoricilor¹⁰. În 1936 Nicolae Iorga a avut un rol însemnat în organizarea la București și în reușita lucrărilor Adunării Generale a Comitetului internațional de științe istorice. La cel de-al VIII-lea Congres internațional de științe istorice de la Zürich, din 1938 — unde a prezentat comunicarea „*Les permanences de l'histoire*” —, el avea să fie ales, alături de reprezentantul țării gazde, Hans Nabholz, vicepreședinte al Comitetului, președinte devenind Waldo G. Leland din S.U.A.

Ca semn al recunoașterii și prețuirii internaționale a valorii savantului român stă faptul că 9 mari Universități din lume i-au decernat titlul de *doctor honoris causa*, 10 Academii și 8 institute de înaltă cultură l-au ales *membru* și 3 orașe l-au declarat *cetățean de onoare*¹¹. Nici un alt savant român nu s-a bucurat de o recunoaștere internațională atît de largă.

Vestea morții tragice a lui Nicolae Iorga a îndoliat comunitatea savantă a lumii. În unele țări, din păcate nu și în România, a fost declarat doliu național (cazul Turciei).

Adversar al totalitarismului, căruia i-a căzut victimă, Nicolae Iorga a continuat după moartea sa, prin opera durată, să fie o forță în rezistența împotriva dictaturii de orice fel. El s-a dovedit a fi lumina speranței biruitoare a tuturor românilor.

Cu puțin timp înainte de revolta populară din decembrie 1989 scriitorul basarabean Andrei Țurcanu, vizitînd, ca oaspete al Uniunii Scriitorilor din România, Institutul de istorie, „Nicolae Iorga”, însemna inspirat în cartea de onoare a Institutului. „Iorga — vulcan încins, la care ne încălzim și noi cei de departe”.

⁸ N. Iorga, *Cinq conférences sur le sud-est de l'Europe. Paix roumaine. Idée politique du sud-est européen. Art populaire roumain*, București—Paris, 1924.

⁹ N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, ed. Valeriu și Sanda Ripeanu, București, 1976, p. 396—398; Karl Dietrich Erdmann, *Die Ökumene des Historiker, Geschichte der Internationalen Historikerkongresse und des Comité International des Sciences Historiques*, Vandenhoeck et Ruprecht in Göttingen, 1987, p. 92.

¹⁰ L. Boia, *N. Iorga și Congresele internaționale de istorie*, în „Revista de istorie”, 10, 1978, p. 1825—1831.

¹¹ Nicolae Iorga, *L'homme et l'oeuvre*, ed. D. M. Pippidi, București, 1972, p. 405—407.

Citind aceste cuvinte, mi-am amintit de cele scrise, profetic de Nicolae Iorga, la 10 noiembrie 1940, deci cu puțin timp înainte de moartea sa. „În ce mă privește, paznic de morminte, dar și vestitor de vremuri, mă veți mai auzi poate. Nu odată, supt cuvinte veți prinde înțelesurile care numai așa se pot transmite”¹².

Azi, după 51 de ani de la moartea sa, ca și atunci, când era în viață, Nicolae Iorga continuă să fie un constructor de conștiințe românești și, totodată, să ofere modelul de cetățean al lumii întregi.

¹² Nicolae Iorga. *Ultimele*, Ediție și comentariu introductiv de Stelian Neagoe, Craiova, 1978, p. 210.

Metodica predării istoriei

JURNAL DE IDEI CULTURAL-PEDAGOGICE ȘI METODICE

LAURA CAPIȚĂ, MONICA PLEȘCIUC

Această rubrică permanentă, nouă în revista Societății de Științe Istorice, își propune să supună atenției cititorilor o seamă de idei cultural-pedagogice și metodice în legătură cu predarea istoriei în învățământul preuniversitar. Ea se adresează în egală măsură tuturor profesorilor preocupați de conturarea unui stil propriu de muncă la clasă, aceluia care doresc să cunoască noi orientări în abordarea generală sau prin aspecte particulare a istoriei ca obiect de învățământ.

În condițiile în care învățământul românesc se află în fața unor profunde schimbări ce implică și elaborarea de noi programe și manuale, am găsit oportun ca în acest număr al revistei să prezentăm câteva aprecieri cu privire la manualul de istorie — structura, obiectivele și criteriile cărora acesta trebuie să îi corespundă —, precum și câteva instrumente de lucru care, considerăm noi, este necesar să fie cuprinse în manual pentru a fi utilizate de către profesor dar mai ales de către elev.

În expunerea susținută la sfârșitul lunii martie 1991, la Facultatea de Istorie din București, cu privire la „Problema formării conștiinței istorice și identității istorice“, domnul profesor Jörn Rüsen de la Universitatea din Bochum (Germania) a subliniat câteva caracteristici ale manualului școlar de istorie care, după opinia domniei sale, este necesar să respecte următoarele exigențe :

- să mijlocească copiilor experiențe, fapte istorice și nu „maldăre de cunoștințe, fapte, idei gata formulate“ ;
- să ofere copiilor elemente care să-i fascineze și care, de regulă, sînt altceva decît ceea ce îl fascinează pe savant ;
- să conțină imagini, texte cu conținut care să vizeze și afectul, nu numai cognitivul ;
- să nu se limiteze la a ilustra cunoștințele istorice, ci să dobîndească valoare didactică proprie ;
- să prezinte o încercare de deslușire a istoriei, astfel încît copiii să învețe cum trebuie deslușită istoria. „Un manual care pretinde elevului să tocească niște informații este un lucru foarte problematic“ ;
- manualul să apeleze la o perspectivă multiplă de deslușire a istoriei. Pentru aceasta, este foarte indicată prezentarea punctelor de vedere ale mai multor istorici în legătură cu un eveniment sau fenomen istoric ;
- nu este permis ca manualul de istorie să prezinte faptele astfel încît deslușirea lor să fie ascunsă în dosul acestora ; deslușirea trebuie pusă în evidență ca o interpretare ;

— elevul, ajutat de profesor, să învețe să cîntărească diferite posibilități de interpretare a unui fenomen. Argumentarea interpretărilor se poate realiza cu ajutorul a două principii : pe de o parte, prin apelul la experiențele din cartea de istorie, pe de altă parte, elevii pot fi întrebați pe baza interpretărilor și faptelor descrise de carte : „Ce importanță au aceste fapte pentru tine ?“ ;

— un manual astfel alcătuit permite punerea complexă în mișcare a conștiinței elevului, ceea ce constituie un pas spre o gândire istorică proprie — un element capital al civismului.

Trecînd spre un alt spațiu cultural, iată care sînt „caracteristicile unui bun manual“, potrivit unui material privind „Școala primară“ din Belgia (1985) :

— să ajute la construirea noțiunilor, regulilor, stabilind legăturile dintre ele ;

— să propună exerciții care obligă elevul să gîndească, să critice, să creeze ;

— să propună texte de înaltă calitate ;

— să introducă activități care găsesc ecou în viața elevului și în lumea de azi ;

— să prezinte valori culturale și morale în respectul ideilor și opiniilor tuturor ;

— să răspundă cerințelor estetice în scriere, punere în pagină, ilustrație.

Indicîndu-se necesitatea ca elevul „să recurgă la enciclopedii, la lucrări științifice pentru a descoperi informații mai largi“, se apreciază că „manualul școlar rămîne, totuși, un ghid util care vine să servească exigențele didactice și ordonarea unei discipline“.

În cele ce urmează, pentru a da exemple concrete, vom prezenta două manuale de istorie din Franța, încercînd să subliniem caracterul de instrument de lucru (destinat elevului) al acestora.

Cel dintîi este un manual de istorie modernă a Franței (*Manual de istorie-geografie*, cl. a IV-a Colegiu, Paris, 1988) și se adresează elevilor de 13—14 ani. Cele trei mari părți ale manualului (Europa absolutistă în secolele XVII—XVIII, Revoluția Franceză și Imperiul, Secolul al XIX-lea) conțin mai multe capitole, fiecare terminîndu-se cu un segment de „bilanț-evaluare“. Fiecare capitol cuprinde trei categorii de lecții : o lecție propriu-zisă (clasică, am spune), o lecție-dosar, o lecție de „savoir-faire“ (deprinderi). Structura lecțiilor este următoarea :

a) *Lecția clasică.*

1. Informație istorică structurată (prelucrată pe două axe — coeziunea grupului de lecții în cadrul temei, coeziunea informației în cadrul problemei sau studiului de caz) ;

2. Informație brută cuprinzînd : vocabular (suficient pentru a reda în termeni proprii problemele), text de epocă, imagine. Acestea permit discutarea „amănuntelor“ semnificative ale informației structurate ;

3. Exerciții (implicînd activități de recunoaștere și analiză) ;

4. Întrebări și sinteze.

Pe baza punctelor 2—4, elevul ar trebui să recompună demersurile care stau la baza informației structurate.

b) *Lecția-dosar* (dosar istoric tematic).

Aceasta cuprinde atât informație structurată cât și informație brută (text și imagini), ambele însoțind aspecte particulare ale unei teme dintr-un capitol. Informația tinde să epuizeze subiectul prezentând fațetele extreme ale acestuia și subliniază valențele multiple ale unor fapte istorice.

c) *Lecția de formare de deprinderi*.

1. Formularea deprinderii (ex. a studia un text, a analiza o operă de artă, a utiliza datele demografice etc.) ;
2. Prezentarea documentului de lucru (text, imagine, statistică) ;
3. Prezentarea pașilor necesari în dobândirea deprinderii ;
4. Exersarea deprinderii într-un context nou.

Din perspectiva științei istorice, punctul comun al celor trei tipuri de discurs istoric este tendința de a articula mai multe segmente care să poată construi adevărul istoric legat de temă. Din perspectiva didacticii, cele trei tipuri de lecție constituie trei tipuri de „oferte de învățare” obligatoriu de parcurs pentru a realiza finalitățile studiului istoriei în școală.

Elementul esențial îl constituie faptul că nici unul din aceste tipuri nu oferă idei de-a gata, nu lasă loc expozitivului. Manualul reprezintă un scenariu, el dă doar scheletul factologic. Elevul este pus în situația de „a pune în scenă”, printr-un demers mental, scenariul propus, prin asamblarea datelor sau reconstituirea scenariului ; activitatea sa ține de descoperire și înțelegere personală și nu de memorizare. Profesorul dirijează și mediază „întîlnirea” dintre elev și epoca istorică cu ajutorul manualului.

Prezentarea grafică a temei implică : așezarea în pagină, culorile folosite (chenar și cîmp de culoare), ilustrația de epocă (tablouri, gravuri, documente, caricaturi, monede etc.), scheme ; raportul dintre imagine și text este echilibrat, astfel încît o lecție este cuprinsă pe două pagini, permițînd vizualizarea globală și permanentă a întregului set de informații. De notat este că apelul la anumite capacități intelectuale este implicit, lăsînd astfel un plus de libertate profesorului.

Terres médiévales et d'aujourd'hui (Istorie, geografie, economie — cl. a V-a, el. Maynard, 1987) este cel de al doilea manual pe care îl supunem atenției dumneavoastră. El se adresează copiilor de 12—13 ani și, poate tocmai de aceea, este mai clar structurat.

Un prim aspect pe care dorim să-l prezentăm, tocmai pentru că este mai puțin accentuat în manualele noastre, vizează lecția introductivă. Ea se adresează direct elevului și prezintă structura și posibilitățile de lucru oferite de manual. Pentru inițierea elevului, autorii arată că : „*Terres médiévales et d'aujourd'hui* este noua ta carte de istorie-geografie-inițiere în economie. Am scris-o pentru a-ți împărtăși plăcerea de a descoperi viața oamenilor din epoci sau continente îndepărtate. Îi vei cunoaște pe Mahomed, Carol cel Mare, Ioana d'Arc, Christofor Columb, Francisc I. Vei întîlni pe Hassan, Maria, Cura, cărora le-am reconstituit viața. De asemenea, te vei afla în Africa, Asia, America Latină regăsindu-i pe Ahmed, Sulekh și Toni.” În acest mic paragraf, într-o modalitate foarte concisă (pe care întreg manualul o respectă), se realizează

cîteva obiective pe care le considerăm foarte importante : se arată scopul general al demersului didactic (*descoperirea de către elev „a vieții oamenilor din epoci sau continente îndepărtate“*) ; se realizează un prim *demers de captatio benevolentia* la adresa elevului spre a-i trezi interesul pentru manual și obiectul de studiu (acest demers va fi, apoi, repetat și susținut în cadrul fiecărei teme) ; se prezintă cele două tipuri de *personaje* pe care elevul le va întîlni (personaje istorice, care vin să dea culoare expunerilor prin faptele și trăirile lor, și acelea pe care le-am numi personaje-ghid și vor fi în centrul unor mici istorioare descriind, ca prin ochii unui copil, eventual în cadrul unui scurt dialog, diferite aspecte de viață, civilizație etc.).

Fiecare capitol din manual începe cu una sau două pagini duble cuprinzînd fotografii cu aspecte din civilizația sau zona studiată, axe cronologice și hărți la care elevul va trebui să se raporteze permanent. Iată, deci, trei elemente pe care se va pune un accent deosebit : *vizualul* (de care copilul are deosebită nevoie pentru a percepe o realitate istorică sau geografică), *conștientizarea spațiului* (hărți) și *timpului* (axe cronologice) — elemente absolut indispensabile pentru perceperea devenirii istorice și a lumii contemporane în istoricitatea ei.

La începutul fiecărei teme (lecții) se delimitează o bandă (colorată aparte) în care sînt înscrise *obiectivele* (ceea ce elevul trebuie să rețină (să deprindă) citind temele respective). Aceste obiective sînt grupate în 4 secțiuni :

a) *Ce trebuie să descopăr*

Cuprinde prezentări esențializate ale conținutului unei lecții, cîteva idei fundamentale pe care copilul trebuie să le urmărească și să le rețină parcurgînd-o sau, altfel spus, concluziile spre care acesta trebuie dirijat.

b) *Cuvinte de înțeles* (de explicat, de definit)

Se dă o listă de cuvinte, termeni, noțiuni noi sau definitorii pentru tema respectivă, cu ajutorul cărora se poate face o mică prezentare a conținutului lecției. Definirea acestor cuvinte-cheie se desprinde fie din lecția ca atare, fie din micul dicționar de la sfîrșitul manualului. „Cuvintele“ pot desemna : nume proprii, evenimente, fenomene istorice, clase sociale, forme de organizare socială sau politică, termeni ce țin de cultură sau religie, de aspecte economice, geografice etc. Cele care se repetă sînt indicate prin mențiuni speciale pentru a determina copilul fie să-și reamintească definiția, fie să o caute în manual sau dicționar.

c) *Repere*

Această secțiune cuprinde cîteva date de reținut (date istorice) și cîteva denumiri geografice, nume de orașe, țări, zone politice etc. Aceste repere date în spațiu și timp vin să accentueze asupra dublei percepere a istoriei.

d) *Metode (de lucru) pe care trebuie să le deprind*

A patra secțiune cuprinde lista de metode de lucru pe care elevul trebuie să le cunoască și să le utilizeze. Ele sînt clasificate în trei categorii :

1. metode legate de studiul imaginilor sau obiectelor (fotografii, tablouri, construcții, peisaje etc.) ;

2. metode privind realizarea sau interpretarea (citirea) unor grafice, clasificări, axe cronologice, hărți, date statistice, tabele comparative etc.) ;

3. metode de lucru pe text (document sau text din manual).

În cadrul diferitelor teme, sînt explicate teoretic și exemplificate aceste metode în fișe speciale, care indică etapele specifice de studiu, întrebările pe care elevul trebuie să și le pună într-o tehnică sau alta, subliniindu-se că nivelul de aplicare este adaptat clasei (vîrstei) respective. Vom prezenta, pe scurt, aceste fișe în cele ce urmează.

Fișa 1 — Cum se studiază un text

Pentru a studia un text (document) trebuie : să citești titlul, textul și sursa din care provine ; să recitești textul și să cauți sensul cuvintelor dificile. Apoi, studiul se realizează în trei etape : prezentare, explicare, concluzie.

1. **Prezentarea** sau introducerea se realizează în cîteva etape :

- definind natura textului, arătînd dacă este un discurs, o lege, o rugăciune, un fragment dintr-o carte a unui istoric etc., datînd textul ;
- prezentînd autorul : dacă este celebru, spunînd dacă a trăit în timpul evenimentelor sau dacă este vorba de un istoric care a scris la mult timp după acestea.

2. **Explicarea**

- dacă analizezi textul cu ajutorul unor întrebări vizînd conținutul său : trebuie să fie răspunsuri personale redactate în stil propriu și citate scurte din texte care să justifice ceea ce ai spus. La sfîrșitul lucrului, să verifici dacă ai răspuns corect la întrebările puse ;

- dacă nu sînt întrebări : trebuie redate 2 sau 3 idei importante. Pentru aceasta, le poți copia, sublinia cu culori diferite (pe text) și regrupa. Trebuie să le rezumi în stilul tău și să le susții cu citate.

3. **Concluzia**

Este partea cea mai dificilă. Pentru clasa a V-a, este suficient :

- să arăți importanța textului (ceea ce își arată) într-o frază ;
- să faci critica textului (să-l analizezi), fie comparîndu-l cu ceea ce știi în legătură cu subiectul lui, fie cu alte documente.

Fișa 2 — A studia un text (Exemplu mai complex, pentru un an mai mare)

1. **Prezentarea documentului**

1. Natura documentului : jurnal, lege, constituție, raport oficial, proclamație oficială, scrisoare privată, afiș, extras din roman (eseu, memorii, fabulă), inscripție etc.

2. Tema documentului : economie, societate, politică, religie, viață cotidiană etc.

3. Autorul documentului : dacă este un personaj cunoscut sau un simplu particular, ce rol a jucat față de evenimentele din text.

4. Data și contextul istoric : contextul istoric, circumstanțele în care s-a realizat documentul. (Dacă data exactă nu are o importanță deosebită pentru descrierea vieții cotidiene, ea este indispensabilă pentru un eveniment.)

5. Intenția și destinatarul : a povesti, a descrie, a batjocori, a elogia etc. ; destinatarul nu este întotdeauna exprimat deschis dar se poate ghici dacă e destinat celor apropiați, unui oficial sau țării.

II. Analiza documentului

1. Ideea esențială : este vorba de a exprima cât mai pe scurt posibil sensul general al textului.

2. Vocabular : explicarea (definirea) unor termeni, pasaje ; reperearea articulațiilor textului (căci, fiindcă, în timp ce...) pentru a înțelege mai bine raționamentele autorului.

3. Clasarea ideilor principale : identificarea și regruparea ideilor din text (lista ideilor și fragmentele care le conțin).

4. Interesul documentului : dacă este decisiv, nou, original, surprinzător, dacă a avut consecințe, dacă permite înțelegerea mai bună a unei perioade sau a unui eveniment.

5. Critica documentului : a examina ceea ce este discutabil sau ceea ce a fost trecut sub tăcere, dacă documentul arată o stare de fapt sau deziderate.

III. A trage concluziile : dacă documentul a fost urmat de efecte imediate sau mai târziu, care sînt efectele.

Fișa 3 — Cum se studiază o construcție

Pentru a studia construcțiile (clădirile), trebuie : să examinezi atent clădirea sau fotografia sa ; să desenezi, dacă este posibil, planul construcției ; să stabilești, poate, o secțiune prin clădire. Apoi, studiul se realizează în 4 etape :

1. *Recunoașterea genului, tipului de construcție* : Clădirea este destinată publicului ? Este o construcție publică religioasă (o biserică, un templu) ? Este o construcție publică civilă : o școală, o gară... ? Este un loc de locuit ? Este un spațiu pentru locuire colectivă : un palat, un imobil... ? Este un spațiu pentru locuire individuală : o casă, o vilă... ?

2. *Studiul înălțimii* : Înălțimea este proiecția verticală a fațadei unui edificiu. Cîte nivele (etaje) are ? Caută să observi liniile orizontale, verticale, oblice.

3. *Studiul planului* : Planul este proiecția unui edificiu pe suprafață orizontală. Ansamblul poate fi rectangular, circular, în cruce etc. Poate fi simplu sau complicat.

4. *Descompunerea în părți constitutive* : Într-o casă se disting adesea : antreul, sufrageria, bucătăria, camerele, baia, toaletele etc. Identifică, deci, piesele sau părțile edificiului și precizează-le destinația.

Fișa 4 — Cum se studiază o pictură

Se vor urmări :

1. *Suportul* — Este un tablou, o frescă, un desen, o pictură pe vas ?

2. *Genul* — Este o scenă religioasă, istorică, o scenă din viața cotidiană, un portret, un peisaj ?

3. *Compoziția* — forma (pătrată, circulară etc.) ; diferitele planuri ; modalitatea în care artistul a organizat elementele operei (se poate face o schiță).

4. *Culorile* — Ce culori domină ? Sînt culori calde sau reci ?

5. *Concluziile* — Considerații personale asupra operei.

Fișa 5 — Cum se studiază o sculptură

Se vor urmări :

1. *Suportul* — Este o statuie, un baso-relief ; realizată din bronz, în piatră, în argilă etc. ?

2. *Genul* — Este o scenă religioasă, istorică, o scenă din viața cotidiană, un portret, un peisaj ?

3. *Compoziția* — forma generală, diferitele elemente ale operei (se poate face o schiță).

4. *Execuția* — tehnica utilizată, gustul pentru detaliu, modalități de decorare.

5. *Concluziile* — Considerații personale asupra operei.

Izvoare istorice comentate

CULTURA TEI

(Epoca bronzului tracic)

Civilizația tracă se afirmă în epoca bronzului¹, cu precădere în perioadele mijlocie² și târzie³ ale acestei epoci. Convingătoare sînt, în această privință, marile ansambluri materiale și spirituale din perioadele respective⁴, între care un loc însemnat îl ocupă cultura Tei⁵.

Constituită, în principal, pe fondul culturilor Glina-Schneckenberg⁶ și Cernavoda II⁷, cultura Tei este atestată în cea mai mare parte a Munteniei, cu precizarea că, în nord-estul acestei provincii istorice, aria ei se întrepătrunde cu cea a culturii Monteoru⁸. Făuritorii și purtătorii culturii Tei sînt atestați, de asemenea, la est și sud de Dunăre⁹, precum și peste Carpați, în sud-estul Transilvaniei, la limita ariei culturii Sighișoara-Wietenberg¹⁰. Spre vest, pe teritoriul Olteniei, cultura Tei se întrepătrunde cu cultura Verbicioara¹¹. De altfel, culturile Monteoru, Sighișoara și Verbicioara prezintă evidente sincronisme cu primele trei faze ale culturii Tei¹². Ultimele două faze ale culturii Tei¹³, datînd din perioada târzie a bronzului tracic, sînt contemporane însă cu primele pătrunderi ale culturilor Coslogeni¹⁴ și Noua¹⁵ în sud-estul României.

Culturii Tei îi sînt caracteristice așezări întinse¹⁶, constituite din case solide dar și din colibe, în care locuiau cultivatori de plante și crescători de animale¹⁷. Spre finalul epocii, ultimii producători menționați locuiau și în așezări de tipul „cenușar”¹⁸. Nivelul locuirii „Tei” este ușor identificat datorită ceramicii tradiționale — ceștile (cămile) cu una sau două torți, decorate în tehnica impulsurilor succesive încrustate cu materie albă, predominînd motivele geometrice¹⁹.

Alături de unelte și obiecte de silex, os și corn de animal²⁰ au fost identificate unelte, arme și alte produse ce atestă o dezvoltată metalurgie a bronzului²¹. Dintre arme, cele mai interesante sînt sabia de bronz lungă și subțire, semnalată la Roșiori de Vede²² și spada de bronz recuperată lângă Tîrgoviște, la Valea Voievozilor²³.

Nivelul superior de viață materială, organizarea într-o mare uniune de triburi și bogăția creației spirituale ale făuritorilor și purtătorilor culturii Tei sînt ilustrate și de tezaurele cu obiecte de aur, în primul rînd de cele descoperite la Perșinari²⁴ și Turnu Măgurele²⁵.

Comentariul științific

1. Potrivit noilor precizări cronologice, pe teritoriul României epoca bronzului se încadrează între anii 2.000—1.200 î.e.n.

2. În spațiul carpato-dunărean-pontic, perioada mijlocie a epocii

bronzului a ținut din secolul al XVI-lea î.e.n. pînă în a doua jumătate a secolului al XIV-lea î.e.n.

3. Se consideră că perioada tîrzie a epocii bronzului a început, pe teritoriul patriei noastre, după anul 1.350 î.e.n. și s-a încheiat în jurul anului 1.200 î.e.n., odată cu trecerea la Hallstatt A.

4. Avem în vedere ansamblul Periam-Pecica (din Valea Mureșului inferior), cultura Otomani (în Crișana și restul bazinului Tisei), cultura Suciului de Sus (în Maramureș), cultura Costișa (în cea mai mare parte a Moldovei, din bazinul superior al Prutului pînă pe cursul mijlociu al Nistrului), marele complex cultural Gîrla Mare-Cîrna-Cruceni (în sud-vestul Olteniei și în Banat) etc.

5. Este denumită astfel după obiectivul arheologic investigat inițial, pe malul lacului Tei din București.

6. Cultura (sau complexul cultural) Glina-Schneckenberg reprezintă cel mai vechi ansamblu material al epocii bronzului pe teritoriul României. Poartă denumirea unei așezări de lîngă București și a alteia cercetate pe Dealul Melcilor, la Brașov. S-a format, probabil, pe teritoriul Munteniei, din culturi ale eneoliticului final (Gumelnița B., Cernavodă I etc.) și s-a răspîndit pînă în centrul Transilvaniei (Tg. Mureș, Aiud, Seica Mică, Boarta) și în Oltenia (Rîmnicu Vîlcea, Govora, Drobeta-Turnu Severin), ocupînd aria culturii Coțofeni din perioada de tranziție la epoca bronzului.

Reprezentativă, deci, pentru „Bronzul Timpuriu” pe teritoriul României, cultura Glina-Schneckenberg a avut un rol însemnat în formarea unor culturi din „Bronzul Mijlociu” (Monteoru, Sighișoara, Tei).

7. Cultura Cernavodă II, atestată în Dobrogea și Muntenia, dar și în Oltenia, în perioada de trecere la epoca bronzului (2.500—2.000 î.e.n.), este atribuită strămoșilor direcți ai tracilor cunoscuți mai tîrziu în izvoarele scrise; aceiași apartenență etnică aveau și făuritorii culturii Coțofeni (deci și cei ai culturii Glina-Schneckenberg).

8. Cultura Monteoru (după un reprezentativ obiectiv arheologic de la Sărata-Monteoru, Jud. Buzău) a fost făurită de triburi trace răspîndite în nord-estul Munteniei, sud-estul Transilvaniei, sudul și centrul Moldovei, pînă pe cursul mijlociu al Nistrului. Așezările ei — „adevărate fortărețe”, apărute cu zid de piatră (ca în așezarea eponimă) sau cu șanț — și necropolele (de înhumatie și de incineratie) conțin un bogat inventar arheologic: ceramica fină, neagră sau neagră-cenușie și lustruită (cești, vase tip „burduf” și altele de ofrandă funerară), obiecte de bronz (chiar tipare pentru turnarea aliajului), podoabe de aur.

9. De la nord-est de vărsarea Prutului în Dunăre, apoi de-a lungul fluviului, în vestul Dobrogei, iar în continuare, pînă în zona rîurilor ce curg dinspre Munții Stara Planina (Balcani — Haemus) spre Șistov, Nicopol și alte centre sud-dunărene.

10. Cultura Sighișoara-Wietenberg ocupă platoul Transilvaniei, așezările ei pe înălțimi, fortificate cu șanț și val de apărare, fiind bogate în ceramică (cești, străchini, tăvi), arme de bronz, podoabe de aur, vetre rituale, toate remarcabil ornamentate.

11. Cultura Verbicioara s-a format în Banat, extinzându-se apoi în Oltenia (unde a fost descoperită inițial), precum și în vestul Munteniei, printre așezări aparținând marii uniuni de triburi ce coincide cu aria culturii Tei, pe care, uneori, le suprapune, așa cum s-a întâmplat și în sud-estul Transilvaniei, odată cu extinderea culturii Sighișoara-Wietenberg.

12. Este vorba de fazele Cățelu Nou, Tei și Stejar.

13. Fazele Fundeni și Fundenii-Doamnei.

14. Cultura Coslogeni s-a răspândit în Dobrogea, în sudul Munteniei, până în Olt, dar și la miazăzi de Dunăre, cum dovedesc „sceptrele” de piatră tipice.

15. Cultura Noua (de la un cartier al municipiului Brașov) este atestată în Moldova, Muntenia de nord-est și Transilvania.

16. Asemenea așezări au fost identificate la Cernavodă, Oltenița, Zimnicea, Videle, Glina, Ploiești, Cetățeni etc.

Cele mai multe așezări „Tei” au fost cercetate pe văile Dimbovița și Colentina, precum și pe malul Dunării, între Mostiștea și Vedea. Altele au fost semnalate pe cursurile superioare ale riurilor Ialomița și Prahova, pe văile afluenților transilvani ai Oltului (la Brașov, Codlea, Feldioara etc.), dar și pe valea Birladului (la Girbovăț) sau la vărsarea Siretului (la Boldovinești).

17. Cu precădere în punctele arheologice din Țara Bîrsei și din județul Argeș.

18. „Cenușarele” erau tipice așezărilor deschise cuprinzând locuințe de suprafață pentru cultivatori și păstori dar și adăposturi pentru animale; din arderea lemnului și frunzarului acestor amenajări provine marea cantitate de cenușă care desemnează tipul de locuințe amintit.

19. Alături de ceștile tradiționale, la București-Tei, Băneasa, Cățelu Nou etc. au fost descoperite castroane și pahare de lut, vase pentru provizii și alte produse ceramice, atestînd o bogată activitate meșteșugărească de acest fel.

20. Ace, ciocane, împungători, măciuci, lame, percutoare, planta-toare, răzuitoare, piese de zăbală etc.

21. Cuțite, pumnale, securi, topoare (la Oinacu-Giurgiu, București, Grădiștea-Căldărușani și în alte puncte arheologice).

22. Denumită impropriu „miceniană”, arma respectivă era de proveniență tracică.

23. Asociate armelor similare, descoperite la Apa (județul Satu Mare), la Boiu (jud. Hunedoara) și în alte locuri, spada de bronz găsită lângă Tirgoviște confirmă existența unor centre metalurgice locale importante, precum și diferențierea socială apărută în cadrul societății gentilico-tribale în epoca metalelor.

24. Intensa activitate productivă locală și trecerea la democrația militară sînt atestate, totodată, de tezaurul descoperit la Persinari (com. Văcărești, jud. Dimbovița), în mai multe etape (1954, 1962, 1979). El cuprinde o spadă lungă de aur masiv (de fapt, numai partea ei superioară, în greutate de 1400 g), 12 pumnale întregi sau fragmentare, tot din aur (cîntărind, fiecare între 233,155 g și 505,760 g), precum și

fragmentele a patru topoare de luptă din argint. Toate aceste piese, datînd din secolul al XV-lea î.e.n., au fost turnate în tipare bivalve, fără a fi finisate, ceea ce dovedește executarea lor de un făurar autohton, în timp ce posesorul nu putea fi decît un bogat conducător militar trac din perioada premergătoare declanșării unui război de apărare în fața unor noi triburi sosite din stepele nord-pontice, din cauza cărora, de altfel, tezaurul a fost îngropat.

25. Descoperit încă din anul 1880 (și aflat, parțial, în posesia lui Mihail Kogălniceanu, pînă în 1891), tezaurul de la Turnu Măgurele cuprindea inițial 445 obiecte de aur, între care 11 mari manșoane cilindrice. Se păstrează numai 428 piese (în total 600 g aur, cu 400 g mai puțin decît greutatea tuturor pieselor descoperite în 1880); 420 de obiecte recuperate reprezintă inele plate, 5 — manșoane cilindrice, 2 — manșoane sferoidale. Toate sînt considerate produse ale meșterilor aurari locali și probează existența unor însemne (asemănătoare cu cele de la Galeșu—Dobrogea, de pildă) ale puterii căpeteniilor tribale sau unional-tribale (cum dovedesc, de altfel, și armele de aur de la Perșinari, și cele de la Măcin, și cele de la Țufalău—Covasna), într-o epocă cînd semnele destrămării societății primitive sînt tot mai evidente, pe un fond unitar de viață materială și spirituală.

Comentariul metodic

Vestigiile culturii Tei reprezintă convingătoare izvoare arheologice pe care profesorul de istorie le poate utiliza în proiectarea și realizarea lecției „Epoca bronzului” (la obiectul „Istoria antică și medie a României”, clasa a VII-a). Astfel, informațiile de la notele 1—3 și 16—25 ale comentariului științific se pot integra lecției amintite pe măsura predării-invățării obiectivelor cognitive prevăzute de programa școlară: formarea triburilor trace în vatra carpato-dunăreano-pontică; progresul vieții economice, respectiv practicarea mai accentuată a agriculturii și creșterii animalelor, diversificarea meșteșugurilor, metalurgia bronzului, extinderea schimbului de produse în condițiile primei diviziuni sociale a muncii și ale participării tracilor la comerțul lumii antice; organizarea social-politică pe teritoriul României în epoca bronzului — uniunile de triburi, democrația militară, aristocrația tribală, sclavia patriarhală; viața spirituală. Profesorul are astfel posibilitatea să îmbogățească informația oferită de manual cu date semnificative care dovedesc nivelul superior de viață, muncă și creație al celor mai îndepărtați strămoși direcți ai poporului român, să demonstreze — pe temeiul izvorului arheologic (ceștile de tip Tei, de exemplu, reconstituite și distribuite la Muzeul de Istorie al României), al fotografiilor care redau tezaurele de epocă (prezentate la notele 24—25 pe baza pieselor originare de la Tezaurul Istoric Național) și al lecturii explorării (Homer, *Iliada*, Cîntul X, 420—425) — cauzele și diversitatea aspectelor destrămării societății primitive.

Informațiile din notele 4—15 ale comentariului științific, în schimb, pot deveni argumente ale explicației profesorului în contextul unei

secvențe didactice menite să stimuleze munca individuală sau în grup a elevilor, solicitați să „descopere” (prin lucrul cu manualul și cu harta 5 din noul *Atlas pentru istoria României*) principalele ansambluri arheologice ale epocii bronzului tracic, întrepătrunderile acestor ansambluri, așa cum rezultă ele din reprezentarea grafică a ariilor culturilor din harta menționată. Caracterul unitar al creației materiale și spirituale, evidențiat astfel, poate deveni, în finalul lecției, subiectul probei de evaluare formativă, în cadrul căreia elevii trebuie să argumenteze teza amintită pornind tocmai de la ceea ce este general și particular în cultura Tei.

Bibliografie

- Ion BARNEA ș.a., *Istoria militară a poporului român*. Vol. I, *Din cele mai vechi timpuri pînă în secolul al XIV-lea*, Editura Militară, București, 1984, p. 26—38.
- Dumitru BERCIU, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, Editura Științifică, București, 1966, p. 173—176.
- Ștefan BURDA, *Tezaurul de la Perșinari*, în „Magazin istoric”, București, XVII (1983), nr. 2, p. 14—15.
- Trifon CARAUȘU, Adrian PASCU și Bogdan TEODORESCU, *Istoria antică și medie a României*, mss., 1989, p. 32—33, 36.
- Dan DRĂGUȘ, *Tezaurul de la Turnu Măgurele*, în „Magazin istoric”, București, XVII (1983), nr. 3, p. 17—18.
- Vladimir DUMITRESCU și Alexandru VULPE, *Dacia înainte de Dromihete*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p. 60—64, 71.
- Radu FLORESCU, Hadrian DAICOVICIU și Lucian ROȘU, *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980, p. 93, 266—267 și 331.
- Valeriu LEAHU, *Cultura Tei* [București, 1966], passim.
- Sebastian MORINTZ, *Contribuția la istoria tracilor timpurii*, vol. 1, București, 1978, passim.
- Mircea MUȘAT și Ion ARDELEANU, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 16.
- Mircea PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Editura Junimea, Iași, 1978, p. 84.
- D. M. PIPPIDI ș.a., *Dicționar de istorie veche a României*, Editura Științifică, București, 1976 (paragrafele despre „Epoca bronzului” și „Cultura Tei”).

ADRIAN PASCU

TRATATELE DE ALIANȚĂ INTER-ROMÂNEȘTI ÎNȚRE 1635—1659

În prima jumătate a secolului al XVII-lea raporturile dintre Țările Române concretizate în tratatele de alianță ale Țării Românești și Moldovei cu Transilvania reprezintă cel mai eficace mijloc de a menține statu-quo-ul politic și militar în relațiile cu Poarta, moștenire prețioasă a epocii eroice a lui Mihai Viteazul, ce arătase pentru prima oară în istorie forța reunită a românilor.

Numeroase și semnificative sînt astfel acordurile bilaterale transilvano-muntene constant numite tratate de alianță și bună vecinătate, pentru care s-au păstrat alit proiectele propuse de principele Gheorghe Racoczi I, propunerile domnești ale lui Matei Basarab avansate de delegațiile sale prezente la Alba-Iulia cit și jurămîntul slujitorilor și al întregii oștiri, garanție a îndeplinirii integrale a prevederilor sale, reciproc acceptate. Sînt nu mai puțin de 7 asemenea acte între anii 1635 și 1651 încheiate succesiv în 1635, 1636, 1638, 1640, 1647, la care se adaugă o confirmare pentru mai vechiul tratat de alianță încheiat de Gheorghe Racoczi I, prin fiul său omonim după decesul celui dintîi în 1651 și o convenție Gheorghe Racoczi II — Matei Basarab datată 15 aprilie 1651. Între Transilvania Racoczeștilor și Moldova eternului rival al lui Matei Basarab — Vasile Lupu s-au încheiat doar două tratate : unul de alianță la 19/29 septembrie 1639 și un altul, de bună vecinătate și extrădare, la 25 martie / 4 aprilie 1646. În posteritatea imediată a marilor domnii de la jumătatea secolului al XVIII-lea românesc se așează alte două documente similare semnate pe de o parte de Gheorghe Racoczi al II-lea, pe de alta de Constantin Șerban în vara anului 1655 și de urmașul său la tron Mihnea al III-lea Radu la 4 octombrie 1659. Conjunctura negocierilor nu este întîmplătoare, urmașul lui Matei Basarab își salvase domnia de răzvrătirea semenilor cu ajutor de peste munți : 4 ani mai tîrziu conducătorii politici ai celor trei țări române inițiau la Rucăr după semnarea celui de-al doilea tratat o puternică acțiune antiotomană.

Prezentăm în cele ce urmează cu un scurt aparat de note cele mai importante acorduri politice inter-românești între 1635 și 1659.

Alba Iulia, 16 martie 1635.

Tratat de alianță pentru menținerea bunului prieteșug și a bunei vecinătăți.

Gheorghe Racoczi al II-lea dă de știre tuturor că noi voim a ține bună vecinătate și prietenie adevărată cu cinstitul și măritul voievod Matei... făgăduim deci... că noi nu-i vom fi dușmani pentru nici o pricină și în nici un chip nu facem pagubă și nici supărare, nici lui, nici țării sale și vrem să trăim în bună vecinătate cu Domnia sa ; nu căutăm, nu pornim și nu trimitem de nicăieri dușmani împotriva persoanei și a țării sale.

Ci dacă cineva ar vrea să meargă împotriva sa, ne silim să-l întoarcem după putința noastră. De se vor afla rău voitori și dușmani Domniei sale și țării

salez.. vom fi după nevoie cu ajutorul cuvenit... Din toate acestea scoatem pe puternicul împărat"¹.

(A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, Acte și scrisori, vol. IX., (1614—1636), București, 1937, p. 344.

24. septembrie / 3 octombrie 1636.

Ulterior reînnoirii tratatului semnat în 1635 boierii, căpăteniiile oștirii și slujitorii din Țara Românească, promit,... „vom sta în ajutorul și întru apărarea măritului... Gheorghe Racoczi, împotriva tuturor dușmanilor țării sale... ori de unde ar fi ei” și aceasta „pînă la capătul vieții noastre și pînă la pierderea tuturor bunurilor noastre”².

(Apud, N. Stoicescu, *Matei Basarab*, București, 1988, p. 143)

Alba Iulia, 19/29 septembrie 1638.

Tratat de alianță încheiat de Vasile Lupu, Domn al Moldovei cu Gheorghe Racoczi I, principe al Transilvaniei.

„Noi, Gheorghe Racoczi... facem cunoscut în persoană... că între noi și preailustrul voievod Vasile... încă de la începutul domniei lui interveniseră relații de vecinătate pașnică și binevoitoare și legături de prietenie, deși acestea... începeau să fie împiedicate și să se schimbe din pricina anumitor fapte și cauze”. Asigurîndu-l de prietenia sa, principele se obligă să-l anunțe din timp de conspirațiile unor răuvoitori și invidioși „În toate acestea însă îl scoatem din cauză pe puternicul împărat”.

„Adăugăm și faptul că domnia sa prealuminatul Vasile Voievod să nu pășească... fără știrea și consimțămîntul nostru sub nici un motiv și în nici un chip cu arme și război ca dușman împotriva lui Matei Voievod sau a țării acestuia”³.

(I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României* (1368—1900), București, 1971, p. 182—183.

Alba Iulia, 10 mai 1640.

Condițiile lui Matei Basarab pentru reînnoirea tratatului de alianță...

„...ca de aici înainte orice primejdie s-ar întîmpla să cadă asupra Domnului nostru și a noastră de oriunde, să nu se facă nici o excepție pentru nimeni, că noi astăzi am jurat Măriei Tale cu toată țara și n-am scos pe nimeni, și dacă am avea greutăți din partea Porții, de s-ar amesteca străinii, dacă ar vrea să înlăture pe milostivul nostru Domn și pe noi din moștenirea noastră, dacă ar vrea străinii să locuiască în casele noastre... într-o astfel de vreme Măria Ta și sfetnicii Domniei Tale să ne ajute și să ne ocrotească de străini, ca și pînă acum, căci noi n-am greșit cu nimica Porții, căci ca să ne mîntuim de străini și să poată domni între noi Măria Sa Domnul nostru am înmulțit darea de la una la trei și în afară de dare și tot ceea ce doresc dă atît Măria Sa Domnul, cît și noi, ca să ne lase să locuim pe pămîntul nostru...”⁴

(A. Veress, *Documente*, vol. X., București, 1938, p. 74—75),

15/25 aprilie 1651.

Convenția încheiată de Matei Basarab, Domn al Țării Românești cu Gheorghe Racoczi al II-lea principe al Transilvaniei.

Racoczi asigură pe Matei Vodă de ajutor militar împotriva turcilor, dacă ei ar căuta să calce „convențiile pe care Domnul și țara sa le au cu Poarta otomană”. La rîndul său Matei promite ajutor militar și împotriva turcilor și tătarilor⁵.

(Rezumatul la I. Ionașcu, T. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Tratatul internațional ale României*, București, 1975, p. 108—109). (1354—1900).

Tîrgoviște 1655.

Tratat de alianță și prietenie încheiat de Constantin Șerban, Domn al Țării Românești, cu Gheorghe Racoczi al II-lea, principe al Transilvaniei.

„ne legăm... ca numitei Mării Salg... îi vom fi adevărați și deplini binevoitori, dușmanilor și răuvoitorilor, le vom fi și noi dușmani... vom fi gata să-i ajutăm după poftă și trebuință... cînd va trebui să trimitem soli la vreun neam străin, ori se va întîmpla să vină la noi vreo astfel de solie, nu vom lipsi a da știre despre aceasta Măriei Sale... și cîntea vecinătății după obiceiul din fiecare an pentru milostivirea făcută de Măria Sa, o am sporit, fiind în vremea fericitului Matei voievod, 2500 galbeni în bani vechi, noi am ridicat la 3000 pe care în toți anii ne silim să-i trimitem”⁶...

(I. Lupaș, *Documente istorice transilvănene*, vol. I, 1599—1699, Cluj, 1940, p. 269—270).

Comentariu istoric

1. Intrate încă de la începutul secolului al XVII-lea în tradiția vieții politice românești tratatele celor două țări extra carpatice cu Transilvania vor răspunde în timpul lungilor domnii ale lui Matei Basarab și Vasile Lupu unor necesități noi. În ce-l privește pe domnul de la Tîrgoviște, acesta își datora tronul și sprijinului militar și diplomatic al lui Gheorghe Racoczi I. Era firesc deci ca încă în iulie 1633, prin ambasadorul transilvănean Ștefan Salanczi, Matei Basarab să încheie o primă înțelegere cu principele Transilvaniei prin care, pentru statornicirea unor raporturi de bună vecinătate și înțelegere, acesta se obliga să-i plătească anual suma de 5000 florini, răscumpărarea dijmii țărănilor ardeleni veniți în Țara Românească. La negocierile privitoare la încheierea tratatului poziția celor doi parteneri este diferită. Gheorghe Racoczi I care dorea subordonarea domnului muntean oferă o alianță politică și militară împotriva dușmanilor lui Matei și țării, din care însă este exclus sultanul. Cererile de la Tîrgoviște, sînt însă fără echivoc, — în schimbul ajutorului militar antiotoman solicitat principelui se oferă sprijin similar în caz de necesitate. La 24 iulie 1635 o mare adunare din care nu lipseau corpurile ostășești ale slujitorilor jura la București credința lui Matei și lui Racoczi, asigurîndu-se astfel, sancțiunea tratatului, încheiat însă potrivit voinței principelui ardelean.

2. În împrejurările dramatice ale anului 1636 cele două părți contractante conveniră asupra reînnoirii tratatului dintre ele. Matei Bă-

sarab' se temea de un atac din partea lui Vasile Lupu, în vreme ce Gheorghe Racoczi I, închis în cetatea maramureșană de la Hust, încerca să reziste lui Ștefan Bethlen, pretendent susținut de turci. Încă înainte de deznodământul evenimentelor, ce se arăta favorabil principelui, la 12/22 octombrie la București, boierii, căpeteniile oștirii și slujitorii prezentau principelui transilvănean „cea mai frumoasă declarație de prietenie din câte făcuseră românii de dincoace de Carpați Transilvaniei”.

„Nici cei mai bătrâni dintre boierii noștri nu-și aduc aminte să fi fost o legătură atât de strinsă ca aceea de acum, știută de toate staturile țării”.

3. În 1637 veni rîndul lui Gheorghe Racoczi să-și arate loialitatea față de domnul muntean. Cu sprijinul unor înalți demnitari otomani, Vasile Lupu se decide să-l atace pe Matei Basarab cu intenția de a înscăuna la Tirgoviște pe fiul său. Tentativa a eșuat, dar alianța munteano-transilvană a fost pusă la grea încercare. Trupele de ajutor trimise de principe nu interveniră, iar la sfîrșit i se propuseră lui Matei negocieri de pace cu domnul Moldovei sau continuarea războiului pe cont propriu. În anul următor relațiile cu Transilvania se vor deteriora în continuare. Gheorghe Racoczi I se hazardă să medieze pacea între cei doi voievozi. Aflați în septembrie 1638 la Alba Iulia, negociatorii munteni aflară de la principe că reînnoirea tratatului celor două țări este condiționată de un acord similar între Muntenia și Moldova, respins categoric de Matei Basarab. Se încheiară totuși acorduri separate cu Moldova la 19/29 septembrie și apoi cu Țara Românească la 13/23 octombrie. Principele pare a arbitra între cei doi domni. Vasile Lupu trebuie să-și consulte aliatul, dacă intenționează să mai lupte cu Matei Basarab. În fine, la București spre a nu se mai învenina relațiile reciproce se acordă de păsimesi, pe 6 martie, cei 5000 florini și doi cai de rasă lui Gheorghe Racoczi I.

4. Cererile lui Matei Basarab și ale marilor boieri pentru reînnoirea tratatului cu Transilvania, subliniază încă o dată fermitatea forțelor politice conducătoare muntene. Credincios vechiului său crez, domnul se arată interesat de o alianță împotriva Porții sau de protecție împotriva unei domnii străine impuse de turci. Este în același timp o recunoaștere expresă a situației, potrivit căreia înscăunarea lui Matei Basarab a solicitat sacrificii din partea potențailor regimului. În alt plan 1640, marchează, după criza raporturilor munteano-moldovene din anii anteriori, un început de îmbunătățire în perspectiva căruia cei doi rivali vor sfîrși prin a se împăca. (toamna 1644). Pe de altă parte interesat să-și atragă aliați, căci principele luase hotărîrea de a intra în războiul european (de 30 de ani) el desfășoară mai multe acțiuni politice care să-l asigure de atașamentul lor.

5. După moartea lui Gheorghe Racoczi I la 11 octombrie 1648, Matei continuă cu succesorul acestuia vechea politică de alianță cu Transilvania. La 8/18 februarie 1650, la Brașov, erau confirmate vechile tratate cu condiția schimbului „cărților de jurămint”. Actul din 15/25 aprilie 1651 are însă o semnificație cu totul deosebită. Este pentru prima oară cînd se recunoaște explicit situația specială a Țării Românești în

raporturile ei cu Poarta, reglementată prin convenții care-i recunosc autonomia deplină. Încălcarea acestora obligă la ripostă în cazul căreia domnul de la Țîrgoviște beneficiază de alianța principelui transilvan. După aproape 20 de ani de strădanie, Matei obține în relația sa politică cu Racoczeștii ajutor militar împotriva tuturor dușmanilor săi, inclusiv turcii și tătarii. Este o veritabilă alianță antiotomană între două state de sine stătătoare, de care Matei Basarab nu va ezita să se folosească imediat, pentru a tranșa definitiv conflictul său cu Vasile Lupu (bătălia de la Finta, 8/18 mai 1653).

6. Noul tratat munteano-transilvan a fost încheiat în succesiunea răscoalei seimenilor, a cărei forță spori considerabil prin angrenarea împotriva domniei a unei puternice revolte populare. Începute în ultimul an al vieții lui Matei Basarab, tulburările au atins punctul culminant în primăvara anului 1655. Primejduite, conducerile politice ale celor trei țări românești acționară energic, desigur și cu aprobarea Imperiului Otoman. Bătălia decisivă desfășurată la Șoplea la 26 iunie 1655 se încheie cu înfringerea răsculaților. Ulterior victoriei, Gheorghe Racoczi va reînnoi alianța cu Constantin Șerban, acesta din urmă îndatorat pentru tronul său vecinului de peste Carpați, fiind gata a accepta condiții asupra cărora antecesorul său n-ar fi convenit niciodată. După depunerea jurământului de credință, domnul Țării Românești se obligă a-și pune oastea, câtă mai rămăsese, la dispoziția principelui, acceptînd de asemenea, ca în relațiile sale externe să fie supravegheat de la Alba Iulia. Gheorghe Racoczi al II-lea cîștigă și dreptul de a se amesteca în treburile interne ale țării. Se reînnoiau firește vechile clauze ale tratatelor încheiate cu Matei Basarab, inclusiv plata anuală a unei sume de 3000 de galbeni către principele transilvănean. Deși prefigura marea alianță antiotomană de la sfîrșitul deceniului, prin care se rezerva rolul conducător Transilvaniei, tratatul nu mai avea forța de altădată, puterea militară a Țării Românești, fiind mult diminuată de răscoala seimenilor.

În împrejurările excepționale din toamna anului 1659, în cursul căroră Țările Române declanșează o mare acțiune militară împotriva Imperiului Otoman, se încheia la 4 octombrie tratatul dintre Gheorghe Racoczi al II-lea și Mihnea al III-lea, domnul Țării Românești. N. Iorga a definit-o astfel: „o alianță pur militară în care date fiind împrejurările dintr-o parte și alta numai este vorba de tribut, de darul cailor ca semn de vasalitate, de vreo hegemonie ardeleană, ci relațiile sînt de o desăvîrșită paritate, cum o căutaseră degeaba Matei și Constantin pe vremea cînd vecinii lor erau în fruntea unei aristocrații solidare și a unei puternice oștiri“.

Comentariu metodic

Documentele politice care consfințesc marea alianță politică a Țărilor Române de la jumătatea secolului al XVII-lea pot fi utilizate în funcție de obiectivele pe care și le propune profesorul, la clasa a VIII-a în cadrul cursului de Istorie a românilor, în mod firesc la tema consa-

crată „Faptei și moștenirii lui Mihai Viteazul“. Folosirea unuia sau altuia dintre texte va evidenția că tratatele inter-românești constituie o modalitate de afirmare a unității politice peste granițele statale și în contextul exercitării dominației străine. Fără a fi lipsite de momente conflictuale, pe care nu cred că este bine să le eludăm — Racoczeștii au avut rezerve față de conținutul antiotoman al alianței cu Țara Românească iar între Matei Basarab și Vasile Lupu nu s-a semnat niciodată un acord bilateral — aceste documente diplomatice au jucat un rol incontestabil în consolidarea autonomiei celor trei Țări Române, care, fie în parte, fie în ansamblu s-au afirmat în relațiile internaționale ca state aproape suverane.

Apropierile politice și diplomatice înlesniră în mod firesc ample și diversificate raporturi economice și nu în ultimul rând culturale, întărind încă o dată conștiința unității românești de o parte și de alta a Carpaților. După 1650 în împrejurări de politică internațională considerabil noi, (consolidarea pozițiilor Transilvaniei în urma încheierii războiului de 30 de ani și candidatura lui Gheorghe Racoczi al II-lea la tronul Poloniei) alianța celor trei Țări Române va câștiga treptat și un conținut antiotoman, evoluțiile politice și militare culminând în anii 1659—1660.

Bibliografie

N. IORGA, *Istoria românilor*, vol. VI., Monarhii, București, 1938, p. 233—234.

LIDIA DEMENY, L. DEMENY, N. STOICESCU, *Răscoala seimenilor sau Răscoala populară*, București, 1968, p. 148—150.

N. STOICESCU, *Matei Basarab*, București, 1988, partea a IV-a, *Politica externă a lui Matei Basarab*, p. 126—206.

BOGDAN TEODORESCU

UN ASPECT AL MODIFICĂRII CONSTITUȚIEI DIN 1866 ÎN ANUL 1884

Constituția din 1866 a suferit ulterior modificări în anii 1879, 1884, 1917 și în 1918. Revizuirea Constituției realizată la 8/20 iunie 1884 privea titlul șefului statului, întinderea teritorială a României, regimul presei, sistemul electoral și pământurile rurale.

Noua situație în care a ajuns statul român, care devenise regat, impunea stabilirea unei concordanțe cu textul constituției, iar sistemul electoral apărea tot mai evident ca fiind necorespunzător cerințelor unei mai largi participări la viața politică în vederea progresului capitalist al țării. Astfel era motivată ameliorarea constituției.

În cele ce urmează redăm textele din constituția adoptată în anul 1866 și din cea modificată în vara anului 1884 la titlul III, capitolul I — despre reprezentarea națională, secțiunea I — despre Adunarea Deputaților, articolele 58—63, pentru a putea fi mai bine observate îmbunătățirile aduse în acest sens legii fundamentale a statului român, după optsprezece ani de funcționare.

Textul aparținând Constituției din 1866 :

Secțiunea I — Despre Adunarea deputaților

Art. 58. Corpul electoral este împărțit în fiecare județ în patru colegii.

Art. 59. Fac parte din întâiul colegiu acei care au un venit funciar de trei sute de galbeni în sus.

Art. 60. Fac parte din al doilea colegiu acei care au un venit funciar de trei sute galbeni în jos până la una sută inclusiv.

Art. 61. Fac parte din al treilea colegiu al orașelor, comercianții și industriașii care plătesc către stat o dare de optzeci de lei. Sunt scutiți de cens în acest colegiu, toate profesiunile liberale, ofițerii în retragere, profesorii și pensionarii statului.

Art. 62. Aceste trei colegii aleg direct.

Cele două dintii câte un deputat fiecare, iar cel de-al treilea precum urmează :

București șase, Iași patru, Craiova, Galați, Ploiești, Focșani, Birlad, Botoșani câte trei ; Pitești, Bacău, Brăila, Roman, Turnu-Severin câte doi ; iar celelalte câte unul ; peste tot cincizeci și opt.

Toate orașele unui district formează un singur colegiu cu orașul de reședință.

Art. 63. Fac parte din colegiul al patrulea toți acei care plătesc o dare către stat oricât de mică și care nu intră în nici una din categoriile de mai sus.

Acest colegiu alege la al doilea grad un deputat de district.

Cincizeci de alegători numesc un delegat.

Delegații întruniți la reședința districtului aleg pe deputat.

Textul modificat al Constituției în anul 1884 :

Secțiunea I — Despre Adunarea deputaților

Art. 58. Corpul electoral este împărțit în fiecare județ, în trei colegii.

Art. 59. Fac parte din colegiul întâi toți acei care, întrunind celelalte condiții cerute de lege, au un venit funciar rural sau urban de cel puțin 1.200 lei.

Art. 60. Fac parte din colegiul al doilea toți acei care, întrunind celelalte condiții prevăzute de lege, au domiciliul și reședința în orașe și plătesc către stat o dare anuală directă de orice natură, de cel puțin 20 lei.

Sînt scutiți de cens în acest colegiu :

- a) Profesiile libere ;
- b) Ofițerii în retragere ;
- c) Pensionarii statului ;
- d) Cei ce au absolvit cel puțin învățămîntul primar.

Toate comunele urbane dintr-un județ formează un singur colegiu cu orașul de reședință.

Art. 61. Fac parte din colegiul al treilea toți care nu sînt alegători în colegiul întâi și al doilea, și plătesc o dare cît de mică către stat.

Alegătorii acestui colegiu, care au un venit funciar rural de 300 lei în sus și care știu citi și scrie, pot să voteze după voința lor, sau direct pe deputat la orașul de reședință, sau indirect pe delegat în comunele lor, împreună cu alegătorii fără știință de carte și care nu au venitul cerut.

Votează asemenea direct, cu dispensă de cens :

- a) Învățătorii satești și preoții ;
 - b) Cei ce plătesc o arendă anuală de cel puțin 1.000 lei.
- Cincizeci de alegători aleg un delegat.

Primarul, notarul, perceptorul, șeful de garnizoană, precum și orice funcționar public nu vor putea fi aleși delegați.

Art. 62. Aceste trei colegii aleg direct în modul următor :

Colegiul întâi alege cîte doi deputați de fiecare județ, cu excepția județelor : Ilfov, Iași, Dolj, Buzău, Mehedinți, Prahova, Teleorman, Bacău, Putna, Botoșani și Tutova, care aleg după cum urmează :

Ilfov, cinci ; Iași și Dolj, cîte patru ; Buzău, Mehedinți, Prahova, Teleorman, Bacău, Putna, Botoșani și Tutova cîte trei.

Colegiul al doilea alege precum urmează : București, nouă deputați ; Iași, șase ; Craiova și Ploiești, cîte patru ; Brăila, Turnu-Măgurele, Bacău, Roman, Galați, Focșani, Birlad și Botoșani, cîte trei ; Buzău, Giurgiu, Huși, Pitești și Turnu-Severin, cîte doi ; iar celelalte cîte unul.

Colegiul al treilea alege un deputat pentru fiecare județ, cu excepția următoarelor județe, și anume : Ilfov, Dolj, Mehedinți, Prahova, Buzău, Bacău, Putna și Suceava, care aleg cîte doi.

Art. 63. Censul nu se poate dovedi decît prin rolul de contribuție, chitanțele și avertismentele din partea împlinitorilor de dări pe anul încetat și pe anul curent. (acest articol corespunde articolului 64 din Constituția adoptată în 1866).

Comentariu istoric

C. A. Rosetti a rămas la bătrînețe neclintit în convingerile sale democratice din timpul revoluției de la 1848, în timp ce I. C. Brătianu se îndepărta tot mai mult de liberalii-radicali, după ce România și-a cucerit independența de stat. C. A. Rosetti și partizanii săi aveau în vedere rezolvarea problemei tocmelilor agricole, electivitatea magistraților, o largă descentralizare administrativă și îndeosebi revizuirea constituției din 1866, pentru introducerea sistemului colegiului unic și a celei mai largi libertăți a presei. C. A. Rosetti era cu atît mai insistent în realizarea acestor reforme, cu cît primea un însemnat sprijin moral din partea fiului său Mircea, care cît timp a studiat la Paris, a întreținut strînse legături cu Internaționala I.

Legea tocmelilor agricole, redactată de C. A. Rosetti cît a fost ministru de interne, a stîrnit în Partidul liberal o companie a marilor proprietari împotriva sa și o trecere a acestora la conservatori, ceea ce amenința să lipsească partidul aflat la putere de orice sprijin din partea colegiului I. De aceea, cînd la 29 august 1882, în ziarul „Românul“, C. A. Rosetti a început să susțină cu tărie modificarea legii electorale, el a găsit înțelegerea lui I. C. Brătianu, atunci prim ministru, care dintr-un calcul politic urmărea să-i facă pierduți pe mulți mari proprietari din colegiul I în masa alegătorilor din colegiul al II-lea. În felul acesta Partidul conservator, al cărui apanaj fusese colegiul I, ar fi primit o crîncenă lovitură, iar pe de altă parte ieșea întărit propriul partid, prin afirmarea elementelor burgheze din mediul orășenesc. De aceea la 22 decembrie 1882, era făcută în mod oficial propunerea de revizuire a constituției în parlament, iar în alegerile din primăvara anului 1883, pentru constituirea Camerelor de revizuire, guvernul liberal a dobîndit o majoritate zdrobitoare în fața opoziției coalizate care nu a avut însă sprijinul junimiștilor. Camerele de revizuire și-au început lucrările la 10 mai 1883, fără participarea celor cîțiva reprezentanți ai opoziției, ședințele fiind extrem de furtunoase prin înfruntarea majorității liberale sub conducerea lui I. C. Brătianu, care se pronunța pentru revizuire deosebit de prudentă și gruparea lui C. A. Rosetti. După ce propunerea guvernului care împărțea corpul electoral în trei colegii a obținut cea mai mare parte a voturilor, au fost făcute concesii lui Rosetti în ceea ce privește lărgirea libertății presei iar pe tărîm juridic se admitea cererea ca în materie de calomnie prin presă, despăgubirile civile să ajungă în competența juraților. În mod cert, acțiunea de revizuire a sistemului electoral în 1884 a însemnat un progres prin creșterea numărului de alegători în general, fapt care a dus la o consolidare a rolului politic al burgheziei, care era înclinată spre reforme, cu caracter moderat.

Sugestii metodice

Nu am inclus în rîndul acestor texte secțiunea a II-a privitoare la senat, pentru că analizarea acesteia ar micșora mult timpul disponibil transmiterii noilor cunoștințe. Momentul în care se trece la analizarea textelor de către elevi, este acela al prezentării sistemului electoral, în cadrul temei despre viața politică, după cucerirea independenței de stat a României, în acea parte care se referă la ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea. Se poate avea în vedere că este mai ușor să se facă o comparație, pentru a observa prin ce se deosebesc articolele din anul 1884 de cele din 1866, dacă cele două texte ar fi scrise pe două foi de hîrtie separate. În felul acesta elevii pot utiliza cu mai multă eficiență timpul afectat învățaturii prin descoperire.

Bibliografie:

1. *Monitorul oficial al României*, nr. 51 din 8/20 iunie 1884, p. 1042—1045 și nr. 52 din 9/21 iunie 1884, p. 1074—1081.
2. T. MURARU — *Constituțiile române* (culegere), București, 1980, p. 20—21.
3. P. CÎNCEA — *Viața politică din România în primul deceniu al independenței de stat*, Editura Științifică, București, 1974, p. 104—111, 157—171.
4. GR. CHIRIȚĂ — *Modificarea constituției în 1884*, în „Studii”. Revistă de istorie, nr. 4/1970, p. 739—768.

OCTAVIAN CRISTESCU

Istoria învățămîntului

C. RĂDULESCU CODIN, REVIZOR ȘCOLAR DE MUSCEL

N. ADĂNILOAIE

Încă de la sfîrșitul veacului trecut, Spiru Haret — marele reformator, organizator și diriguitor al învățămîntului românesc — atrăgea atenția dascălilor că „cea dintîi datorie a școalei, care trece înaintea oricărei alteia, este de a forma buni cetățeni și cea dintîi condiție pentru a fi cineva bun cetățean este de a-și iubi țara, fără rezervă, de a avea încredere nemărginită într-însa și în viitorul ei. Toată activitatea, toată îngrijirea celor însărcinați cu educația tinerimii, acolo trebuie să tindă“. Pentru aceasta el cerea cadrelor didactice să caute a face pe copii „să prețuiască evenimentele mari ale istoriei noastre“, să-i convingă că ei sînt urmașii eroilor care „au luptat și și-au vărsat sîngele ca să conserve țara care îi adăpostește astăzi“¹.

Atașamentul lui Spiru Haret față de problemele învățămîntului, modernizarea legislației și regulamentelor școlare, lupta lui pentru ridicarea economică și culturală a țărănimii prin intermediul dascălilor satești și prestigiul de care s-a bucurat, mai ales în rîndurile învățătorilor, au făcut ca întreaga perioadă dintre anii 1897—1910 să poarte pecetea personalității sale. Prin aplicarea noii legislații și organizări școlare și prin încurajarea și ridicarea prestigiului cadrelor didactice în fața autorităților locale, învățămîntului primar i s-au creat condiții mai bune de dezvoltare, iar dascălimii satești posibilități de perfecționare și afirmare pe tărîm social și cultural. În acest climat de stimulare a dascălilor merituosi, s-a format și afirmat, în perioada haretistă, apreciatul învățător și recunoscutul folclorist C. Rădulescu Codin.

Fiu al Muscelului, C. Rădulescu a văzut lumina zilei la 1 noiembrie 1875, la Zgripcești, în casa unor țărani săraci. După studii strălucite, terminate la Școala normală din Cîmpulung, C. Rădulescu a fost numit, la 1 septembrie 1896, învățător, în comuna Priboeni, situată nu prea departe de satul său natal².

În primăvara anului 1903 învățătorul din Priboeni a fost apreciat la Ministerul Instrucțiunii Publice pentru propunerile sale judicioase referitoare la necesitatea întocmirii unui recensămînt exact al știutorilor și neștiutorilor de carte din fiecare județ, recensămînt care ar reliefa „mai precis foloasele școlii rurale“, implicit strădania dascălilor. Drept urmare, ministrul Spiru Haret i-a cerut învățătorului C. Rădulescu să

¹ *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor...*, sub îngrijirea lui C. Lascăr și I. Biberi, București, 1901, p. 1390.

² Vezi M. Robea, *C. Rădulescu Codin — pedagogul, extras din Interferențe*, București, 1977, p. 110—111.

stabilească — în unire cu revizorul de atunci, Gr. Teodosiu — „norme practice după care să se facă statistica știutorilor de carte din țară“³.

În 1908, înscriindu-se la concursul de înaintare și trecînd cu succes toate examenele, C. Rădulescu a obținut titlul de institutor. Deși putea opta — conform regulamentului și calificării — pentru o catedră la o școală primară urbană, el a rămas în comuna Priboeni de care se legase și căreia i-a întocmit, încă din 1904, o frumoasă și interesantă monografie. De altfel, activitatea sa pe tărîm cultural a început odată cu cea didactică și s-a îmbinat întotdeauna, în chip armonios, cu aceasta. Un inspector general din Ministerul Instrucțiunii arăta că Rădulescu Codin și-a jertfit clipele de odihnă pentru adunarea comorilor populare din județul Muscel „ale cărui plaiuri le-a zugrăvit și le-a cîntat în așa de frumos grai“⁴.

Oricum, activitatea publicistică a lui Rădulescu Codin este impresionantă : 25 culegeri de folclor, 10 lucrări cu caracter istoric și cultural, 5 manuale didactice, un volum de teatru sătesc, numeroase articole pedagogice în revistele vremii și o revistă pentru popor — intitulată „Prietenul nostru“ — pe care a condus-o între anii 1911—1916 și 1923—1926. Este de precizat că trei dintre lucrările sale au fost apreciate și premiate de Academia Română. Despre volumul de *Cuvîntări populare* poetul G. Coșbuc scria la 28 aprilie 1908 : „Cuvîntările d-lui Codin sunt bine rostite, clar și țărănește. Nu e rău să se spuie lucrurile folositoare și aceia ce le spun trebuie încurajați“⁵. Volumul a mai fost apreciat de : D. Onciul, Spiru Haret, Al. Vlahuță, N. Iorga, Mihail Dragomirescu, M. Sadoveanu ș.a. Dar, despre activitatea lui Rădulescu Codin ca folclorist au scris profesorii Dan Simonescu⁶, Mihail Robea⁷ ș.a. iar Virgil Ene, Ioan și Viorica Șerb i-au reeditat, selectiv, o parte din culegerile sale.

Activitatea didactică desfășurată de C. Rădulescu Codin și în special cea de îndrumare și control sint însă mai puțin cunoscute. Un singur articol datorat prof. M. Robea a apărut în urmă cu 13 ani. Acestea au fost motivele care ne-au determinat să evocăm cîteva aspecte din activitatea lui Codin ca revizor școlar de Mușcel, bazîndu-ne și pe unele documente inedite.

C. Rădulescu Codin a fost numit revizor școlar, cl. II-a, la județul Mușcel, la 10 martie 1914 de către I. G. Duca, ministrul Instrucțiunii publice, care-și propusese să continue opera școlară a lui Spiru Haret, sprijinindu-se pe foștii colaboratori ai acestuia. (Spiridon Popescu, Gh. Adamescu, S. Halița, Gh. Stoenescu, Gh. N. Costescu, I. N. Rodoș etc.).

Luîndu-și munca în primire, pe lingă inspecțiile făcute la școli — între 13—20 pe lună — pe lingă întocmirea unor situații cerute de

³ Arh. St. Buc., fond. Min. Cult. și Instrucț. Publice (citată în continuare fond. M.C.I.P.), dosar 103 II/1902, f. 169—174 și 190.

⁴ I. G. Nicolaescu, *La moartea lui C. Rădulescu Codin*, 1926, p. 31.

⁵ Vezi C. Rădulescu Codin, *Cuvîntări populare*, București, 1927, p. 12.

⁶ Dan Simonescu, *Folcloristul C. Rădulescu Codin*, în „Revista de folclor“, II (1957), nr. 4, p. 91—120.

⁷ M. Robea, *Noi date despre folcloristul C. Rădulescu Codin*, în „Revista de folclor“, III, (1958), nr. 4.

minister, Rădulescu Codin și-a continuat și activitatea de conferențiar la cercurile culturale pentru care simțea o atracție deosebită. Astfel, a participat la ședințele cercurilor culturale din Beleți, Stîlpeni, Țigănești și Priboieni. La ultima, în fața învățătorilor și a circa 200 de țărani, el a vorbit despre dragostea de țară și de neam, despre starea economică și culturală a „fraților înstrăinați”, reliefînd datoria întregului nostru popor de a lupta „pentru a ne strînge toți românii la un loc”⁸. Împreună cu revizorul cl. I, I. N. Rodos, a întocmit și trimis ministerului un material documentat, arătînd necesitatea urgentă de a se crea în județ, cel puțin 10 posturi de învățător, pentru a se putea școlariza un număr mai mare de copii⁹. În iulie 1914, cu ocazia venirii lui I. G. Duca la Cîmpulung, cei doi revizori i-au prezentat ministrului o dare de seamă amplă asupra situației învățămîntului din Mușcel. Din această dare de seamă rezultă că în județ erau, la acea dată, 112 școli primare servite de 198 cadre didactice și la care erau înscriși 71% din copiii recenzați. Se relevă că frecvența a fost bună, amenzi nu s-au aplicat decît foarte puține deoarece „sătenii, mai toți, își trimit voioși copiii la școală”, că rezultatul inspecțiilor făcute de revizori la școli a fost „mai pretutindeni satisfăcătoare”. Revizorii țin, totodată, să atragă atenția ministrului că „starea localurilor de școală este mediocră” și că „din fondul de 50 milioane” votat pentru construcții școlare s-au aprobat a se clădi, în acest județ, numai „29 localuri școlare în valoare de 720.000 lei”¹⁰.

La 1 decembrie 1914 inspectorul școlar Gh. Stoenescu a întrunit la Pitești pe revizorii județelor : Mușcel, Argeș, Dîmbovița, Olt și Teleorman pentru a discuta cu ei unele probleme pedagogice și a impulsiona din nou activitatea extrașcolară, ca în timpul lui Haret. La întrunire au mai participat Spiridon Popescu, directorul învățămîntului primar și normal din minister și Gh. Adamescu, inspector general. În cadrul ședințelor, revizorul Rădulescu Codin a luat de mai multe ori cuvîntul susținînd relansarea activității extrașcolare a învățătorilor, înființarea de noi cursuri de adulți și de șezători prin sate, organizarea de muzee pe la școli și impulsionarea cercurilor culturale. În finalul ședinței, cînd Gh. Adamescu le-a declarat revizorilor că e mulțumit de felul cum s-au discutat problemele, Rădulescu Codin a ținut să precizeze : „Și noi ne simțim fericiți că ați venit în mijlocul nostru, cu atît mai mult cu cît știm că Dvs., adînci cunoscători ai școlii și nevoilor ei, sunteți, împreună cu dl. inspector Stoenescu, unii din cei mai de seamă colaboratori ai părintelui nostru, *Marele Haret*, și că iubiți ca și acel mare român școala și pe învățători”¹¹.

La sfîrșitul anului 1914, într-un amplu raport, revizorul C. Rădulescu a relatat organelor superioare constatările și concluziile la care a ajuns cu prilejul inspecțiilor efectuate pe la școli, făcînd și numeroase propuneri. El arăta că trebuie înființate școli în cîteva sate situate la distanțe prea mari de centrul comunei, că la Băilești, Livezeni și Valea

⁸ Arh. St. Buc., fond. M. C. I. P., dosar 38/1914, f. 107 și 168.

⁹ Ibidem, dosar 323/1914, f. 10—12.

¹⁰ Ibidem, dosar 38/1914, f. 67.

¹¹ Ibidem, dosar 10/1915, f. 34—41.

Mare e necesar să se creeze un al doilea post de învățător, fiind numeroși copii, că activitatea extrașcolară — cu excepția câtorva sate — nu mai este „așa de întinsă” ca în timpul lui Haret. „Nu mai vedem cantine, societăți culturale, coruri... cu adulți și elevi”. Circurile culturale, înființate din inițiativa învățătorilor, și „atît de folositoare ridicării sătenilor” sînt ignorate de autoritățile comunale, care nu pun la dispoziție măcar iluminatul pentru cursurile serale de adulți. Muzee școlare s-au înființat numai în cîteva localități ca : Vișoiu, Valea Stînii, Stoenesti și Priboeni. El a cerut învățătorilor să înființeze șezători sătești, biblioteci populare, și cursuri de alfabetizare cu adulții neștiutori de carte, să organizeze muzee școlare, să inventarieze toate monumentele istorice și actele vechi ce se găsesc prin sate (spre a se anunța Academia de existența lor), accentuînd, în încheiere, că „învățătorul este elementul cel mai de seamă pentru trezirea unui sat la o viață nouă”¹².

În anii 1915 și 1916 revizorul Rădulescu Codin și-a continuat munca de îndrumare și control pe la școlile muscelene evidențiînd pe dascăli merituoși și impulsioniînd pe cei descurajați. În afară de munca depusă la clasă, el recomandă învățătorilor să desfășoare și o activitate extrașcolară, să lucreze pentru ridicarea satului și să fie în bune relații cu sătenii și chiar exemplu de urmat pentru aceștia. În procese verbale de inspecție și rapoarte către organele școlare superioare, revizorul Codin evidențiază pe învățătorii din Văcarea, Ștefănești și Priboeni, pentru că au elevi foarte bine pregătiți, pe cei din Mihăești și Stîlpeni pentru organizarea unor coruri școlare pe două voci, a unor reușite șezători sătești și biblioteci populare, pe cei din Rădești pentru frumoasa grădină școlară de legume care poate fi luată de model în sat; pe cei din Drăghiciu pentru înființarea unui muzeu de științe naturale și a unei case de „sfat și citire” la care vin „cu drag foarte mulți săteni”, iar pe învățătorul din Țițești îl apreciază pentru stăruința depusă la construirea unei „băi populare sistematice cu cabine și duș”, în sat, pentru impulsionierea lucrului manual, înființarea unui muzeu și strîngerea de fonduri pentru înființarea unei grădinițe de copii și a unei săli de teatru¹³.

Unele din ideile sale, expuse în consfătuiri cu învățătorii ori în rapoarte către inspectorat și minister, sînt reluate și publicate de Codin, la 1916, în broșura *Chemarea noastră*. Autorul scrie, îndurerat, că „sărăcia cea mare — în unele părți — face ca elevii să n-aibă cărți, haine și hrană ca să vie la școală și să prindă dragoste de învățătură... Între copiii sătenilor sunt foarte mulți de o inteligență uimitoare, aceștia, ajutați, ar ajunge de mult folos neamului”, dar fiindcă părinții n-au mijloace se pierd în anonim¹⁴. Cantinele școlare, cursurile cu adulți; șezătorile cu femeile au rămas puține în județ. Lucrul manual, sericicultura și apicultura, serbările școlare, juriile de împăciuire, excursiile

¹² Ibidem, dosar 22/1915, f. 213—215.

¹³ Ibidem, f. 187—210.

¹⁴ C. Rădulescu Codin, *Chemarea noastră, constatări, îndrumări, dorințe*, Cîmpulung, 1916, p. 12—13.

pe la locuri istorice ori centre agricole și industriale iarăși nu mai au splendoarea din timpul lui Haret. Pentru remedierea situației, Codin propune ca, în fiecare sat, să se înființeze „tovărășii culturale”, sub controlul Ministerului Instrucțiunii Publice, care să se îngrijească de bunăstarea localului de școală, să clădească unul nou dacă-i nevoie, să contribuie la îmbunătățirea frecvenței elevilor, să procure cărți, rechizite, haine și masă la cantină elevilor săraci, să procure școlii material didactic, mobilier și unelte pentru lucru manual, să îmbogățească biblioteca școlară care să fie pusă la îndemina sătenilor, să organizeze cursuri cu adulții, șezători, coruri de elevi și adulți, muzee, serbări școlare cu teatru moralizator, excursii, să stăruiască pentru înființarea de grădinițe pentru copii și băi populare, să facă plantații, canalizări și iluminat în comună¹⁵. În finalul broșurii el dă un chestionar la care învățătorii sînt rugați să răspundă; ei trebuie să adune date asupra istoricului comunei, descrierii fizice, întinderii teritoriale, mișcării populației, situației economice, ocupației locuitorilor, felului proprietății, cîți țărani n-au pămînt, cîți au insuficient, starea morală și culturală a populației, starea învățămîntului etc.¹⁶.

Anii 1915 și 1916 au pus însă în fața revizorilor școlari și alte probleme, deosebit de grele, survenite ca urmare a pregătirii armatei române pentru războiul întregirii neamului. În condițiile cînd majoritatea învățătorilor musceleni au fost concentrați timp de mai multe luni, unii pentru manevre, alții pentru școli de ofițeri, revizorii au fost nevoiți să facă eforturi deosebite pentru a le găsi înlocuitori la catedre, spre a nu se întrerupe cursurile. Rădulescu Codin — deși a fost și el concentrat în cîteva rînduri — a izbutit să convingă o serie de învățători pensionari, preoți, soții sau fiice ale învățătorilor care aveau cîteva clase secundare să vină la școală pentru a suplini pe dascălii chemați la datorie și astfel nici o școală mușceleană n-a fost întreruptă¹⁷.

Odată cu începerea războiului — în august 1916 — 133 de învățători musceleni au fost mobilizați, iar cînd frontul s-a apropiat de Cîmpulung alți 20 de dascăli s-au refugiat în Moldova¹⁸. Rădulescu Codin, făcînd parte din contingentul de milițieni, n-a fost mobilizat; a încercat să se refugieze și el în Moldova dar n-a izbutit să ajungă decît pînă la R. Sărat, fiind întors din drum. Revenind în județ, unde rămăseseră doar 58 de cadre didactice (majoritatea învățătoare), el s-a străduit din răspuțeri — expunîndu-se adesea riscului de a fi împușcat de ocupanții germani — să inițieze repararea localurilor de școală și a mobilierului, mai întîi acolo unde erau învățători spre a se putea începe cursurile. Pînă în septembrie 1917, datorită eforturilor sale, a izbutit să deschidă și să facă să funcționeze 84 de școli primare, din cele 120 cîte

¹⁵ *Ibidem*, f. 29—32.

¹⁶ *Ibidem*, p. 94—100.

¹⁷ *Ibidem*, dosar 1452/1916, f. 3—97; dosar 32/1916, f. 39—40.

¹⁸ *Ibidem*, dosar 295/1916, f. 107—114.

erau înainte de ocupație¹⁹. La aceste școli parte din învățători erau titulari vechi, parte detașați, iar 39 suplinitori.

Greutăți erau foarte mari, căci la școli lipseau cărțile și materialul didactic. Sînt interesante discuțiile purtate de învățători cu copiii în privința procurării cărților, discuții consemnate de revizorul Rădulescu Codin. De pildă, un elev a declarat: „N-am, domnule, cu ce-mi cumpăra; căci tata e la război, de astă vară și nu-i mai știm de urmă”; altul a răspuns: „Mie n-are cine să-mi mai cumpere și să-mi dea de mâncare că tatăcu a murit pe Mateiașu”²⁰.

Hărțuit, umilit, maltratată și chiar arestat de cîteva ori de ocupanții germani, Codin a căutat să-și îndeplinească, cu aceeași conștiințiozitate, munca de revizor școlar, să inspecteze școlile, să dea sfaturi și îndemnuri dascălilor cum să procedeze în acele vremuri de restriște și chiar să țină unele consfătuiri cu învățătorii în toamna lui 1917 și vara lui 1918. O învățătoare îi scria, cu tristețe, la 7 decembrie 1917, că școlii nu i s-a făcut nici o reparație, „ușile nu se închid, ferestrele nu au, toate, geamuri”, iar nepăsarea primarului „mă dezarmează”. Proprietarii și cei avuți nu vor să contribuie pentru a se înființa o cantină școlară. „Toate comunicările și indemnurile Dvs. — continua învățătoarea — sunt frumoase și trebuincioase, în vremurile triste și umilitoare prin care trece neamul nostru acum, dar ele par a veni de la un vizionar din alte vremuri, cari nu se potrivesc, nicidecum, cu mentalitatea și cu sufletul împietrit al speculanților și demoralizat al turtora”²¹.

Zelul depus de Codin pentru școlarizarea copiilor și mersul înainte al învățămîntului mușcelean în timpul ocupației militare străine a fost însă interpretat, după război, tendențios, din motive politice, de instructorul I. Mihalache care l-a reclamat Ministerului Instrucțiunii Publice, acuzîndu-l că ar fi pactizat cu ocupanții, ar fi îndemnat pe învățători să denunțe acestora pe primarii care nu dau concurs școlilor, ar fi cerut înființarea de școli germane și ar fi semnat un manifest pentru detronarea dinastiei. Pentru a-și mări capitalul politic, I. Mihalache a publicat reclamația sa și în ziarul „Țara nouă” din 29 iunie 1919, cerînd destituirea revizorului mușcelean. Învățătorii mușceleni știind însă că încriminările n-au nici un temei, că fratele lui Codin — care era notar — fusese ucis de nemți, că revizorul însuși fusese mereu suspectat, terorizat și chiar întemnițat timp de trei luni pentru atitudinea curajoasă față de ocupanți, au făcut o întîmpinare la Minister în care au condamnat pe calomniator subliniind că revizorul a fost „un model de cinste și corectitudine, atît în viața publică, cît și în cea privată”²². Ministerul a trimis totuși pe inspectorul Gh. N. Costescu să cerceteze activitatea lui Rădulescu Codin care fusese înaintat revizor clasa I-a.

¹⁹ Vezi Gh. N. Costescu, *Contribuțiuni la istoria învățămîntului nostru primar*, București, 1937, p. 330.

²⁰ C. Rădulescu Codin, *Școalele din județul Mușcel în timpul războiului și ocupațiunii, 1916—1918*, Cîmpulung, 1918, p. 12.

²¹ *Ibidem*, p. 22—23.

²² Vezi M. Robea, *Noi date despre folcloristul C. Rădulescu Codin* p. 143.

Inspectorul, după o anchetă minuțioasă, a trimis ministerului, la 23 octombrie 1919, un amplu raport însoțit de numeroase declarații ale învățătorilor, formînd, în total, un dosar de 157 pagini. Toate declarațiile învățătorilor erau favorabile revizorului, cu excepția uneia singure aparținînd lui N. Cristescu, nașul lui I. Mihalache. Inspectorul a ajuns la concluzia că revizorul nu are absolut nici o vină, accentuînd că „aceeași convingere, că dl. Rădulescu Codin a depus o muncă neobosită și patriotică, în serviciul școalelor, o are aproape toată lumea din Mușcel“. În final, Gh. N. Costescu roagă pe ministru să ia „măsuri disciplinare din cele mai riguroase împotriva institutorului I. Mihalache, pentru că „a acuzat fără temei pe revizorul său școlar“²³.

Odată ajunși la acest episod, obiectivitatea științifică ne impune „să dăm Cezarului ce este al Cezarului“ și să facem o paranteză cu anumite precizări referitoare și la activitatea învățătorului I. Mihalache pînă la 1919. Precum se știe, I. Mihalache a intrat în învățămînt la 20 august 1901 și a fost unul dintre cei mai străluciți dascăli mușceleni. Plin de inițiativă și bucurîndu-se de climatul favorabil din perioada haretistă, învățătorul din Topoloveni și-a putut desfășura o bogată activitate atît în școală, cit și în afara ei. Răspunzînd chemării lui Harêt, de sprijinire și ridicare a țărănimii, a înființat la Topoloveni o bancă populară, o obște de arendare și o cooperativă pentru industrializarea fructelor²⁴. La 1907 a fost arestat și anchetat, împreună cu alți învățători învinuiți de instigare la răscoală. Doi ani mai tîrziu a fost detașat în postul de controlor al băncilor populare, iar în ianuarie 1910, revenind la catedră, s-a „prezentat foarte bine“ la inspecția specială și apoi la concursul de înaintare ca institutor, fiind clasificat al doilea (cu media generală 9,45) la comisia de examinare din București, prezidată de Bogdan Duică²⁵. De altfel, în acei ani, a colaborat cu Rădulescu Codin atît la redactarea unor lucrări cit și la revista învățătorilor „Vremea nouă“. La începutul anului 1914 a demisionat din învățămînt prezentîndu-și candidatura la alegerile pentru Cameră. Apoi, la 7 februarie 1914, a revenit, precizînd că n-a reușit „la alegerile de deputați la Colegiul III de Mușcel“²⁶.

În martie 1915, în calitate de președinte al Asociației generale a învățătorilor, I. Mihalache a publicat în „Vremea nouă“ înflăcăratul articol *Acum ori niciodată*, cerînd intrarea urgentă în război pentru dezrobirea Ardealului și Bucovinei și înfăptuirea idealului unității național-statale românești. Consecvenț acestui ideal, a participat efectiv la războiul întregirii neamului, ca ofițer de rezervă (sublocotenent, avansat apoi locotenent și căpitan), comandant de pluton și de companie și „a servit cu distincțiune — precizează documentele — tot timpul numai pe front“, fiind decorat cu ordinul „Mihai Viteazul“, cu „Legiunea de onoare“, franceză, cu „Steaua“ și „Coroana României“, pentru „vrednicia

²³ Gh. N. Costescu, *op. cit.*, p. 326—337.

²⁴ Arh. St. Buc., fond. M.C.I.P., dosar 597/1910, f. 51.

²⁵ Ibidem, dosar 272/1910, f. 2—4.

²⁶ Ibidem, dosar 917/1914, f. 69.

și curajul care le-a avut în luptele de la Pravăț²⁷. Întors, aureolat, din război, I. Mihalache, împreună cu un grup de învățători, preoți și săteni mai înstăriți, a fondat Partidul țărănesc solicitînd, în acest sens, aderarea și sprijinul revizorului Rădulescu Codin. Revizorul mușcelean, înțelegînd să se ocupe numai de problemele învățămîntului, a refuzat să adere la Partidul țărănesc. Și astfel, I. Mihalache, mînat de interese politice, a intrat în conflict cu revizorul, l-a acuzat și reclamat la minister — precum s-a arătat — și a căutat să-l înlocuiască cu unul mai docil campaniei sale electorale.

Ca urmare a alegerilor, la 1 decembrie 1919 s-a schimbat guvernul și I. Mihalache a ajuns ministru al agriculturii. În consecință, politica și-a spus cuvîntul și în problemele învățămîntului. La începutul anului 1920 Codin a fost trecut la catedra sa din Priboieni și înlocuit la revizorat tocmai de N. Cristescu (nașul lui I. Mihalache). Dar, la 1 mai 1920, cînd finul nu mai era ministru, a fost înlocuit și nașul de la revizorat cu Bucur Țuțuianu²⁸, un institutor corect care mai avusese și înainte funcții de conducere în învățămîntul mușcelean.

Spre sfîrșitul anului 1922 Rădulescu Codin a fost numit din nou revizor clasa I-a al jud. Mușcel, iar în 1924 ministerul i-a acordat titlul de „revizor școlar inamovibil”. Și de data aceasta Codin s-a consacrat muncii de îndrumare și control a școlilor mușcelene cu o energie și o conștiinciozitate rar întîlnite. Pentru impulsivitatea învățămîntului primar și cuprinderea tuturor copiilor, el a efectuat numeroase inspecții la școli, asistînd la lecții, urmărind frecvența elevilor, cunoștințele în-sușite, pregătirea dascălilor, starea localurilor, a mobilierului și a materialului didactic și dînd, peste tot, sfaturi competente și recomandări pentru îndreptarea lucrurilor acolo unde constata delăsare în muncă. Pentru a evalua energia cheltuită de revizor în această muncă săptămînală, de pildă, că în luna martie 1924 el a făcut 17 inspecții la școli, în aprilie 19, în mai 30, în iunie 25, iar în iulie, fiind vacanță, a inspectat 22 localuri de școli, care erau atunci în construcție, a asistat la inaugurarea localului din Hirtiești, la punerea pietrei fundamentale a celui din Birzești și la inaugurarea monumentului eroilor din Cîmpulung, cartierul Șchei (13 iulie)²⁹.

Este de menționat că *pentru construirea localurilor de școală*, necesare desfășurării optime a procesului instructiv educativ, Codin a ținut conferințe, a întocmit și difuzat și un fel de manifest cu acest titlu prin care a apelat la învățători și săteni să contribuie cu bani, materiale și zile muncă spre a se putea clădi aceste școli. Atît învățătorii, cît și țărani, au răspuns apelului. Dacă în 1924 erau în construcție 22 localuri de școală, în anul următor numărul localurilor în construcție se ridicase la 73 și majoritatea erau proiectate cu multe săli de clasă³⁰.

I. G. Nicolăescu, președintele Asociației învățătorilor din jud. Mușcel, spunea că revizorul Rădulescu Codin s-a străduit să înființeze școli „în

²⁷ Ibidem, dosar 168/1918, f. 289 ; dosar 7 a/1921, f. 214—216.

²⁸ Ibidem, dosar 6/1920, f. 71.

²⁹ Ibidem, dosar 267/1924, f. 211—222 și 307—308.

³⁰ Vezi M. Robea, *C. Rădulescu Codin*, Pedagogul, p. 115.

cele mai îndepărtate cătune“ și, ca o ironie a soartei, moartea i-a venit în urma efectuării unei inspecții, pe o vreme friguroasă, la o școală dintr-un sat îndepărtat. În adevăr, în timpul acelei inspecții, Codin a contractat un fel de tuberculoză galopantă și, peste 3 zile, adică la 29 martie 1926, a murit.

La adunarea de doliu au participat oficialitățile județului și orașului Cîmpulung și toți învățătorii exprimîndu-și adîncul regret pentru pierderea revizorului care le-a fost ca un părinte. Preotul I. Răuțescu din Dragoslavele (fost învățător și colaborator al revizorului) a subliniat, în cuvîntarea sa, că Rădulescu Codin și-a făcut „datoria de revizor școlar pe care, de altfel, puțini știau să și-o îndeplinească ca dînsul... Arăta o deosebită bunătate față de corpul învățătoresc, răsplătea pe cei harnici, încuraja elementele valoroase și căuta, ca prin blîndețe, să aducă pe toți la îndeplinirea datoriei“³¹. N. Bratu, directorul școlii primare de băieți nr. 2, din Cîmpulung, arăta că revizorul Codin și-a onorat funcția foarte bine și cu multă demnitate. „Aceasta — accentua el — o vor spune învățătorii din Mușcel care la dînsul găseau totdeauna cuvînt de mîngiere, îndemn la lucru pentru luminarea și ridicarea poporului, un sfat părintesc“, cînd se găseau într-o situație mai grea. „O vor spune generațiile de elevi care erau examinați cu atîta drag și tact pedagogic, în inspecțiile ce le făcea fără preget“. În cei 30 de ani de apostolat Codin „și-a făcut cu prisosință datoria servind de exemplu generațiilor viitoare“³². „Codin ne-a fost pildă de muncă neobosită“ — spunea președintele Asociației învățătorilor — căci prin rodnicia sa activitate, în școală și în afara ei, a cîstit cu drept cuvînt numele de învățător și de apostol. Iar delegatul ministerului, inspectorul general Gh. Costescu, reliefînd că revizorul Codin e regretat deopotrivă de șefi și de subalterni, preciza: „Pentru mine... rîvna lui pentru răspîndirea învățaturii în acest județ era un imbold, poavața lui o îndrumare, izbînzile lui, pe terenul învățămîntului și al literaturii, o mîndrie“³³.

În încheiere, trebuie să accentuăm, că, în adevăr, Rădulescu Codin a fost unul dintre cei mai de seamă dascăli și scriitori pe care i-a dat județul Mușcel și unul din marii folcloriști ai țării. El s-a stins din viață la numai 50 de ani și a fost regretat nu numai de mușceleni, ci de toți aceia care îi cunoșteau impunătoarea sa operă pe tărîmul culturii românești.

³¹ Vezi I. G. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 61—63.

³² *Ibidem*, p. 11—14.

³³ *Ibidem*, p. 30—31.

Miscelaneea

DICTIONAR ISTORIC. DIPLOMAȚI ROMÂNI ÎN EVUL MEDIU *

PETRU DEMETRU POPESCU

Activitatea diplomatică s-a manifestat încă din antichitate. Fiind modalitatea de exprimare a politicii externe, a relațiilor dintre state, o întâlnim prezentă în forme mai mult sau mai puțin evolute în politica marilor imperii ale antichității și ale evului mediu. Imperiul Bizantin mai ales a cunoscut o activitate diplomatică remarcabilă. Rămâne să răspundem la următoarea întrebare: istoria românilor a cunoscut în antichitate și în evul mediu o diplomație, diplomați și deci și o istorie a diplomației? Trebuie făcută de la început demarcația dintre simpli soli (trimiși) și diplomații de profesie, care fac parte dintr-o instituție corespunzătoare. Solul are misiunea de transmitător al unui mesaj și calitatea lui încetează odată cu îndeplinirea misiunii. Deosebit de simplul sol, diplomatul prezintă anumite virtuți pentru a adăuga la simpla acțiune de transmitere propria sa viziune și spirit creator în îndeplinirea misiunii: dă dovadă de tact, bun simț, fantezie, posedă arta oratoriei și a convingerii etc. Socotim că în această accepție, diplomația noastră a cunoscut în antichitate și în cea mai mare parte a evului mediu simple solii: Acornion, trimis al lui Burebista pe lângă Cnaeus Pompeius la Heraklea Lynkestis în preajma bătăliei de la Pharsalus (48 î.e.n.); solul lui Basarab (de fapt anonim) la Carol Robert de Anjou; solii lui Vlad Țepeș la sultan etc. E drept că în această vreme au existat și soli de excepție cum ar fi Ioan Țamblac, solul lui Ștefan cel Mare la dogele Venetiei. Conchidem că putem vorbi de diplomați de profesie cam din secolul al XVII-lea și îndeosebi în epocile de glorie ale lui Constantin Brîncoveanu și Dimitrie Cantemir.

BĂLĂCEANU CONSTANTIN aga. Făcea parte din vechea familie boierească a Bălăcenilor. Tatăl său, Badea Bălăceanu-Ușurelul se evidențiază sub Constantin Șerban Basarab și devine conte al Imperiului habsburgic. Prin căsătoria cu Maria, C. Bălăceanu devine ginerele lui Șerban Cantacuzino. Capabil, înzestrat cu o fină inteligență, bun luptător, era în același timp ros de ambițiile mării și chiar de dorința de a domni. Devine, ca și părintele său, conte al Imperiului habsburgic. În 1688 este trimis de Șerban Cantacuzino în fruntea unei solii la Viena și găsește momentul cel mai potrivit de a căpăta și mai mult încrederea împăratului și a închina țara imperialilor. Află pe drum de moartea lui Șerban Cantacuzino dar și de urcarea în scaun a lui Constantin Brîncoveanu. Refuză colaborarea cu solia trimisă de Brîncoveanu pe urmele sale și deci refuză să se supună politicii noului

* NOTA: Prezentul dicționar istoric nu este complet. El are în vedere doar câteva personalități remarcabile. Din lipsă de spațiu nu privește și activitatea domnitorilor diplomați care au patronat activitatea diplomatică. Din același motiv sînt prezentați doar conducătorii solilor. Lipsesc mulți alții care ar fi meritat o mai mare atenție: Udriște Năsturel, Neculai Milescu Spătarul. Mihai Cantacuzino, frații Buzuști, Ion Caraman, Iohannes Tatar (Ion Tătarul), Avram din Banila etc. Cu alt prilej vom completa dicționarul nostru selectiv.

domnitor. Anii 1688—1690 îl găesc în plină activitate diplomatică, fie sprijinind pe văduva și fiul lui Șerban Cantacuzino împotriva lui Brîncoveanu, fie încercînd să-l discrediteze pe Brîncoveanu în fața imperialilor și a mări tensiunea dintre curtea de la Viena și cea de la București. În fapt, acțiunile lui Bălăceanu urmăreau să anihileze strădaniile lui Brîncoveanu de a menține un echilibru în raportul de forțe extern în favoarea Țării Românești. Pe această linie se va împrietenii cu generalul Donat Heissler. Înfruntarea neconținută a relațiilor lui Brîncoveanu cu imperialii va conduce, după cum se știe, la lupta de la Zărnești (1690). Aflat alături de imperiali, aga Constantin Bălăceanu cade în luptă.

CANTACUZINO CONSTANTIN stolnicul. A fost cel mai de seamă cărturar și cel mai abil și complex diplomat de la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Făcînd studiile la vestita școală din Padova, avînd ca profesori străluciți umaniști precum Enea Silvio Piccolomini, capătă o concepție avansată despre lume și viață dar își însușește și stilul italian al diplomației, viziunea largă în relațiile dintre state și modul cum trebuiesc conduse firele diplomației. Trece ușor de la teorie la practică, împletește spiritul romantic cu cel realist, vizionar și novator. Nu aleargă după glorie dar o culege la tot pasul atunci cînd i se oferă. Slujește idealurilor de independență ale românilor sub fratele său Șerban, sub nepotul său Constantin Brîncoveanu și chiar sub fiul său Ștefan. Timp de 38 de ani nu se subordonează niciodată acestora ci își păstrează independența în gîndire și acțiuni. În *Revoluțiile Valahiei*, Anton Maria del Chiaro arată că Stolnicul „dirija corespondența domnului cu suveranii creștini și avea în grijă pe secretarii pentru limbile italiană, latină, germană, polonă, greacă și turcă”. Era un perfect cunoscător al situației internaționale. Se informa fie din presa occidentală pe care o primea cu regularitate prin Viena, fie prin informatorii săi, demnitari străini dar cu care avea afinități de cultură ori chiar relații de prietenie. Astfel de oameni au fost: Alexandru Mavrocordat pentru problemele constantinopolitane, contele Ferdinand Luigi de Marsigli și contele Mikes ca și alte personalități politice din Imperiul habsburgic pentru probleme vieneze, cancelarii F. A. Golovin și A. G. Golovkin pentru treburile rusești; pentru problemele generale ale relațiilor cu Orientul i-a folosit pe patriarhii Ierusalimului, Dositei și Hrisant Notara, veniți în cîteva rînduri la București; negustori aparținînd Companiei grecești din Brașov, cît și atîți alți ambasadori. O dovedește corespondența lui cu lordul Paget, ambasadorul englez la Constantinopol. Nu a rămas nici în afara însemnărilor nepotului său din „Foletul novel” pe care cunoscîndu-le, a putut trage unele concluzii privind măsurile ce se impuneau la un moment dat în cursul problemelor diplomatice.

CÎRJA LUCA. A fost unul din cei mai înzestrați diplomați români ai evului mediu. La 1509 se afla prizonier în Polonia. În 1518, la 4 mai, încheie în numele lui Ștefăniță Vodă un tratat cu regele Poloniei iar la 7 august 1519 o convenție de frontieră. În documentele vremii Luca Cîrjă e denumit „nobilis orator et officialis magnifici domini Stephani Waiewodae Terrae Moldaviensis”. În această calitate el conduce în decembrie 1522 o solie la Cracovia pentru a înfățișa regelui Sigismund Jagello momentul greu pentru Europa de răsărit față de invazia otomană ce se anunța. Era un ultim efort prin care Ștefăniță ridica stindardul antiotoman să ralieze la coaliție țările răsăritene. Luca Cîrjă purta mesajul de

a-i reaminti mai întâi regelui polon repetatele acțiuni ale Moldovei pentru zădărnicierea ofensivei otomane. Mesajul lui Ștefăniță prin Luca Cîrjă era un ultim avertisment cînd încă se mai putea întreprinde ceva. De fapt acțiuni asemănătoare a mai întreprins Ștefăniță. În 1522 sangeacul Silistrei n-a primit îngăduința de trecere prin Moldova spre Polonia deoarece „noi avem pace și prietenie cu regele Poloniei”. În fața intervenției turcești Ștefăniță trimitea la Stambul o ambasadă a vornicului Iurie reușind prin pledoarii și „daruri la patru pași” (adică multe) să obțină destituirea sangeacului. Iar la 1525, după căderea Severinului și Orșovei, Ștefăniță trimite la Buda pe Antonie paharnicul și pe Teodor pentru a-l informa pe regele Ungariei cu privire la marea invazie otomană ce va avea ca finalitate bătălia de la Mohaci (1526).

CORBEA DAVID. S-a născut în Scheii Brașovului, vechi centru de tradiție și cultură românească unde tatăl său, Ion sin Florei gocimanul (dascălul), s-a străduit să dea o educație aleasă fiilor săi, David, Teodor și Matei. Acesta i-a învățat carte dar și școala vieții, i-a crescut în spiritul dragostei față de pămîntul străbun și al urii față de cîmpopitori. La 1688 imperialii au pătruns în Transilvania începîndu-și politica de jaf și opresiune. Timp de doi ani (1688—1690) frații Corbea trăiesc sub ocupația imperialilor. La 1690, trec munții la curtea lui Brîncoveanu. La început David Corbea este ceauș (funcție militară), pe lângă Mihai Spătarul. Pe măsură însă ce voievodul îi cunoaște virtuțile, îi încredințează misiuni diplomatice de mare însemnătate pentru destinele țării. David Corbea se dovedește la înălțimea încrederii suveranului său, probează în practică faptul că nu e un simplu sol ci un diplomat cu inițiativă, cu clarviziune, cu înțelegerea conjuncturii externe în care se aflau românii la acea dată. La 1698 este trimis de domnitor la Varșovia, la încoronarea regelui Poloniei, August al II-lea, Brîncoveanu voia să evite prin aceasta o eventuală expansiune a Poloniei înspre români. Desfășurarea soliei o aflăm cu lux de amănunte din „Însemnare pentru solia mai marelui meu frate David Corbea”, aparținînd lui Teodor Corbea. Cea mai importantă misiune este însă trimiterea lui la Moscova în anul 1700, la țarul Petru cel Mare, în vederea mijlocirii unei alianțe împotriva Imperiului otoman. În acest an Corbea îl va însoți de fapt pe un alt diplomat însemnat al epocii brîncovenești, Gheorghe Castriotul. Dovedindu-se priceput, va deveni titularul soliei la Moscova, unde va fi înlocuit temporar de Teodor Corbea. Petru cel Mare va fi la rîndul lui încîntat de virtuțile diplomatice ale lui David Corbea și îi va încredința o misiune pe lângă Francisc Rákóczy II, conducătorul răscoalei anti-habsburgice din Ungaria și Transilvania. În toate grelele situații în care s-a aflat, David Corbea a știut, cu pricepere și talent, cu mare capacitate intelectuală să-și îndeplinească misiunile încredințate. Este unul din pionierii diplomației românești din pragul epocii moderne, alături de Neculai Milescu Spătarul.

COSTIN MIRON. Marele cronicar s-a dovedit și un iscusit diplomat. Poate că se apropie cel mai mult de Dimitrie Cantemir în activitatea de apărare a drepturilor românilor la independență și unitate cu ajutorul scrisului. Aceasta nu uită s-o facă nici în *De neamul moldovenilor din ce țară a ieșit strămoșii lor* ca și în *Cronica polonă* și *Poema polonă*. Actele sale diplomatice izvorăsc din cultură și din talentul său de scriitor, dintr-un fierbinte patriotism dar și dintr-un spirit realist care îi impune să fie prudent. Poate că această prudență se citește în

sentința sa de notorietate : „Nu sînt vremile sub om, ci bietul om sub vremi” dar mai cu seamă în admirabilul răspuns ce-l dă vizirului Ahmed Küprülü după ce otomanii luaseră Camenița : „Sîntem noi moldovenii bucuroși să se lățească împărăția în toate părțile cît de mult, iară preste țara noastră nu ne pare bine să se lățească”. Principalele lui misiuni au fost : în 1653 merge în misiune la starostele de la Camenița, în 1657 la Constantin Serban, domnul Țării Românești, în 1661 la curtea regelui Poloniei, Ioan Cazimir, în 1674 din nou în Polonia la hatmanul Sobieski, apoi la Constantinopol de unde revine în Polonia etc.

HERESCU MANEA ROMAN. În decembrie 1389 Mircea cel Bătrîn trimite în orașul polon Radom o solie condusă de Manea Roman Herescu. Solia a fost asistată de panul Drăgoi, reprezentantul lui Petru Vodă al Moldovei. Solii sînt numiți „ambasadorii ilustrului principe, domnului Mircea, voievodul transalpin”. Ambasadorii munteni, investiți cu depline puteri au încheiat, în condiții de deplină egalitate, „un tratat de prietenie, spre a fi păstrat de ambele părți pentru totdeauna, inviolabil și a fi ținut nestrămutat...” Mircea se obliga să acorde ajutor la cerere, regelui polon, cu toată puterea sa, față „de o expediție sau un atac al regelui Ungariei sau al vasalilor săi sau al oricăror supuși ai săi...”. Prin alianța defensivă cu regele Poloniei și al Lituaniei, Vladislav II, Mircea stabilea un nou echilibru de forțe, deci și premiza pentru o apropiere treptată de Sigismund. Dovadă că la 17 martie 1390, la două luni după ce avusese loc ratificarea, la Suceava, Manea Roman Herescu și Radul Gadchi investiți de Mircea cu deplina lui autoritate, au convenit, cu Guervario de Dalewic și Benkone de Zabokruc, ambasadori plenipotențieri ai regelui Poloniei. La 6 iulie 1391 Mircea reînnoiește tratatul prin solii săi Manea și Voicu trimiși în acest sens la Liov.

MIHALCEA BANUL (CARAGEA). Grec de origine, din insula Chios. După cum notează cronicarii habsburgi era „de naștere obscură și crescut în lumea de rînd”. A avut o copilărie chinuită. Intrînd în legătură cu boierii români s-a stabilit în Muntenia. Îl întîlnim la curtea lui Petru Cercel și în divanul lui Mihnea Turcitul. La 1594 e amintit în hrisoave ca „fost mare ban”. În 1596 este mare ban al Craiovei. Banul Mihalcea va fi om de încredere al lui Mihai și își va lega idealurile de luptă și viață cu acesta. Și, ca și acesta, unea în chip fericit cele două virtuți : geniul strategului și iscusința diplomatului. Va fi prieten cu Radu clucerul Buzescu și Preda stolnicul Buzescu, cu Baba Novac și cu Radu Calomfirescu. La 29 noiembrie 1599 Mihai, care intrase victorios în Alba-Iulia, îl trimite pe Mihalcea banul în fruntea unei solii spre Viena și Praga, la Rudolf al II-lea. Mihalcea era însoțit de Stoica vistierul. Întrucît solia se petrecea după răsuna-torele victorii de la Călugăreni, Giurgiu și Șelimbăr și intrarea glorioasă a lui Mihai în Alba-Iulia, solia trebuia să ducă tratative cu împăratul privind soarta politică și diplomatică a țării ciștigată pe cîmpul de luptă. Cîteva antecedente : în 1595, împreună cu căpitanul Samoil, banul Mihalcea avusese prima misiune la împărat dar Sigismund Báthory întorsese solia din drum socotindu-l pe Mihai vasalul său și deci fără drept de a trata direct cu împăratul. În 1597, împreună cu sasul Marcus Schunckabunk din Brașov, Mihalcea dusese o scrisoare la arhiducele Maximilian, care se afla cu trupele în apropiere de Transilvania. Apoi plecase spre Praga unde la 12 februarie se întîlnise cu împăratul. Mihalcea fusese prezent și la Tîrgoviște în vara anului 1598 cînd solii imperiali semnaseră un

tratat de prietenie cu Mihai și pe care își așezase și el semnătura. Prezența banului Mihalcea e semnalată și în grădinile palatului domnesc din Tîrgoviște unde solii imperiali Pezzen și Szuhai purtaseră discuții prin intermediul interpretului lui Mihai, Ioan Raț. La 26 iunie 1599 Mihalcea împreună cu alți boieri semna actul de jurămint față de Andrei Báthory în urma căruia solii lui Mihai printre care Stoica vistierul putuseră ajunge nestingheriți la Praga. La 29 noiembrie 1599 Mihalcea banul pleacă spre Viena. La sosirea în Viena îl întâlnește pe Petru Armeanul, trimisul lui Mihai pentru a-i vesti împăratului Rudolf al II-lea victoria de la Șelimbăr. Dar în Petru Armeanul, banul Mihalcea nu avea încredere, fapt care se va confirma mai târziu. Audiența la împărat a avut loc însă la 11 ianuarie la Praga, unde venise monarhul. Între banul Mihalcea și Mihai însă, dușmanii de tot soiul, ce l-au înconjurat pe domnitorul român, au căutat să semene neînțelegeri și să așeze o barieră. Mihai a trimis chiar pe urmele banului Mihalcea pe Gheorghe Raț și apoi pe Pantazi, care îl însoțea de fapt pe trimisul imperial Carlo Magno. Banul Mihalcea și-a îndeplinit cu credință misiunea încredințată de Mihai și, cînd s-au reîntîlnit, voievodul a putut să se convingă de loialitatea sfetnicului său. Și atunci cînd Mihai a fost ucis mișelește pe cîmpia de la Turda, aceeași soartă a fost împărtășită și de credinciosul său Mihalcea banul.

NOROCEA IVAN (IOAN). Boierul Ivan Noroceă din Pitești a desfășurat o intensă activitate politică și diplomatică în toate cele trei țări românești, în ajunul unuia din cele mai însemnate evenimente din istoria românilor, unirea de la 1600 realizată sub conducerea lui Mihai Viteazul. Ia parte la luptele feudale interne și colaborează mai întîi cu domnitorii care au avut orientare spre Poartă (Pătrașcu cel Bun), Mircea Ciobanu, Petru cel Tânăr în Țara Românească, Petru Șchiopul în Moldova, Cristofor Báthory în Transilvania), iar mai târziu se situează alături de domni în lupta antiotomană: Mihai Viteazul în Muntenia, Aron-Vodă în Moldova, Sigismund Báthory în Transilvania. În 27 iunie 1559 e trimis de Mircea Ciobanu în misiune la Alba Iulia. Ivan Noroceă trebuia să înștiințeze curtea de la Alba Iulia cu privire la proiectele turcilor în regiunile de sud-vest ale Transilvaniei. Mircea Ciobanul își continua astfel apropierea de imperiali, care în 1553 îi atrăsese mazălirea. Logofătul Ivan Noroceă a dovedit cu acest prilej multă abilitate în tot ceea ce a întreprins. În domnia lui Petru cel Tânăr și a Doamnei Chiajna, tînărul domn îl socotește „întîiul sfetnic, mai mult, din casa domniei mele”. În 1560 — așa cum reiese din „Socotelile Brașovului” — Ivan Noroceă, postelnic de astă dată, trece prin Brașov într-o misiune diplomatică. În timpul lui Alexandru II Mircea va fugi în Transilvania împreună cu fratele său Grigore Pribeagul și mulți alți boieri. E omul de încredere al Báthoreștilor. Aici, împreună cu fratele său au un rol important în luptele care se duceau între Ștefan Báthory și partida filogermană reprezentată de Gaspar Bekes. Această luptă se termină cu victoria lui Báthory care îl dăruiește pe Ivan Noroceă cu moșia Cetea. În zilele domniei lui Mihnea Vodă se întoarce în Țara Românească și, în numele acestuia, merge des în Transilvania pentru a strînge legăturile dintre cele două țări românești. Aici colaborează cu personalități ale vieții politice și diplomației: Petru Rátz, pe care îl cunoscuse încă din timpul lui Pătrașcu cel Bun cînd Rátz venise la București, italianul Fabio Genga, demnitar la curtea de la Alba-Iulia,

Ștefan Bodoni, un alt însemnat demnitar. Prin intermediul lui Petru Rátz, Ivan Noroceă va merge la Constantinopol și apoi va intra în tratative cu domnitorul Petru Șchiopul. Se deschide o nouă etapă în activitatea lui Ivan Noroceă, și anume cea desfășurată în Moldova: 1589—1593. Prin nunta de la Tecuci, Vlad, nepot al lui Petru Șchiopul dar și al lui Mihnea Turcitul ia în căsătorie pe fiica lui Noroceă, Velica. În tot acest timp ocupă însemnate dregătorii și merge în Transilvania ca trimis al lui Petru Șchiopul. După 1591, sub Aron Vodă este vornic al Țării de Sus a Moldovei. În 1593 îl aflăm din nou în Transilvania unde are un rol din cele mai importante în sfărîmarea de către Sigismund Báthory a opoziției partidei filogermane care urmărea răsturnarea lui Sigismund în favoarea lui Balthasar Báthory. În 1594 trece în Țara Românească unde devine prim sfetnic al lui Mihai Viteazul. Este ultima și cea mai importantă etapă din activitatea lui Ivan Noroceă, mare vornic. El pune în slujba cauzei conduse de Mihai experiența și priceperea sa cît și cercul de rude și prieteni pe care Mihai se va sprijini și după moartea acestui credincios slujitor. Nu se cunosc împrejurările morții sale dar ultima mențiune documentară este din 3 februarie 1597. Aprecierea activității lui Ivan Noroceă se poate sintetiza în ideea că el s-a ridicat pe linia intereselor generale ale celor trei țări românești.

POPESCU RADU. Cronicarul Radu Popescu, pe lîngă activitatea sa înscrisă în cultura românească s-a dovedit și un capabil diplomat. Deși făcea parte din curentul ostil lui Brîncoveanu, acesta îl trimite în misiune diplomatică la Brașov pentru a duce tratative cu generalul Donat Heissler. Scopul misiunii era de a determina pe general să nu treacă dincoace de munți cu trupele în Muntenia. Radu Popescu s-a dovedit atunci credincios lui Brîncoveanu deoarece misiunea sa servea mai presus de toate interesele țării. Dar generalul Heissler avea cuvînt de ordine din partea împăratului să nu ajungă la înțelegere cu Brîncoveanu. El sabotează planul unei posibile înțelegeri. Radu Popescu își dovedește virtuțile de diplomat dînd riposta cuvenită la acuzațiile privind solia lui Brîncoveanu pe urmele celei a lui Șerban Cantacuzino. El lămurește scopul noii solii și îl încredințează pe general de lealitatea domnului român, ca la rîndul lui generalul să transmită împăratului bunele intenții ale lui Brîncoveanu. După cum se știe însă, solia lui Radu Popescu era clădită pe nisip atîta timp cît planurile imperiale de cîmpire erau întocmite.

TAUTU IOAN. Strălucit diplomat afirmat încă din vremea lui Ștefan cel Mare. În 1475 îl aflăm în calitate de logofăt. În 1497 Tăutu conduce solia către Ioan Albert menită să oprească invazia trupelor polone în Moldova. Pentru aceasta este internat la Lemberg. În 1506, Bogdan îl trimite la Lublin, la regele Alexandru al Poloniei. La 17 februarie 1506 Tăutu semnează cu regele Alexandru un contract preliminar de căsătorie (e vorba de căsătoria lui Bogdan cu Elisabeta). Acesta era de fapt un adevărat tratat de alianță. Pe lîngă condițiile căsătoriei se prevedeau: prietenie și pace între cele două țări, informarea Poloniei asupra acțiunilor ostile ei, informarea Papei asupra momentului cînd Moldova va deschide ostilitățile cu Poarta, privilegiile pentru catolicii din Moldova ce puteau avea un episcop. Tratatul n-a intrat în vigoare și deci nici căsătoria deoarece noul rege Sigismund refuză să-l semneze. Bogdan trimite solii prin Veneția la

Papa Iuliu II care va insista pe lângă Sigismund să îndeplinească obligațiile lui Alexandru. Sigismund refuză însă în continuare, fapt care va genera conflicte singeroase între Moldova și Polonia (1509—1510). La 7 februarie 1510 se încheie între cele două țări tratatul de la Camenița. Solia este condusă de logofătul Tăutu care fusese luat ostatic în timpul luptelor; mai făceau parte din solie Isac, pîrcălabul de Roman, diacul Ivancu și Toader pîrcălabul. Isac a mers la Sigismund în septembrie 1510 pentru a-i propune o expediție comună împotriva tătarilor la care să alieze și pe marele cneaz al Rusiei. Tratatul a fost continuat la Moscova prin participarea unui plenipotențial polonez. Sigismund zădărnicește și aceste planuri de alianță încheind înțelegere cu tătarii. Logofătul Tăutu conduce o ultimă solie la Poartă înainte de 1511 cînd moare.

ȚAMBLAC IOAN. Epoca lui Ștefan cel Mare este luminată pe planul diplomației de personalitatea de excepție a lui Ioan Țamblac. La începutul lui mai 1477 Ștefan îl trimite la Veneția. Țamblac mai fusese în 1455 la Florența spre a cere sprijinul comunei florentine în favoarea despotatului grecesc al Moreei guvernat de Toma Paleologul ce era soțul verișoarei sale. În 1460 Moreea e cucerită de turci, și, Ioan Țamblac, acest diplomat bizantin își continuă activitatea la Veneția și Roma. Apoi vine în Moldova punîndu-se sub protecția lui Ștefan. Solia din 1477 va scoate în evidență marile calități diplomatice ale lui Țamblac. Fiind un personaj vestit și venind în numele marelui voievod român, lui Țamblac i se fac toate onorurile căci el conducea o solie numeroasă și impunătoare. Este numit „signor Zuan Zambelacco Valacco, ambasador et barba (unchi, deoarece pare să fi fost rudă cu Maria de Mangop, soția lui Ștefan, n.ns.) del signor Stephano vayvoda, prencipe di Valachia”. Pînă să ajungă a se înfățișa dogelui, solia Moldovei trece prin numeroase forme de protocol, în maniera diplomației venețiene. Mesajul pe care îl citește Țamblac în fața dogelui este plin de strălucire. El arată faptele de arme ale domnului român care a stăvilit prin forțe proprii atacurile otomane, lipsa ajutorului țărilor vecine și faptul că nu numai Moldova e în primejdie ci întreaga Europă. Solia lui Ioan Țamblac și-a îndeplinit cu cinste datoria.

VĂCĂRESCU IENĂCHIȚA. Pe lângă locul de seamă ocupat în cultura românească în calitate de „părinte al gramaticii și al poeziei românești”, Văcărescu ne apare ca unul din cei mai mari diplomați români din epoca medievală de sfîrșit. A manifestat de mic copil înclinații pentru studiu și setea pentru însușirea cît mai multor cunoștințe. Și-a desăvîrșit la Constantinopol în egală măsură pregătirea culturală și politică. Angajat în cea mai însemnată problemă diplomatică a vremii, „Chestiunea orientală”, Văcărescu este de fapt continuatorul lui Șerban Cantacuzino, Constantin Cantacuzino și Brîncoveanu., în noile condiții ale secolului al XVIII-lea. În 1781 îl aflăm la Viena. Are o misiune delicată pe lângă împăratul Iosif al II-lea ca trimis al lui Alexandru Ipsilanti, cei doi fii ai domnitorului care fugiseră în Transilvania trebuiau întorși în țară pentru a nu trezi bănuielele sultanului și a periclita tronul tatălui său. O primă etapă a soliei a fost pînă la Sibiu. Din delegație mai făceau parte: mitropolitul Grigorie al Ungrovlahiei, Fîlaret, episcopul Rîmnîcului, banul Dumitrache Ghica, pașarnicul grec Hurmuzachi, preceptorul celor două beizadele, Ștefan Raicevich. La Brașov mai întîi, Văcă-

rescu ce era în strînse legături cu generalul Eichholz, comandantul militar al oraşului, face primele demersuri pe care le continuă la Sibiu cu influentul baron Samuil Bruckenthal şi generalul Preiss. În a doua etapă a misiunii sale, Sibiu—Viena, e însoţit doar de Hurmuzachi şi Raicevich. Este demnă de subliniat pri-mirea ce i-o face cancelarul Austriei, principele Kaunitz. Văcărescu observă întreg jocul diplomatic de la curtea Vienei, culege informaţii privind recenta vizită pe care o făcuse în Viena marele duce al Rusiei, Pavel, în vederea înnoirii alianţei între Austria şi Rusia. Prin convorbirea cu ambasadorul francez de Bre-teuil, Văcărescu întrezăreşte atitudinea Franţei faţă de români. În 1772 Văcărescu este delegat la Congresul de pace ruso-turc de la Focşani şi pentru a putea ajunge acolo obţine libera trecere de la feldmareşalul Rumeanţev printr-o scrisoare în-drăzneată şi ironică. În 1773 obţine un succes diplomatic chiar din partea lui Iosif al II-lea: stabilirea justiţiei între românii refugiaţi la Braşov (aşa cum el însuşi era) sau între ei şi localnici să fie lăsată pe seama românilor şi nu a au-to-rităţilor imperiale. În timpul domniei lui Alexandru Moruzi (1793—1796) suge-rează o modalitate de a rezolva problema foametei. În domnia lui Nicolae Ma-vrogheni (1786—1790) refuzase colaborarea cu domnitorul şi fusese exilat la Nico-pole şi apoi în insula Rodos. Păstrează însă mereu o atitudine demnă şi con-damnă politica de jaf a domnitorului. Înăchiţă Văcărescu a fost de fapt şi un teoretician al diplomaţiei. În memorialul său, pe lângă dezvăluirea aspectelor di-plomatice ale timpului foloseşte şi o terminologie adecvată. Apar termenii tur-ceşti de dragoman, firman, tergiuman, hâtişerif pe care îi foloseau şi cancelariile apusene dar şi termeni ai uzajului diplomatic internaţional: bune oficii, tratat, mediator, paşaport, garanţi, independenţă, congres, plenipotenţial, alianţă, incog-nito, neutralitate, „neutralitate armată“. Chiar el se face adeptul principiului neu-tralităţii pentru români. Poate fi socotit un diplomat de vază, cu concepţii moderne.

VEVELLI BATISTE CONSTANTIN RETTIMIOTUL. Grec de origine, născut în oraşul Rettimo din insula Creta. Şi-a italianizat numele în cel de Battista Vevelli. În Italia unde a stat în anii tinereţii s-a ocupat cu negustoria. Tot aici l-a cunoscut pe Radu Mihnea, viitorul domn român cu care a legat o strînsă prie-tenie. Venind în Muntenia, el va deveni sprijinitorul şi consilierul lui Radu Mihnea. Posedînd însă o vie inteligenţă şi un spirit practic, cît şi simţ diplomatic, Vevelli se amestecă în marile evenimente ale sud-estului european şi în jocul luptelor pentru domnie din ţările române. În liniile ei mari, activitatea diplo-matică a lui Vevelli se poate recompu-ne astfel: cît a trăit Radu Mihnea, adică pînă în 1623, a fost stingherit în iniţiativele lui de prezenţa acestei mari perso-nalităţi. Totuşi, manifestînd o supunere permanentă faţă de Radu Mihnea, în realitate îl va sacrifica pe acesta atunci cînd a fost vorba să-l sprijine în luarea domniei pe Alexandru Iliăş. Pe acesta îl sprijină statornic în cîteva rînduri să urce pe tron, intrînd în conflict cu alţi domnitori, ca de pildă cu Ştefan Tomşa. Prin marea sa abilitate politică izbuteşte să devină negociator de mare nădejde şi încredere al sultanului Osman II în treburile pe care Poarta le avea de rezolvat în afara imperiului. Din acest motiv, polonii, demnitarii de la curte şi chiar regele, se temeau de el şi îl respectau ca pe un om însemnat. Cîteva exemple sînt edi-

ficatoare. O știre din 9 iunie 1620 arată că Poarta năzuia să prefacă Moldova în pașalic. Vevelli nu numai că a acționat pentru a abate atenția sultanului de la acest proiect, dar reușește să obțină tronul pentru cumnatul său Alexandru Iliș (între timp Vevelli se căsătorise cu sora lui Alexandru Iliș) deși prin aceasta îl îndepărta pe nevirstnicul fiu al lui Radu Mihnea, Alexandru Coconul. În 1621, trecind prin Iași cu treburi diplomatice spre Polonia, e întemnițat de Ștefan Tomșa. Acesta însă trebuie să-i dea drumul după intervenția expresă a contelui Cristofor Zbarawski, trimisul Poloniei la Poartă. Rolul lui Vevelli este deosebit și în frământările turco-polone din intervalul 1617—1621, în războiul de la Hotin și preliminarile păcii. Acest rol nu se reduce numai la oficiile aduse de un agent sau secretar domnesc. Serviciile lui în folosul „păcii albe” au avut un răsunset european. Victoria diplomatică pe care Radu Mihnea o obține la Bursa-Iaruha și Hotin se datorește în măsură hotăritoare lui Vevelli. Prietenia cu Cristofor Zbarawski continuă. Mai târziu Vevelli îl va însoți pe conte la Poartă unde stă o bucată de vreme. În 1627 se întoarce odată cu urcarea pe tronul Munteniei a lui Alexandru Iliș pentru care intervenise din nou la Poartă. În 1629 când Alexandru Iliș pierde tronul în favoarea lui Leon Tomșa, Vevelli îl urmează pe acesta în exil. Totuși Vevelli rămâne activ și reușește să obțină din partea sultanului Murad al IV-lea tronul, de data aceasta al Moldovei pentru cumnatul său. Din această nouă domnie ce se încheie în 1633, Vevelli își continuă activitatea diplomatică ce se înscrie în jocul politic dintre Poartă și Polonia dar care are în vedere nu numai sprijinirea domnitorului în scaun ci interesele generale ale românilor.

Bibliografie

ALBU — TCACIUC N., *Ienăchiță Văcărescu. Viața, operă, influențele străine*, București, 1943, p. 16—32; BOGDAN ION, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Bașovul și Țara Românească în sec. XV—XVI (1415—1508)*, vol. I, București, 1905, p. 151—152; CANDEA VIRGIL și colaboratori, *Pagini din trecutul diplomației românești*, Editura Politică, București, 1966, p. 14—217; CONDURACHE I., *Soli și agenți ai domnilor Moldovei la Poartă în secolul al XVII-lea*, București, 1920, p. 17—40; ELIAN ALEXANDRU, *Ienăchiță Văcărescu la Viena*, în („Almanahul parohiei ortodoxe române din Viena pe anul 1965), Viena, 1966, p. 65—74; GEORGESCU-BUZĂU Gh., *Un diplomat român la Moscova la începutul sec. al XVIII-lea: David Corbea Ceașul*, în *Relații româno-ruse în trecut*, București, 1957, p. 42—62; GOLIMAS A., *Diplomatul C. Batiște Vevelli Rettimiotul și revoluția Moldovei din primăvara anului 1633*, în („Studii și Cercetări Istorice”), vol. XVIII, nov. 1943, p. 403—419; IONAȘCU ION și colaboratori, *Relațiile internaționale ale României în documente, (1368—1900)*. Editura Politică, București, 1971, p. 83—90; IONESCU DIMITRIE GH., *Precizări privind viața și activitatea stolnicului Constantin Cantacuzino*, în („Studii”) 2/1969, p. 289—295; IORGA NICOLAE, *Știri mărunte de istorie românească*, în *Revista istorică*, 7 (1921), p. 233—234; MALITA M., *Bazele diplomației*, București, 1965, p. 126—135; MALITA M., *Diplomatul în istorie*, în vol. *Diplomați iluștri I* 1969, p. 5—13; PANAITESCU P. P., *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 115 și urm.; PANAITESCU P. P., *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 238—240; POPESCU DEMETRU PETRU, *Trimisul lui Brincoveanu*, Editura

Eminescu, București, 1984, p. 232—313 ; RENOUVIN PIERRE DUROSELLE BAPTISTE-JEAN, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Paris, 1964, p. 2 ; ȘERBAN C., *Constantin Cantacuzino*, în vol. *Diplomați iluștri*, II 1970, p. 69—114 ; TOCILESCU GR., *Banul Mihalcea*, în „*Columna lui Traian*“, 1872, p. 29—33 ; TOTOI G., *Rolul logofătului Ivan Noroceă în viața politică a țărilor române în a doua jumătate a sec. XVI*, în „*Studii*“, 2/1963, p. 409—425 ; TOTOI G., *Date noi în legătură cu logofătul Ivan Noroceă din Pitești* ; în „*Apulum*“ 1965, p. 323—345 ; VIRTOSU EMIL, *Foletul novel, calendarul lui Constantin Brincoveanu, 1693—1704*, București, 1942, p. XXI—XXIII.

ISTORIE, CULTURĂ

GH. SMARANDACHE

Conferința pe țară a Societății de Științe Istorice din România (20 aprilie 1991) a relevat că profesorii de istorie, eliberați de servituțile politice și ideologice ale vechiului regim, conștienți de valențele formative perene ale studiului „cărții de căpății a națiunii”, pot să-și îndeplinească în condiții mai bune misiunea ce le revine.

Noile programe și manuale pentru anul școlar 1991—1992, manualele în versiuni revizuite (menținute pînă la elaborarea celor în regim de concurs), oferă posibilități în plus care permit surmontarea unor dificultăți anterioare, orizonturi mai largi și mai clare în actul de creație instructiv-educativă.

Profesorii de istorie caută cu asiduitate răspunsuri adecvate la multiplele probleme care se pun, dintre care nu lipsesc cele privind conceptele, terminologia specialității, aspecte importante care au intrat în prea mică măsură în câmpul de interes al studiului acestei discipline în școală (spre exemplu: românii din Basarabia și Bucovina de nord, românii din Balcani și alte zone geografice; raporturile mediu natural-societate; populație și mentalități; cultură și religie ș.a.), precum și o serie de aspecte importante ale didacticii de specialitate, probleme teoretice și practice ale predării istoriei în școală.

Iată pentru ce ne oprim, în cele ce urmează, din perspectiva pregătirilor ce se fac pentru anul școlar următor, asupra unor concepte și aspecte principale ale problematicii culturale, asupra acțiunii profesorilor pentru valorificarea virtuților instructiv-educative ale culturii în ansamblu.

Cultura și valorile ei perene reprezintă un uriaș laborator de cunoaștere, de învățătură, exprimă cel mai fidel gradul de civilizație al unei societăți într-o epocă dată. Valorile morale, estetice (artele frumoase) și literare — laice și religioase —, valorile economice (construcțiile, tehnica, mijloacele de comunicație ș.a.), valorile științifice, juridice, istoriografice și multe altele caracterizează fizionomia unei societăți, evoluția istorică a acesteia pe teritoriul României. Incontestabil, oricare dintre valorile cultural-spirituale constituie o sinteză a vieții societății, expresia cea mai elocventă a spiritualității unei epoci. Creația laică și religioasă se află în strinsă relație de condiționare în arta populară.

Tradițiile și valorile cultural-istorice sînt adînc înrădăcinate în pămîntul și spiritualitatea meleagurilor românești. Există nenumărate mărturii reprezentative de cultură laică și religioasă, monumente arhitectonice și arheologice, lăcașuri de cult (biserici, catedrale și mănăstiri, temple, sinagogi și moschei), admirate și studiate în raport de specificitatea creației cultural-artistice, de diversitatea de credințe religioase. Ele scot în evidență conviețuirea între populația ortodoxă română majoritară și alte etnii individualizate și printr-o viață confesională proprie. Mărturiile de cultură laică ori religioasă, pot să devină un mijloc instructiv de cu-

noaştere şi formare pentru generaţiile de vîrstă medie şi tînăra, care au fost lipsite de educaţie religioasă pînă în prezent, sau care n-au putut beneficia de o educaţie religioasă sistematică. Aceasta face posibilă coexistenţa, într-un spirit de armonie şi înţelegere reciprocă, a oamenilor împărtăşind diferite convingeri religioase.

Expoziţia „Mărturii de cultură religioasă pe teritoriul României” (iunie—octombrie 1991), organizată de Muzeul Naţional de istorie a României şi Secretariatul de stat pentru culte (cu colaborarea Muzeului Naţional de Artă şi a Muzeului Satului), se constituie într-un moment cu mari semnificaţii, fiind prima manifestare culturală de acest gen în România. Au fost reunite, sub genericul culturii religioase, toate cultele oficial recunoscute în ţara noastră. Expoziţia începe cu mărturii arheologice aparţinînd perioadei creştinismului timpuriu şi cuprinde valori inestimabile: manuscrise, incunabule, tipărituri (l. română, slavonă, greacă, germană, maghiară, ebraică, armeană, turcă etc.), obiecte de cult, icoane, broderii, veşminte de cult, fragmente de frescă, statui, piese de mobilier de cult, obiecte de artă populară cu caracter sau însemne creştine, precum şi o bogată literatură despre morala, cultura şi arta religioasă.

În studiul unei anume teme referitoare la patrimoniul cultural naţional se va avea în vedere, fireşte, varietăţile şi sintezele culturale pe teritoriul României, valorile multiple etno-culturale, specificul şi interferenţele lor, continuitatea multimilenară a culturii româneşti, creaţia multiseclară a valorilor moral-culturale aparţinînd diferitelor etnii etc.

Totodată, pe un alt plan, procesul continuu al modernizării, al creaţiei şi însuşirii noilor valori este privit mereu din perspectiva respectării din generaţie în generaţie a marilor tradiţii.

Din alt punct de vedere, se pune problema raportului dintre cultură şi politică în diferite epoci şi perioade istorice, inclusiv în deceniile regimului totalitar cînd cultura, în ansamblul ei, a cunoscut mari presiuni şi îngrădiri sistematice, dar prin cultură exprimîndu-se şi o vie rezistenţă faţă de dictatură.

Problematica amplă a valorilor cultural-spirituale şi a istoriei lor este cît se poate de adecvată pentru teoria şi practica didacticii de specialitate, pentru aplicaţiile cultural-pedagogice şi metodice organizate în reuniuni profesionale, aici referindu-ne în special la cele întreprinse de filialele Societăţii de Ştiinţe Istorice, împreună cu inspectoratele şcolare, casele corpului didactic, inspectoratele pentru cultură, muzee, etc, cu participarea de specialişti în diferite ramuri ale culturii, în ştiinţe speciale ale istoriei.

Studiul şi documentarea realizate prin periegeze, excursii tematice, la monumente istorice şi de artă, laice şi de cult, din localitate (sate şi oraşe) şi din alte zone, pe categorii de monumente şi pe epoci, au drept scop principal o mai bună desfăşurare a procesului instructiv-educativ în şcoală, modelarea elevului la cote valorice cît mai înalte. De asemenea, prin participare la audiţii corale şi de orgă, la proiecţii şi înregistrări video şi audio, cu aspecte din istoria culturii şi civilizaţiei, fiind laolaltă dascăli şi discipoli, se poate reuşi ca lecţia de istorie să devină un autentic act de cultură.

Există mulţi profesori care au preocupări îndelungate în cercetarea domeniului cultural-istoric. Rezultate ale acestor pasiuni şi eforturi sînt cunoscute şi vor constitui în continuare subiecte ale altor contribuţii ştiinţifice şi documentare ce vor fi prezentate în reuniuni profesionale. Pot fi puse în evidenţă, în acest

sens, și creațiile literar-artistice ale unor profesori și elevi cu vocație și talent, prezentate deseori la întâlniri cultural-științifice.

Dintr-o altă perspectivă notăm și interesul a numeroși colegi care individual sau în echipe interdisciplinare elaborează glosare cu concepte explicate pentru elevi (pe clase), o atenție specială acordându-se noțiunilor despre cultură; alții întocmesc hărți (schite) ale zonelor și obiectivelor cultural-istorice. Sînt bine cunoscute, din publicația „Studii și articole de istorie” planurile de lecții și izvoarele istorice comentate, apreciate și utile în munca de la catedră. Există dorința ca asemenea preocupări să fie continuate, prin acordarea unei atenții mai mari temelor de cultură din istoria românilor și istoria universală.

Este locul să relevăm și experiența bună a unor filiale ale Societății de Științe Istorice și inspectorate școlare, cu deosebire a celor din județele care nu au centre universitare, de a stimula profesorii tineri să-și consacre o parte din studiu istoriei culturii (inclusiv istoria învățămîntului), în așa fel ca perfecționarea profesională să se realizeze, în mai mare măsură, prin propriile forțe, reducîndu-se dependența față de specialiștii în domeniu. În același timp, merită să fie subliniată și ideea realizării unui raport corect, judicios între specificul local socio-cultural (etno-cultural) și ansamblul valorilor moral-cultural-istorice afirmate pe plan național și universal; după cum este necesar să se exprime și semnificațiile majore ale valorilor culturale care se află în mediul rural.

Aplicațiile profesionale desfășurate în contact direct cu valori ale unor realități din diferite epoci istorice (moral-estetice, economice, literar-științifice ș.a.) prezintă numeroase avantaje, dintre care menționăm: demonstrarea concretă a experienței umane și a forței de creație a spiritului uman; stimularea profesorilor în activitatea educativă, dezvoltarea spiritului creativ și aplicativ la elevi; posibilitatea utilizării informațiilor dobîndite și în alte ipostaze, inclusiv în munca de ghid pentru elevi sau grupuri de excursioniști; documentarea complexă, variată și multiplă, cu un sistem coerent de cunoștințe, angajează deopotrivă cognitivul și afectivul; îmbogățirea conținutului etic și estetic al lecțiilor, ceea ce are ca efect stimularea resurselor spirituale latente ale elevilor; formarea receptivității artistice, a gustului și educației estetice; creșterea contribuției elevilor, a tinerețului la protejarea, întreținerea și restaurarea patrimoniului național; stimularea motivației individuale pentru perfecționare prin mijloace nonverbale.

Acestea sînt cîteva gînduri pe care dorim să le împărtășim colegilor din întreaga țară, pe de o parte pentru a veni în întîmpinarea preocupărilor existente de a găsi soluții la problemele studiului istoriei în școală, iar pe de altă parte pentru a stimula eforturile fiecărui profesor de istorie în vederea depășirii dificultăților și a fructificării marilor valențe ale istoriei.

Ion Nistor, ISTORIA BASARABIEI, ediție și studiu bio-bibliografic de Stelian Neagoe, Editura Humanitas, București, 1991, XXXVIII + 351 p.

Prin bunăvoința prestigioasei edituri Humanitas, cititorului pasionat de istorie i s-a pus la dispoziție una dintre puținele opere relative la trecutul spațiului românesc cuprins între Prut și Nistru, teritoriu cunoscut îndeobște sub numele de Basarabia. Autorul acestei reeditări este Stelian Neagoe. Această inițiativă are, sperăm, darul să acopere un mare gol de informație existent la ora aceasta. Puțini sînt cei care — chiar dintre profesorii de istorie — depășesc nivelul unei minime informații în legătură cu trecutul Basarabiei. Acest lucru se datorează în primul rînd scoaterii din rafturile bibliotecilor a cărților lui Nicolae Iorga, Gheorghe Brătianu, Ion Nistor, Ștefan Ciobanu, Ion Pelivan etc. Chiar pentru studenții facultăților de istorie era o adevărată aventură obținerea unei aprobări, acum cîteva decenii, pentru consultarea unei lucrări ce se găsea înregistrată în așa-zisul fond S. În același timp, profesorilor le era interzisă orice referire la istoria Basarabiei. Chiar în ultimii douăzeci de ani, pe fondul încercării guvernanților comuniști de a dezvolta un curent naționalist, remarcile relative la istoria Basarabiei erau puține și se reduceau în general la cîteva date (1812, 1856, 1878, 1918). În această ordine de idei reeditarea volumului *Istoria Basarabiei* a lui Ion Nistor, reprezintă nu numai un act de reparație morală făcut memoriei unuia dintre cei mai iluștri reprezentanți ai istoriografiei românești interbelice, cît mai ales anularea unui grav gol informațional.

Pînă la realizarea și publicarea fie a unor studii consacrate unor momente ori fenomene, sau chiar a unor volume de sinteză, ce sîntem siguri că nu vor întîrzia, lucrarea lui Ion Nistor, scrisă acum aproape șapte decenii, este aptă încă să-l introducă pe cititorul de istorie în trecutul zbuciumat al spațiului dintre Prut și Nistru.

Stelian Neagoe, autorul acestei a cincea ediții, a realizat pe cîteva zeci de pagini o utilă introducere în biografia lui Ion Nistor, inventariind în același timp principalele contribuții istoriografice ale acestuia. Cartea se împarte în două. Prima parte, intitulată „De la origine pînă la 1812” începe cu tratarea războaielor daco-romane, a cuceririi Daciei și a primelor contacte ale autohtonilor cu populațiile migratoare. Pe parcursul a treisprezece capitole autorul prezintă istoria Moldovei, în special a jumătății din stînga Prutului, pînă la episodul răpirii. Bucovinei. Partea a doua conține opt capitole ce se referă la istoria propriu-zisă a Basarabiei de la anexare, sub administrație rusească pînă la Unirea din 1918. Editorul a așezat la sfîrșitul volumului ca o completare studiul *Basarabia sub gospodăria românească* ce apăruse în 1941 în „Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice”. Această Addenda oferă cititorului informații despre viața economică și socială a Basarabiei în intervalul 1918—1940.

Cartea ilustrului istoric bucovinean, apărută la Cernăuți (primele trei ediții în 1923), avea la bază lecțiile de istoria Basarabiei ținute vreme de câteva luni în anul 1918 la Chișinău. Aceasta a reprezentat doar începutul preocupărilor relative la spațiul românesc cuprins între Prut și Nistru. Numeroase alte studii au urmat acesteia. Cu toate că a pornit invers de cum se obișnuiește, de la sinteză către cercetări minuțioase referitoare la unele momente importante din istoria Basarabiei, cartea profesorului Ion Nistor își păstrează și astăzi valoarea în ciuda faptului că investigații științifice, mai vechi sau mai noi, aduc un plus de informație și argumentare.

Până la apariția noilor studii și cărți despre istoria Basarabiei, la fel ca și în perioada interbelică, lucrarea lui Ion Nistor este chemată să ofere publicului cititor primele informații despre trecutul — mai îndepărtat sau mai apropiat — spațiului românesc cuprins între Prut și Nistru. Încă o dată, conducerea Editurii Humanitas precum și autorul acestei a cincea ediții din *Istoria Basarabiei*, Stelian Neagoe, merită toate felicitările pentru alegerea făcută și pentru condițiile bune în care a apărut această carte.

ARMAND GOȘU

ACTUALITĂȚI ISTORICE

Începînd cu acest număr, din dorința de a oferi informații cît mai complete profesorilor de istorie în legătură cu evoluțiile de idei în cîmpul istoriografiei contemporane, inaugurăm această rubrică. Ea va cuprinde știri noi din cadrul cercetării de specialitate, un calendar al aniversărilor istorice, semnalarea celor mai recente apariții editoriale.

INFORMAȚII GENERALE

Anul 1991 este anul bicentenarului morții compozitorului austriac Wolfgang Amadeus Mozart (1756—1791). În numeroase țări din lume se desfășoară conferințe, au loc concerte de muzică, se organizează expoziții. În acest an capitala culturală a Europei a fost proclamată orașul Dublin, capitala Irlandei. El urmează altor metropole europene — Atena (1985), Florența (1986), Amsterdam (1987), Berlin (1988), Paris (1989), Glasgow (1990). Franța a celebrat cu interes zece ani de la preluarea postului de președinte de către candidatul Partidului Socialist, François Mitterand (1981—1991).

În întîmpinarea aniversării bicentenarului descoperirii Lumii Noi salonul Cărții de Istorie din Paris a avut ca temă : *1492—1992 Șocul celor două lumi*. Cu același prilej a văzut lumina tiparului la editura pariziană Larousse, în condiții grafice excepționale, volumul *L'Amerique en 1492, Portrait d'un continent*, 310 il., 240 p. Două mari expoziții țin cap de afiș vieții culturale pariziene în acest an — cea privind arta spaniolă : Velasquez, Berruguete, Murillo, Ribera de la muzeul Louvre și cea cu privire la Budha și epoca sa de la Hôtel Heidelberg-Guimet. Manuscrisul lucrării *J'accuse* a lui Emilé Zola a fost achiziționat de Biblioteca Națională din Paris.

Războiul de o sută de ani constituie tema unei emisiuni filatelice în Anglia și Franța.

O bogată activitate desfășoară revista „Lumina. Revistă de actualități și restituiri literare, istorice politice, artistice și religioase”, publicată la Oradea. Periodicul se oprește asupra unor aspecte noi din istoria Transilvaniei, a raporturilor româno-maghiare, personalității lui Ion Antonescu.

Conform unor noi cercetări se pare că Stalin și-a falsificat propria zi de naștere. Ea era fixată pînă acum la 9 decembrie 1879. După toate probabilitățile viitorul dictator s-a născut în 1878.

Cinematograful sovietic redescoperă moartea tragică a ultimului țar, Nicolae al II-lea și a familiei sale, uciși conform unor noi investigații arhivistice chiar din ordinul lui Lenin. Pe această temă se toarnă în Uniunea Sovietică o nouă pro-

ducție cinematografică avînd în rolurile principale pe Oleg Iankovski și Malcom McDowell.

S-au publicat în Uniunea Sovietică memoriile ultimului supraviețuitor al revoluției marinarilor din 1921 din Cronstadt, Ivan Ermolaev.

Ziaristul american John Costello a publicat recent la Paris lucrarea *Les dix jours qui ont sauvé l'Occident*, Ed. Olivier Orban, 650 p., în care încearcă să răspundă pe baza unor noi documente din arhivele sovietice și americane asupra semnificației fugii în mai 1941 în Marea Britanie a conducătorului nazist Rudolf Hess. Viața și activitatea dictatorului de tristă faimă din istoria României, Nicolae Ceaușescu constituie tema unei producții editoriale largi în diferite țări ale lumii. Printre acestea menționăm pe cele mai recente: Catherine Durandin, Despina Tomescu, *La Roumanie de Ceaușescu*, Paris, Ed. Guy Epaud, 1989, 284 p.; Joachim Siegrist, *Ceaușescu, Der rote Vampir*, Hamburg, WVPR, 1990, 480 p., Catherine Durandin, *Nicolae Ceaușescu, Vérités et mensonges d'un roi communiste*, Paris, Albin Michel, 1991, 260 p.; Edward Behr, *Baisse la main que tu n'oses mordre, Les Roumaines et les Ceaușescu, Enquete sur une malediction de l'histoire*, Paris, Robert Laffont, 1991. Ultima lucrare a fost recent ecranizată cu cooperarea unor rețele de televiziune din S.U.A., Franța și Marea Britanie.

NOUTĂȚI EDITORIALE ÎN SPRIJINUL PROFESORULUI DE ISTORIE

— Ion Antonescu și Garda de Fier, Ed. îngrijită de Serafim Duicu, vol. I. Tîrgu-Mureș, Ed. Rom-Edition, 1991, 163 p.

— Constantin Argentoianu, *Pentru cei de mîine, Amintiri din vremea celor de ieri*, Vol. 1, 1—2, 4, Ed. de Stelian Neagoe, București, Ed. Humanitas, 1991.

— Nicolae Baci, *Agonia României 1944—1948. Dosarele secrete acuză*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1990, 389 p.

— Nicolae Baci, *Yalta și crucificarea României*, Fundația Europeană Drăgan, 1990, 298 p.

— Ion Bulei, *Atunci cînd veacul se naștea...*, *Lumea românească 1900—1908*, București, Ed. Eminescu, 1990, 431 p.

— Constantin Bușe, *Între Panama și San Francisco, America Latină în lume*, București, Ed. Științifică, 1991, 481 p.

— Constantin Bușe, Zorin Zamfir, *Japonia, Un secol de istorie 1853—1945*, București, Ed. Humanitas, 1990, 397 p.

— Gheorghe Buzatu, *Războiul mondial al spionilor (1939—1989)*, Iași, Ed. B.A.I., 1991, 325 p.

— Gheorghe Buzatu, *România cu și fără Antonescu, Documente, studii, relatări și comentarii*, Iași, Ed. Moldova, 1991, 387 p.

— Armand Călinescu, *Insemnări politice, 1916—1939*, Ed. de Al. Gh. Savu, București, Ed. Humanitas, 1990, 432 p.

— Florentina Căzan, *Cruciadele, Momente de confluență între două civilizații și culturi*, București, Ed. Academiei Române, 1990, 269 p.

— *Constituția din 1923 în dezbaterile contemporanilor*, București, Ed. Humanitas, 1990, 636 p.

— Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, Ed. Humanitas, 1990, 588 p.

- André Kaspi, *Watergate*, București, Ed. Omega, 1991, 148 p.
- F. Donald Logan, *Vikingii în istorie*, București, Ed. Bălcescu, 1990, 228 p.
- Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena, Memorii, Iulie-August 1940*, Ed. de Valeriu Dinu, București, Ed. Enciclopedică, 1991, 358 p.
- Horia C. Matei, *Civilizațiile Orientului Antic, Mic dicționar biografic*, București, Ed. Albatros, 1990, 367 p.
- Viorica Moisuc, *Premisele izolării politice a României 1919—1940*, București, Ed. Humanitas, 1991, 390 p.
- Marian Podkowiński, *Hitler și clanul lui*, București, Ed. Colosseum, 1991, 191 p.
- Ivor Porter, *Operațiunea Antonomous, În România pe vreme de război*, București, Ed. Humanitas, 1991, 335 p.
- David Prodan, *Din istoria Transilvaniei, Studii și evocări*, București, Ed. Enciclopedică, 1991, 359 p.
- Titus Suciu, *Reportaj cu sufletul la gură. Traseele revoluției*, Timișoara, Ed. Facla, 1990, 280 p.
- Ioan Scurtu, *Monarhia în România 1866—1947*, București, Ed. Danubius, 1991, 192 p.
- Ioan Scurtu, Ion Bulei, *Democrația la români 1866—1938*, București, Ed. Humanitas, 1990, 247 p.
- Andrei Șerbulescu, *Monarhia de drept dialectic, A doua versiune a memoriilor lui Belu Zilber*, București, Ed. Humanitas, 1991, 205 p.
- Ion Suța, *România la cumpăna istoriei, August 44*, București, Ed. Științifică, 1991, 411 p.
- Petre Turlea, *Nicolae Iorga în viața politică a României*, București, Ed. Enciclopedică, 1991, 401 p.

MIHAI MANEA

ION GH. ȘENDRULESCU

Într-o dimineață de iarnă, dedesuptul unui cer plumburiu și sub bătaia rece a unei ninsori ivită, parcă din senin, ne-am despărțit pentru totdeauna de profesorul Ion Gh. Șendrulescu. Se încheia astfel prea timpuriu și după o nemeritată suferință o existență integral dăruită școlii, exemplar slujită vreme de aproape patru decenii și învățămîntului de istorie cu osebire. Căci toate datele de referință din biografia sa reflectă doar aceste repere. *Născut la 29 martie 1923 în comuna Uda, jud. Argeș, într-o familie de țărani; absolvent al Facultății de Litere din București după studii strălucite cu profesori de mare anvergură pe care adesea i-a evocat, apoi profesor mai întâi în învățămîntul liceal și apoi după 1954 în învățămîntul universitar de unde s-a pensionat în 1988.*

Paralel cu munca didactică I. Gh. Șendrulescu a desfășurat, timp de 40 de ani o bogată activitate în cadrul Societății de științe istorice al cărui „cursus honorum“ l-a urcat treptat pînă la înalte funcții de membru în consiliul de conducere (1968) și secretar general (mai 1976), într-un moment de răscruce în care viitorul acestei organizații se arăta intru totul incert.

În acest lung răstimp strădaniile sale s-au desfășurat în principal în două direcții : — o neobosită muncă organizatorică ce a instituționalizat aproape toate activitățile devenite astăzi clasice ale Societății : între care Simpozioanele, cursurile de vară, revista *Studii și articole* sînt cele mai semnificative și o prodigioasă activitate în teritoriul perfecționării didactice, concretizată în zeci de studii și comunicări de istorie modernă a românilor și de metodica predării disciplinei rostite pretutindeni în țară, acolo unde era solicitat sau publicate în revistele de specialitate ale timpului.

Dăruirea sa unică se exprimă, credem, și prin traseele parcurse în ultima parte a vieții cînd deja, grav bolnav de mai multă vreme, nu dorea să abandoneze nici un proiect și de multe ori, după un drum obositor și o noapte de nesomn și suferință se înfățișa celor ce veniseră să-l asculte cu aceeași verticalitate a ținutei, cu aceeași măsură în vorbă, cu aceeași adîncă înțelegere a tuturor problemelor școlii. Timpul nu mai avea răbdare cu el și în această luptă teribilă cu moartea, profesorul nu înțelegea să dezerteze sau să se supună. După ce l-am însoțit la un simpozion în primele zile ale lui noiembrie 1990, la Focșani, am crezut că își va îngădui un răgaz mai lung pentru odihnă și tratament. Nu a fost să fie așa. Numai două săptămîni mai tirziu era prezent la Ploiești la

comemorarea semicentenarului N. Iorga și, cu ultimile puteri, la Galați numai douăzeci și patru de ore mai târziu. Pentru că niciodată în viață nu refuzase să fie prezent acolo unde era solicitat, începutul lui decembrie, îl găsea la Tîrgoviște la un concurs școlar. Nu știa că avea să fie ultima sa acțiune. În stare foarte gravă era internat la 7 ianuarie 1991. Diagnosticul fatal s-a rostit numai câteva zile înainte de tragicul deznodământ (noaptea de 27 spre 28 ianuarie 1991).

Ce se poate alege semnificativ din mîile de amintiri benefice pe care un om ți le lasă moștenire în pragul sfîrșitului? Cei 30 de ani în care cu mai lungi sau mai scurte întreruperi m-am aflat în preajma sa ar necesita într-o relatare chiar foarte generală zeci de pagini. Aș reține doar grija deosebită pentru a ridica dintre cei tineri, posibili discipoli, cel care scrie numărîndu-se din fericire printre aceștia.

Cînd la încheierea studiilor universitare, ca mai toți absolvenții merituoși mi-am manifestat zgomotos nemulțumirea, că nu pot intra într-un institut de cercetări, „calea regală”, atît de mult visată în anii facultății m-a liniștit asigurîndu-mă că voi avea satisfacție egală, ba poate mai mare în învățămînt, de nimeni împiedicat să răscolesc arhivele și să scriu despre orice subiect istoric. I-am urmat îndemnul pe care la rîndul meu îl dau astăzi tuturor începătorilor. Mult mai târziu, în primăvara lui 1979 m-a chemat la Societate. Dintr-un grup relativ numeros de „speranțe” mi-a încredințat treptat responsabilități aducîndu-mă în preajma sa. Am devenit colaboratori apropiați. Întîlnirile noastre săptămînale în redacția revistei *Studii și articole*, în nenumărate deplasări în țară, în cele mai diverse ocazii mi-au dovedit calitățile remarcabile ale profesorului și omului: respectul nemărginit pentru meseria de dascăl al istoriei, un simț special a ceea ce este drept, cumpănirea exactă a împrejurărilor, și, nu de puține ori, a celor implicați, o școală înaltă a cărui elev m-am străduit mereu să fiu.

În fine, o ultimă amintire; într-o după-amiază de duminică, în rezerva unui spital alături de un pacient care-și ascunde suferința și slăbiciunea, care cu o ultimă sfidare adresată neantului croiește în continuare planuri. Păstrez cu grijă în arhiva mea o bucată de hîrtie pe care singur a desfăcut-o dintr-un caiet aflat pe noptieră și pe care am scris la dictarea sa precipitată cele din urmă proiecte. Peste câteva zile îi era dăruită odihna veșnică.

BOGDAN TEODORESCU

Tipărit la ROMCART S.A. București

C-da. 1/750

Lei 130